

काविकल्पलता ।

—

श्रीमता देवेश्वरेण विरचिता,

तनैव कृतया ठौकया च सहिता,

श्रीशरचन्द्रशास्त्रिणा
सम्यादिता ।

वङ्गदेशौयासियाटिकसोसाइटिनामध्ये-
समाजानुमत्या

कलिकातानगर्याँ

व्याप्रिष्ठमिश्न-यन्त्रे सुद्रिता ।

शकाब्दः १८३४ ।

S. V. O. College
Library,
TIRUPATTI.
Acc. No. 183D
Date. 31.6.67..

कविकल्पलता ।

ॐ नमो गणेशाय ।

क्रावरिभिरुद्धिताः फणिफणैरुपल्लवास्तच्छ्रिखा-
 वैः कोरकिताः सुधांशुकलयाः स्मरैकपुष्पश्रियः ।
 अनन्दात् ताद्धिहुतभुग्धूर्मिलहोहदा
 त्वयं कल्पते : फलं ददतु वोऽभीष्टं जटा धूर्जटेः ॥ १ ॥
 अलवेन्द्रमहामात्यश्रीमद्वामटनन्दनः ।
 वेश्वरः प्रतनुते कविकल्पलतामिमाम् ॥ २ ॥
 तिभाभावितात्मानः कवित्वं के न कुर्वते ।
 अथव कविताधानकुशला विरलाः पुनः ॥ ३ ॥
 दन्वैर्वत्म न द्वुष्णं तच सञ्चरतो मम ।
 हे पर्वे प्रस्तुलतः सन्तः सन्तवत्सम्बन्धम् ॥ ४ ॥

उँ नमोगणेशाय । इदानीं दृद्धजनवत्मानुसरणेन निजग्रन्थस्य
 माण्ड निर्दर्शयति ।

---

१ श्रीगणेशाय नमः (A).

३ ददतु (S).

२ सिवांशुकलया (S).

४ विचारकाः (S).

कविशिष्ठाशतं वीक्ष्य कवौन्द्रान् उपजीव्य च ।
 निबद्धेयं मया धौरास्त्वरितश्चोकसिङ्गये ॥ ५ ॥
 सुदृत्तरम्यस्त्वका सदालिपरिशौलिता ।
 कविकल्पलता सेयममला परिशौल्यताम् ॥ ६ ॥
 शब्दशेषकथार्थात्त्वारस्त्वका इह ।
 ते चतुः पञ्चषट्सप्तकुसुमैरन्विताः क्रमात् ॥ ७ ॥
 तचाद्यस्त्वके चन्दोऽभ्यासः सामान्यशब्दकः ।
 वर्णस्थितिरनुप्रासः कुसुमानि यथाकमम् ॥ ८ ॥

(५) कविशिच्चाशतेत्यादि । भो धौराः इयं का कल्पलता मया निबद्धा, किमर्थं? त्वरितं शौचं शोकानां सिः सम्पत्तये, किं छत्वा कविशिच्चाशतं वीक्ष्य, कवयः शिक्ष्यन्ते इति कविशिच्चा कविलोपायग्रन्थेषां शतम् असंख्यातं कवौन्द्रान् कविश्रेष्ठान् उपजीव्य अनुशौल्यं च तेभ्यः अकविलोपायप्रसरभिति यावत् ।

(६) सुदृत्तरम्यत्यादि । शोभनं यदृत्तं पद्यं तेन रम्यः स्तु ग्रन्थपरिच्छेदो यस्याः सा तथा । सताम् आलिः अण्णैः परिशौलिता समभ्यस्ता या सा तथा । पचे सुदृत्तोऽत्यन्तवच रम्यः स्त्वको गुच्छो यस्याः (सा), सर्वदा अलिभिर्भैरवैः पशौलिता अनुसेविता ।

छन्दोऽभ्यासप्रसन्नेऽच नेत्रमूर्ते^१ विपश्चिताम् ।
 कथन्ते केऽपि शब्दा यैश्छन्दो मन्दोऽपि विन्दति ॥६॥
 श्रीर्लंक्ष्मीः कमला पद्मालया च हरिवल्लभा ।
 दुग्धाभ्यनन्दनौ^२ श्वीरसागरापत्यभित्यपि ॥१०॥
 श्वीरपाथोधितनयेत्येवमेकाक्षरादिकम् ।
 आदौ साध्यं पदं स्थाप्यं शेषं कुर्याद्विशेषणौः^३ ॥११॥
 विशेषोऽर्थेवर्णकाराधाराधेयक्रियागुणौः ।
 सादृश्यपरिवारादैः क्रियते सविशेषणौः ॥१२॥

यथेह सुधांशुर्धवलोऽतिवृत्तः
 क्रान्तान्तरीक्षो^४ हरिणं दधानः ।
 महत्तमो द्वन् जनतापहारी
 मुगेन्द्रवद्राजति चक्षमध्ये ॥१३॥

(११) कवित्वरचनाप्रकारमाह आदाविति प्रथमतो वण-
 नीथलेनापेचितं यत् साध्यं विशेषं पदं तदेव स्थापनौयं, शेषं
 पश्चात् तदेव विशेषणैरपलक्षितं कुर्यात् ।

(१२) असुमेवार्थं प्रपञ्चयति विशेषोऽर्थं इत्यादि अस्त्रैवोदा-
 हरणमाह यथेति सुधांशुश्वन्दो राजति कदव मुगेन्द्रवत् सिंहदव
 मोऽपि चक्राणां भक्तुकानां सधे ग्रोभते उभयोर्विशेषणमाह

१ नेत्रमूर्ता (S).

२ दुग्धाभ्यनन्दना (S).

३ विशेषणम् (S).

४ क्रान्तान्तरिक्षः (S).

बन्धुश्वौरः सुहृद् वादी कल्पः प्रत्यः प्रभः समः ।
देशीयदेश्यरिद्धाभसोदराद्या इवार्थकाः ॥ १४ ॥

धवलः शुक्रोऽतिवृत्तोऽव्यक्तवर्त्तुलाकारोऽतिक्रान्तचरित्रश्च क्रान्ता-
न्तरीचः प्राप्नाकाशो हरिणं सूर्यं दधानः पचे उत्सुखाक्रान्ता-
न्तरीचः सन् हरिणं विभ्रदित्यर्थः । महत्तमो द्वन् महाभकारं
नाशयन् पचे महत्तमोऽतिमहान्, द्वन् हिंसात्मक इत्यर्थः ।
जनतापहारी जनानां तापं तपादिजन्यकेशभपहर्तुं शौलमस्येति
पचे जनताद्या जनसमूहस्य अपहारी अपहर्तुं चमः । अथ
क्रमेण धवलादिविशेषणपदैर्वण्डाकारादौनामुदाहरत्वात्क्रमम् ॥

(१४) साहृद्यप्रस्तावे तदभिधायकान् इति अभिधत्ते
बन्धुरित्यादि बन्धुपर्यायास्तेन बान्धवदायादादयः । चौर इति
चौरपर्यायास्तेन तस्करमोषकारापहारकादयः । सुहृदिति सुहृ-
त्यर्थायास्तेन भित्रभव्यादयः । वादीति वादिपर्यायास्तेन वावदूक-
वदावद-वाचाट-वक्तृ-प्रतिवक्तृप्रभृतयोऽप्यूच्चाः । कल्प इति कल्प-
प्रत्ययः प्रत्यइति खरूपं प्रभ इति खरूपं सम इति समानार्थाः
समान-सहृद-सहृद्द-सहृद्क-तुल्य-प्रतिमोषपादयः । देश्यदेशीयौ
प्रत्ययौ । रिपुरिति रिपुरपर्यायास्तेन वैरि-सप्तां-रि-विदेषि-
प्रतिभक्त-प्रत्यनीक-प्रतिभटप्रभृतयः । सोदर इति सोदरपर्यायास्तेन
सुगर्भ-सहज-सोदर्य-सनाभि-सपिङ्गादयः । अत्र आदिशब्दाच्जेत
निन्दकोपहासकानुकारकविडम्बकादयः प्रतिबोद्धव्याः । अत्र केचन
शब्दा अभिधावृत्यैवार्थमभिदधति । केचिच्चु लक्षणावृत्या बन्धु-
चौरसुहृत्सोदरादयः । तथा च मुख्यार्थवाधे तद्योगे अथान्योर्थः

यथेन्दुबन्धुसुक्ताश्रोचौरी हारश्रियः सुहृत् ।
 कुन्दवाही हंसकल्पः श्वोगप्रख्यो हिमप्रभः ॥ १५ ॥
 गङ्गासमोऽजदेशीयः शेषदेश्यः सुधारिपुः ।
 विसाभस्ते जसोराशिः कैलासोदरसोदरः ॥ १६ ॥
 कथानगरसर्वार्थनित्यकृत्यादिवर्णनैः ।
 खोकानां हृष्टेष्टाभिश्छन्दोऽभ्यासकमो यथा ॥ १७ ॥
 आसौद् दशरथो राजा चत्वारस्तस्य सूनवः ।
 रामलक्षणशत्रुघ्नभरतां इति विश्रुताः ॥ १८ ॥
 धस्तध्वान्तभरं रत्नवेश्मविस्मेररश्मभिः ।
 राजधानौ दिनस्येव तत्पुरं द्योतते सदा ॥ १९ ॥

प्रतौद्यते रुद्धेः प्रयोजनादासौ लक्षणा गक्तिरपिता । एतानेवोदाहरति यथेति विसाभः विसं मृणालं तत्पृष्ठम् अन्यत् स्पष्टम् ।
 (१९) राजधानौ तत्पुरमिति तत्प्रसिद्धं पुरं नगरं तस्य कस्यचिक्कनस्य वा पुरं तत्पुरं द्योतते किम्भूतं तत् रत्नवेश्मनां मणिमयद्यहाणां विस्मेरैः प्रकाशमानैरश्मिभिः किरणैर्धस्तध्वान्तभरं निरस्तान्वकारातिशयं केव द्योतते दिनस्य राजधानौ । रत्नवेश्मनां किरणैर्निरस्तध्वान्ततया राजधानौ यथा दिवसे भाति रात्रावपि तथेदं भातीत्यर्थः सप्तस्यर्थं सप्तस्यमात्रविवक्षया दिनस्येति षष्ठी ।

प्रत्यर्थिष्टुयोहृदयाधिनाथ
 ध्वान्तौघविधंसनवासरेशः ।
 सन्नीतिवस्त्रौवनवारिवाहो
 विश्वम्भराया दयितो विभाति ॥ २६ ॥
 दुर्बुरारिधरणौधरोऽवृत
 ध्वान्तमण्डलविखण्डनांशुमान् ।
 नौतिवस्त्रौवननूतनाम्बुदो
 मेदिनौपरिवृद्धो विराजते ॥ २७ ॥
 यतिभज्ञे नामधातुभागभेदे भवेद् यथा ।
 पुनातु नरकारिश्चकभूषितकाराम्बुजः ॥ २८ ॥
 दिविषहृन्दवन्धं वन्दे गोविन्दपद्मदयम् ।
 स्वरमन्धौतु न श्रौशोऽस्तु भूत्ये भवतो यथा ॥ २९ ॥
 न स्यादिभक्तिभेदे भात्येष राजेति कुच्चित् ।
 क्वचित् स्याद् यथा देवाय नमश्वन्दमौलये ॥ ३० ॥

(२८) नामधातुभागभेद इति । नामानि प्रानिपदिकानि वृक्षस्त्रादयः ग्रन्थाः, धातव इति क्रियापदानि भवति जयति प्रमृतयोऽनयोभागो विभजनं तेन यो भेदो विच्छिन्निप्रकारस्त्रच भागभेदे विशेषे वा । स्वरमन्धाविति स्वरा अच्चस्तेषां यः सन्ति संहितकाण्ये पूर्वरूपाणादनादिति तत्र ।

स्थालौ भात्यन्नपूर्णेयमर्णोभिः^१ शोभते घटः ।
 पठः संलक्ष्यते हृष्टमः साक्षात्कृत्स्मौरियं बधूः ॥ २० ॥
 प्रातः कृतश्रमः स्नातोऽर्चितदेवो हृतानलः ।
 भुक्तान्नः श्रुतसच्छाचः सायं श्राव्यागृहं यथौ ॥ २१ ॥
 पुण्याणि पाणिदेशेऽसौ कृत्वा क्रीडति कामुकः ।
 ताम्बुलिकोऽन्न ताम्बुलमस्य पश्यार्पयत्यसौ^२ ॥ २२ ॥
 तदर्थान्यपदैः स्वान्यस्त्रोकस्य^३ परिवर्त्तनात् ।
 तच्चैव च्छन्दस्यभ्यस्येदथश्छन्दोऽन्तरे यथा ॥ २३ ॥
 प्रत्यर्थिपृथिवौपालतमोजालदिवाकरः ।
 नोतिव्रततिपर्जन्यो राजते जगतौपतिः ॥ २४ ॥
 प्रत्यनीकावनोकान्तधान्तविध्वंसनांधुमान् ।
 नयवस्त्रौवनाम्भोदः शोभते भूमिवस्त्रभः ॥ २५ ॥

(१६) तदर्थत्यादि यएव पूर्वकृतकाव्याभिधेयीकृतधेयीकृतः स एव विवक्षितो वाक्यार्थः । किन्तु पदान्यानि तैः पदैः स्वस्यात्मकृतस्य अन्यकृतस्य वा स्त्रोकस्य परिवर्त्तनात् परिवृत्तेस्तच्चैव अन्यरचितस्त्रोकस्य शब्दसि कन्दोऽन्तरे वा अभ्यासं कुर्यादित्यार्थः ॥

१ अम्भोभिः (S).

२ पाञ्चोर्पयत्यसौ (S)

३ तदर्थान्यपदैरेव स्त्रोकस्य (S).

चादयो न प्रयोक्तव्या विच्छेदात् परतो यथा ।
 नमः शिवाय वृषणाय च हानविनाशिने ॥ ३१ ॥
 एकस्वरोपसर्गेण विच्छेदः श्रुतिसौख्यशृत ।
 यथा पिनाकपाणिं प्रणमामि स्मरश्चासनम् ॥ ३२ ॥
 एवं यथा यथोद्देगः सुधियां नोपजायते ।
 तथा तथा मधुरता निमित्तं यतिरिष्यते ॥ ३३ ॥
 अबुद्धार्था^१पि मधुरा मनोहरति भारतौ ।
 तमोनिचयसङ्काशा मञ्जुलारै देवकोकिला ॥ ३४ ॥

(३२) एकस्वरोपसर्गेणेति एकस्वरो यस्य एवमूर्ता य उपसर्गः
 प्रादिस्तेन ।

इति प्रथमस्तवके छन्दोऽभ्यासो नाम प्रथमं कुसुमम् ॥

सामान्यशब्दाः कथन्ते क्रमादेकाक्षरादयः ।

एकाचरम् ।

ओ भो हे हि नु नि प्र त्वं ।

वि प्राग् आ सत् सु सं तथा ॥ १ ॥

ओक्षणा भो केशव हे हरे द्राढ़्

निष्ठोदितारे सुर्मातं प्रयच्छ ।

निकाममासेव्य विभासि नु त्वं

सद्योगिनां चेतसि सज्जनो हि ॥ २ ॥

द्विचरम् ।

स्फुटं स्फुर्ज्जंत् स्फुरत् स्फारं सारं तारं वरं परम् ।

प्रायं^१ प्राज्ञं प्रियं ज्ञेषु प्रेषु श्रेषु मुहुर्वहु ॥ ३ ॥

कौर्यं काम्यं कम्यं कान्तं मञ्जु मड़क्षु महम्बिलत् ।

गाढ़ं वाढ़ं दृढ़ं प्रौढ़ं बलत् बलाल्लस्तुलत् ॥ ४ ॥

स्वैरं सम्यक् सदा शश्वत् सत्यं नित्यं ध्रुवं द्रुतम् ।

धुर्यं वर्यं पुनः प्रायः सुषु सद्यो भृशं लसत् ॥ ५ ॥

ननु नाम किल ओड़चच्चत् चारु जवात् खलु ।

ओमदुच्चैः^२ शनैर्माद्यद्रङ्गद्रिङ्ग^३चिरं परि ॥ ६ ॥

(३) स्फुटमित्यादि स्फारं महत्, तारं दृढ़ं, प्राज्ञं प्रचुरम् ।

(४) कम्बं कम्बनौयं, मञ्जु शौचं, वर्षु शोभनं, सुषु शोभनं, माद्यत् हृष्टत् ।

१ प्राज्ञं (S). २ वधा (S). ३ प्रौढ़ैः (S). ४ शाजत् (S).

चतुरम् ।

अथिति प्रकटं सपदि प्रसभं
 निविडं रुचिरं सुभगं प्रचुरम् ।
 विकसदिहसद्विचरदिलसद्
 विमलं सकलं बहुलं प्रवलम् ॥ ७ ॥
 सर्वदा सर्वेषां सर्वतः शौभ्रतः
 सत्वरं सन्ततं निश्चितं वेगतः ।
 उच्चकैरञ्जसा नित्यशः सुन्दरं
 पेशलं मञ्जुलं प्रोक्षमद्विस्फुरत् ॥ ८ ॥
 प्रोद्धाम विभ्राज दुन्नुज्ञं विस्फुर्ज्ञं
 दुत्तान शोभाव्य विस्फार विक्रीडत् ।
 सच्छाय सच्छोभ निःशङ्खः निःशेष
 मित्यं बुधैस्त्वयस्थरं वै प्रयोज्यम् ॥ ९ ॥

चतुरचरम् ।

मनोरमं मनोहरं समन्ततः समौहितम् ।
 वरद्युति स्फुरत्प्रभं महोच्चवलं घनच्छवि ॥ १० ॥

(c) अञ्जसा तत्त्वे ।

१ प्रभृति (S).

२ प्रवरं (S).

३ विसर्वत् (S).

४ वह्निं (S).

५ बुधैस्त्वयस्थराणि प्रयोज्यानि (S).

६ घनोच्चवलं (S).

रथादेव जवादेव सर्वकालं सुनिश्चितम् ।
 स्फारशोभं प्रभायुक्तं स्फुरच्छायं श्रियायुतम् ॥ ११ ॥
 वराभोगं वहुश्रीकं लसल्कान्ति स्फुरद्वयशः ।
 घनच्छायं इटित्येव शोभायुक्तं विकस्वरम् ॥ १२ ॥

पञ्चाचरम् ।

प्रवरश्रीकं रुचिरच्छायं स्फुरलक्ष्मीकं वहलश्रीमत् ।
 कलयायुक्तं विकसद्रोचिः प्रचुरज्योतिर्द्युतिरोचिष्ण ॥ १३ ॥
 विलसच्छवि प्रसरत्प्रभं प्रसरद्रसं सुषमामयम् ।
 बहुवैभवं रुचिभासुरं कलयान्वितं मलवर्जितम् ॥ १४ ॥
 स्फुरितोदयं खचितं श्रिया विकटोच्छ्रयं प्रमदालयम् ।
 घनविभ्रमं भुवनाङ्गुतं वरदीधिति द्युतिसुन्दरम् ॥ १५ ॥

षड्चरम् ।

अङ्गुतवैभवमस्त्रिमहोत्सव
 मुज्ज्वलभातति भूरितरद्युति ।

- (१२) वराभोगं वरः श्रेष्ठ आभोगः परिपूर्णता अस्य तत् ।
 (१४) सुषमामयं परमशोभायुक्तम् ।
 (१५) खचितं व्याप्तं, उच्छ्रय उच्चितिरुद्देशो वा ।

१ श्रियान्वितं (S).

२ प्रभवत्प्रभं (S).

३ स्फुरदीधिति (S).

कान्तिनिवेतनमिष्टतमारुति
 चाहतरच्छवि सुन्दरदीधिति ॥ १६ ॥
 मनोहरच्छायमुदच्छितद्युति
 स्फुरत्प्रभाचारु घनश्रिया युतम् ।
 समुज्जसत्कान्ति विभाविभासितं
 निवेश्यमित्यन्तु षड्क्षरं पदम् ॥ १७ ॥
 अष्टाचरम् ।

समुज्जसितशोभाल्यो रोचिनिचयरोचितः ।
 चाहच्छत्कलाशालौ कान्तकान्तिनिवेतनम् ॥ १८ ॥
 वलगुवलदपुर्लक्ष्मौ र्महामहिममन्दरम् ।
 आभासमारसंशोभौ दीप्तिमण्डलमण्डितः ॥ १९ ॥
 प्रभाप्राग्भारसारश्रीहृद्यद्वृद्यतरद्युतिः^१ ।
 मनोरमतमच्छायो विभावैभवशोभितः ॥ २० ॥

- (१६) दीधिति दीप्तिः इद्वृतमो दीप्ततमः । उदच्छितम् उद्गतम् ।
 (१८) कला नृत्यवादिचादिलघुकौशलम् ।
 (१८) वलद् उद्गच्छत् ।

१ नियोज्यमेवन्तु षड्क्षरं पदम् (S).

२ वलगुवर्णवपुर्लक्ष्मौ र्महामहिममन्दरम् (S).

३ प्रभाप्राप्तावसारश्रीहृद्यद्विधिसमद्युतिः (S).

घोडगाच्चरम् ।

चमत्कारकरस्फारप्रभाग्रभारभासुरः ।

मनोरमतमक्रीड़लान्तिमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥

मनोहरतरस्फुर्जदूजं वल्लकलोच्चलः ।

अत्यन्नुतवपुर्लक्ष्मीश्वोभितक्षितिमण्डलः ॥ २२ ॥

मनोहारितरोच्छायकायच्छायच्यान्वितः ।

प्रौतिस्फौतिकरप्रेष्टतप्रभासंहतिसंहतः ॥ २३ ॥

विस्फुरद्रश्मिविस्मेरविस्मयाविष्टपिष्टपः ।

नयनानन्दनोदामरामणीयकमन्दिरम् ॥ २४ ॥

अवनीतलवर्त्तिदशाम्

अमृतांशुः सम्भैककुलगेहम् ।

चित्ताकर्षमहौषधिर्

अधिवासः कान्तिकेतव्याः ॥ २५ ॥

(२१) प्राग्भारः अमूहः ।

(२२) स्फौतिकरो दृष्टिकरः ।

(२४) रश्मिविस्मेरो रश्मिप्रकाशः स्मेरशब्दोऽत्र भावप्रधानः ।

यथा कुन्दाभामलमन्दस्मेरसुधानिन्दितसुहृदानन्दमिति शङ्करा-
चार्योक्तिः । रामणीयकं रमणीयतम् ।

१ मनोरमतस्फुर्जत् (N). २ विस्मयाविष्टपिष्टपः (A).

३ अवनीतलवर्त्तिदशामृतांशुसम्बैककुलगेहम् (S).

परिस्फुर लान्तिभरप्रचारकः
 स्वपौडनेनापि परोपकारकः^१ ।
 समीपभाजां हृदयैकहारकः
 स्वभावसौन्दर्यविशेषभूषकः ॥ २६ ॥
 जगत्प्रमोदोदयदानसज्जनः
 शुभौघलश्यप्रवलप्रशंसनः ।
 नियन्तिनानेकमनस्तुरङ्गमः
 स्थिरीक्षतालोककहविहङ्गमः^२ ॥ २७ ॥
 प्रमोदपाचौक्षतसर्वभूतलः
 प्रतिश्वशणाक्षीणगुणोर्मिश्रीतलः ।
 समुक्षसहीधितिपुञ्जमञ्जुलः
 समस्तचित्तोत्सवक्षत्वभावतः ॥ २८ ॥

शोकचेऽपि पादान्नाचरलोपेन छन्दोऽन्तरं ज्ञेयम् ।
 जगत्वयैकान्तमनोद्धताभू-
 रनन्यसाधारणकान्तिकान्तः ।

(१) समस्तचित्तोत्सवक्षत्वभावो अस्तेत्येकं पदम् । पदान्ना-
चरलोपपक्षेऽन्यत् स्पष्टम् ।

१ स्वपौडनेनापि दृढोपकारकः (S).

२ स्थिरीक्षतालोककदृग्विहङ्गमः (S).

अव्याजमाधुर्यसुधानिधानम्
 मनोविहङ्गानयनैकपाशः^१ ॥ २६ ॥

निरवद्यसमुद्दद्यवल-
 स्वगुणश्रेणिमनोहराकृतिः ।

चिजगज्जनचित्तचिचका-
 न्यनानन्दसिताभवत्तिका ॥ ३० ॥

अवनौतलवत्तिलोचना-
 भूतवर्तिः प्रमदैकमन्दिरम् ।

घनविस्मयचिचशालिका
 हृदयाम्भोरहभानुमण्डलः ॥ ३१ ॥

हृद्यतरद्युतिवारिपयोधि-
 लौकिकविलोचनशीतमयूखः ।

चारुतमापघनौघनिवेशो
 भूवलयस्थितविस्मयहेतुः^२ ॥ ३२ ॥

(२६) अव्याजमनौपाधिकं स्वाभाविकं यन्माधुर्यं सौन्दर्यं
 तदेव सुधा । चारुस्खादुमतोर्मधुरः ।

(३०) निरवद्यम् अनिव्यं सिताभवत्तिका कर्पूरवर्तिका ।

(३२) अपघनौघनिवेशोऽङ्गनिवहसंस्थानभेदः ।

१ मनोविहङ्गाहरणैकपाशः (S).

२ विशोकनशीतमयूखः (S).

३ भूवलयस्थितविस्मयहेतुः (S).

मुख्यास्थानी सम्पदां सम्भदानां
 लौलाशाला भाविता भावितानैः ।
 पुंसां नेचक्षेचपौयूपदृष्टि-
 विश्रोद्धामाश्वर्यहर्ष्यस्त्रैलः ॥ ३३ ॥
 उद्यदुज्ज्वलगुणौघमेदुरो
 रामणीयकविलासमन्दिरम् ।
 सुन्दरावयवसन्निवेशनं
 कान्तकान्तिभरभासुराणतिः ॥ ३४ ॥
 गुणमणिप्रकरैकमहोदधिः
 सकललोकविलोचनचन्द्रमाः ।
 विलसदुज्ज्वलकान्तिनिकेतनम्
 सहदयौघचमत्कृतिकारणम् ॥ ३५ ॥
 लसदङ्गरुचिप्रचयेन युतो
 नयनौघमधुव्रतफुलवनम् ।
 हृदयाङ्गविजृमणतौश्चाकरो
 घनविस्मयसम्मदवासगृहम् ॥ ३६ ॥

(३३) भावितानै दैनिकिस्तारै भाविता घटिता । उद्धामं
चदेवाश्वर्यं चमत्कारस्तदेव हर्ष्यक्षः मिहस्तस्य गैलः क्रीडापर्वतः ।

(३४) भेदुरः निर्गंधो मनोज्ज इति यावत् ।

तडितपुञ्जमञ्जुप्रसरत् प्रतीकः^१
 प्रभापूरदूरावधूतान्धकारः ।
 मनोमीनहर्षप्रहर्षकवर्ष
 द्वगम्मोरुहानन्दसन्दोहहेतुः ॥ ३७ ॥
 अखिलजगद्वेष्यमाणलक्ष्मीः
 स्वगुणविराजिभिरङ्गकैः प्रशस्यः ।
 वसतिरतिवलक्ष्महंसपक्षप्रकर-
 विजित्वरकौर्त्तिकौमुदीनाम्^२ ॥ ३८ ॥
 निःशेषलोकपरितोषकरस्वरूपः
 शोभान्वितावयवसुन्दरसन्ति वेशः ।
 दूरं निरस्तखलदुर्बचनावकाशो
 व्याजृममाणगुणसंग्रहणप्रवीणः ॥ ३९ ॥
 प्रव्यक्ततत्तदखिलावयवानवद्यः
 प्रोद्यन्तिजोज्ज्वलगुणप्रकराभिरामः ।
 आनन्दिभिः सहदैरभिनन्द्यमानः
 स्वप्रक्रियाभिरभितश्च विराजमानः ॥ ४० ॥

(३७) प्रतीकं शरीरम् ।

(३८) वलच्चपच्छिंहो हंसाः ।

१ प्रसर्तप्रतीकप्रभापूरदूरावधूतान्धकारः (८).

२ वसतिरतिवलक्ष्महंसपक्षचन्द्रप्रकरविजित्वरकौर्त्तिकौमुदीनाम् (Δ).

कुतुकतरलचित्तैः सज्जनैः स्त्रूयमान
 स्त्रिभुवनजननेचष्टेचपौयूषवृष्टिः ।
 प्रतिकलसमुदच्छद्रूपसम्पन्निधानं
 सकलमलविमुक्तः साधुवाहेन युक्तः ॥ ४१ ॥
 मुखरखरखलोत्तिध्वान्तविधंसनेन्दु-
 विलसदमलकायव्यायतानन्तकान्तिः ।
 अनणुगुणमणिश्रीश्रेणिविश्रामधाम
 छपितसकलदोषः^१ सर्वसन्तोषहेतुः ॥ ४२ ॥
 समुद्यत्यज्ञप्रस्तुमरमनोज्ञद्युतिभरो
 मनोमौनाक्षिप्रवलवडिशं कामस्तुगयोः ।
 घनाश्वर्थस्थानं जगति कुतुकोत्तानितहशां
 नराणामानन्दास्ततलहरिदुम्यास्तुधिरथम् ॥ ४३ ॥
 उच्चैश्वेतोहरिणहरणाखर्वगन्धर्वगीतं
 तत्त्वेचाबलिमधुलिहां माकरन्दः प्रवाहः ।
 सर्वाश्वर्थप्रदसमुदयद्रूपसम्पन्निधानं
 चच्छद्रोचिःप्रचयसिचयच्छन्नसम्पन्नगाचः ॥ ४४ ॥

(४१) प्रतिकलसमुदच्छदत्तिकलसं प्रूरविला प्रतिकलं प्रत्य-
वयवं समुदच्छदिति वार्थः ।

(४२) कामस्तुगयोर्मदनलुम्यकस्य ।

(४४) माकरन्दप्रवाहः पुष्परसनिस्थन्दः । सिचयं वस्तं ।

सकलजनताचित्ताश्चर्यप्रदग्रकटोल्लस-
 न्मधुरिमपरीपाकोइकस्फुरद्युतिसुन्दरः ।
 नयननलिनानन्दोल्लासयहाधिपमण्डलो
 मिलदवयवश्रीरोचिष्णुर्निंजान्वयभूषणम् ॥ ४५ ॥
 लसद्वनरसच्छटानयनमैनयोर्जन्मिना-
 मुद्वद्वितिसुन्दरप्रसूमरप्रभाभासुरः ।
 अमन्दगुणमन्दिरं^१ सुभगतालतामण्डपः
 समस्तजनविस्मयप्रदसमुल्लसत्खाण्डितः ॥ ४६ ॥
 अवयवसन्निवेशजितसर्वमनोज्ञचयो
 घनवसुधाजनेश्वणसुधारससेचनकम् ।
 सहदयमानसाम्बुजविजृम्भणतौश्वाकरो
 द्युतिभरभासिताङ्कतितया॑तिचमत्कृतिकृत् ॥ ४७ ॥
 सर्वावद्यविनाङ्कतः कृतपरीरम्भः समस्ते॒गुणै-
 रानन्दैकनिदानमानदपतिक्षमावासिराशिस्तुतः^२ ।

(४५) मधुरिमपरीपाकोइकः सौन्दर्यपरिणामातिशयः ।

(४६) घनरसच्छटा जनश्रेणी । जन्मिनां प्राणिनां । प्रसूमरः
 प्रसरणश्रीलः । भासुरः शोभनः । सुभगता श्रीः ।

१ अनन्तगुणमन्दिरं (S).

२ द्युतिभरभाविताङ्कतितया (S).

३ समग्रैः (S).

४ मानवपतिक्षमावासिराशिस्तुतः (A).

उन्मीलन्निजकान्तिवेतकसमाक्षाण्टाद्युपृष्ठव्ययो
 विद्वन्मानसराजहंसविसरावासाय सौधं सरः ॥ ४८ ॥
 सान्द्रानन्दसुधासमुद्रलहरीसाम्भाज्ञसम्भात्मभिः
 सर्वैः सर्वकलाकलापकुशलैः साकाङ्गमुद्दीक्षितः ।
 उद्यज्ञद्यतरोहकान्तिपठलीविन्यासरम्याकृतिः
 साधारण्यपदव्यतीतसहजोन्मीलतनुश्रीभरः ॥ ४९ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गरङ्गत्प्रचुरतरमहाकान्तिभाराभिरामः
 निर्व्यजभ्राजमानानणिमनिजगुणग्रामविश्रामधाम् ।
 लेकैरालेक्यमानः प्रमद्जलपरिष्ठक्तनेचारविन्दैः
 आनन्दस्यैकसौधं सकलवसुमतौमण्डलौसारभूतः ॥ ५० ॥

(४८) आनदपतिर्नदपतिः समुद्रस्तपर्यन्तं ये ज्ञावामिनो
 लोकाः । अच्चिपुष्पव्ययश्चुर्भवरः ।

(४९) स एवं सुधासम्बन्धि सरः कासारः लहरी साम्राज्यं
 [तव ज्ञातिः वकः?] साधारण्यपदव्यतीतम् असाधारणमित्यर्थः ।

(५०) अङ्गप्रत्यङ्गेति अङ्गं हस्तपदादि, प्रत्यङ्गं अङ्गुल्यादि,
 रङ्गत् प्रसरत् । निर्व्यजभ्राजमानोनिष्ठर्गमणौयः अनणिमनि-
 जगुणग्रामः अणोर्भावोऽणिमा अत्यत्परिमाणलं तेन रहितो यो
 निजगुणानां ग्रामः समूहः ।

१. निर्व्यजभ्राजमानानुपमनिजगुणग्रामविश्रामधाम (S).

२. आनन्दस्यैकसारः (S).

एवं साधारणैः शब्दौचित्येन निवेशितैः ।
दक्षैश्चन्द्रः सु सर्वेषु कर्त्तव्यं पद्योजनम् ॥ ५१ ॥

अथ संख्यतप्राकृतयोः समाः ।
अथोच्यन्ते मया केऽपि संख्यतप्राकृते समाः ।
अन्यत्र वितताः शब्दा वालानां बुद्धिहेतवे ॥ ५२ ॥

अत्रादौ पुलिङ्गाः ।

हाराहारविहारसारसरसाः^१ समोगरीगासुराः
संहारासरवारवारणगणाष्टकारतारारणाः^२ ।
लोलोल्लासविलासवायसहराहक्षारहीराङ्गुराः
नौहारोरगरागतालतरलागोविन्दकन्दोदराः ॥ ५३ ॥

तस्यतरणिदासामोहसन्दोहभासाः^३

खुरखरतरुधासा कासरारभहासाः ।

करकरिकिरिकौराः कौलकल्लोलधीरा

मलमलयकरौरा वामदेवासिवौराः ॥ ५४ ॥

(५३) हाराहारेत्यादि भाषादये समाः समानरूपाः शब्दा-
इत्यर्थः । उल्लोलस्तरङ्गः । वायसः काकः । हीरो हीरकः ।
नौहारो हिमं । कन्दो मूलं ।

(५४) कासरो महिषः । किरिः शूकरः । करीरो वंशाङ्कुरः ।

नरनरककरङ्गा दण्डचण्डालरङ्गाः
 दरसरखकलङ्गाः कम्बलाकारपङ्गाः ।
 खलवहलकुरङ्गा देहसन्देहसङ्गाः
 परकुररतरङ्गाश्चार॑सञ्चारभङ्गाः ॥ ५५ ॥
 अरि-हरि-परिणाहाः कण्ठकुण्ठाहिदाहाः
 परिसरझरहाहामञ्जुमञ्जौरवाहाः ।
 अचलकुलकुमाराः कुम्भकुम्भौरमाराः^१
 विरलकवलजाराः सुन्दरोदारपाराः ॥ ५६ ॥
 जम्बौरकेशरि॒वराहमुरारिकालाः
 काकोलकुन्तलचमूरुविरामवालाः ।
 आरोह॑राहुरणसङ्गरचोलतालाः
 संसारकेरलसमौरणटङ्गभालाः ॥ ५७ ॥

(५५) करङ्गो हस्तिपञ्चरः । कुररः पच्चिभेदः ।

(५६) परिणाहो विश्वालता । कुण्ठो मन्दः । झरः प्रवाहः ।
 हाहा देवगायनः । मञ्जौरो नूपुरः । मारः कालः । कवलः यासः ।
 जारः उपपतिः । उदारो दावमहतोः ।

(५७) काकोलो द्रोणः काकः । कुण्ठलः केशः । चमूरुर्घ-
 भेदः । आरोहो नितञ्चः । सङ्गरो युद्धम् । चोलो देशभेदः ।

१ सङ्गरारम्भासाः (S).

२ चाल (S).

३ केशरि (A).

४ आखोलवाहुरणसङ्गरचोरभालाः (S)

आसारचामरतुरङ्गकुलौरश्वराः
कङ्गालकन्दखकराखविलासपूराः ।
हेरम्बकम्बुविधुसिन्धुबुधान्यवन्धाः^१
कुन्देन्दमन्दरसमीरसमूहगन्धाः ॥ ५८ ॥
भौमाङ्गसङ्गरकिरीटतमालकुञ्जाः ।
हिन्तालतोमरमहीरहविम्बपुञ्जाः ।
हिण्डीरपिण्डवरसच्चरंकोणकाणाः
संरमसीमपरिमविकारवाणाः ॥ ५९ ॥

वसन्तासववेशन्तवासवावासवासराः ।
कासारसारसराः किरणाहणवारणाः ॥ ६० ॥

तालः शब्दभेदखलभेदो वा । केरलो देशभेदः । टङ्गः पाषाण-
दारणः । भालो ललाटः ।

(५८) आसारो धारासम्यातः । कुञ्जौरः कर्कटः । शूरः
सूर्यः । कङ्गालो मध्यं । कन्दखलृणभेदः । करालो दन्तुरे तुङ्गे ।
पूरः प्रवाहः । कम्बुश्वः ।

(५९) मङ्गरो मिथ्रं । तोमरो वाणभेदः । विम्बः
फलभेदो मण्डलं वा । समरोऽसुरभेदः ।

(६०) वेशन्तः चुदसरः ।

एते पुंलिङ्गाः ।

हेला खेला कला माला रसाला काहला चला ।
 कौला लौलाऽवलावालालोलादोलालसामसौ ॥ ६१ ॥
 धरणी धारणा गोणी रोहिणी रमणी मणी ।
 वैणा वाणी रसा वेणी रौढ़ा गङ्गा तरङ्गिणी ॥ ६२ ॥
 कदलौ लहरी नारी रामा भेरी वसुन्धरा ।
 कालीकरालीचामुण्डारण्डारभातुलामही ॥ ६३ ॥

एते स्त्रीलिङ्गाः ।

जलफलपलमूलंवारिकौलालतूलं
 वलपललदुकूलंलिङ्गगम्भौरकूलम् ।
 सलिलकमलचौरं तुच्छराजौवनौरं
 हलरजतकुटौरं दारुनालं पटौरम् ॥ ६४ ॥

(६१) रधाला पक्षान्नभेदः । काहला वाद्यभेदोऽचला
 पृथ्वी । कौला वक्षिज्जाला । मसौ कालिका ।

(६२) धारणा घोणङ्गभेदः । गोणी त्रीहिसापनशोणादि
 सूचयः पाचभेदः । रोहिणी नचचभेदः । मणीतिलिङ्गदये
 अस्तु त्रुत्तिः । रसा पृथ्वी । वेणी प्रवाहः केशमंस्कारो वा । रौढ़ा
 अवभानना ।

(६३) कदलौ रमा भृगभेदो वा । भेरी वाद्यभेदः ।
 रण्डा विधवालौ ।

(६४) कौलालं जखवक्त्रयोः । पल्लं मांसं । चौरं वल्लं ।

कारणं रोहणं चेलं कुहराम्बरमन्दिरम् ।
 कुद्धलं मण्डलं तामरसं कुण्डलमङ्गदम् ॥ ६५ ॥
 पुरारविन्दलोहाङ्गतडागं करणं कुखम् ।
 तोरणं मरणं तुङ्गमानसागरभासुरम्^१ ॥ ६६ ॥

एते नपुंसकलिङ्गाः ।

भण गच्छ देहि संहर कुरु चोरय मारयावगच्छेहि ।
 अवलोकयावचिन्तय खादेति धातुजं विद्धि ॥ ६७ ॥

अथ निरोछ्याः ।

नीहारहारहरिणङ्गहराङ्गहास-
 कैलासकासरदनारदसिंहसङ्घाः ।
 शेषाहिङ्गसघनसारहरीन्द्रनाग-
 हिंडौरनिर्जरशरदघनचन्द्रकान्ताः ॥ ६८ ॥
 शृङ्गारसागरतडागजडागयाग-
 हर्यस्तस्तकनखस्तदीष्मिताक्षाः ।

(६५) तामरसं पद्मम् ।

(६७) धातुजं क्रियापदं विद्धि जानीहि ।

(६८) घनसारः कर्पूरः ।

(६९) तडागो रत्नादिरचिताखङ्गारः । जडोमूर्खः । अगः
 सर्वतोटकः । कौचको वंशभेदः । चारणः परिचारकः ।

---

१ तुङ्गमलमागारभासुरं (A). २ निर्माशशरदघनचन्द्रकान्ताः ।

नाराचकाचकचकोचकचचरौक-
 चाणक्यचारणगणकाणशोणः ॥ ६८ ॥
 संसारसारसरसारिरसालशाल-
 कझालकालकलिशैलखलालकार्काः ।
 किञ्जल्कल्काकरशङ्करकौरहीर-
 लझेशकेशगरकेशरहेशलेशः ॥ ७० ॥
 आनन्दनन्दनधनञ्जयखञ्जरौटाः
 कौटाम्बिकएटककटाहकटाक्षयक्षाः ।
 दक्षाद्यज्ञजनकाज्ञलियत्यन्ता-
 रत्नाकरान्धकधराधरधीरसौराः ॥ ७१ ॥

एते पुंजिङ्गाः ।

गङ्गा गौता सती सीता सिद्धिः सम्या गया गदा ।
 आश्रीः काश्री निशा नासा कान्तिः शान्ति दंशा रसा
 ॥ ७२ ॥

(७०) रसाल आदः कल्को मानभेदः कीरः शुकः ।

(७१) कटाहो खौहपाचभेदः सौरो लाङ्गलम् ।

(७२) आश्रीः भाग्यं शुभाभंसनं वा । काश्री वाराणश्री,
 नासा नासिका, दशा अवस्था वस्त्रैकदेशो वा, रसा पृथ्वी, आद्री
 नक्षत्रभेदः, दृक् चकुः, कारा बन्धनगृहम्, सारी सारिका पचि-
 पासको वा, दरी गृहम् । घटिका मुहर्त्तः, खटिका कठिनी,
 कच्छा काढ्ही ।

आदर्दीनिद्राहरिद्राहग्राक्षालाक्षाधृतिः कृतिः ।
 छायाजायाकथाकान्ताधाचौ राचौ रतिर्गतिः^१ ॥ ७३ ॥
 कन्धराधारणाधाराताराकाराजराधरा ।
 आजीराजीरजन्यर्त्तिः कौर्त्तिः कन्धा तटी नटी ॥ ७४ ॥
 नारीसारीदरीदासौघटिकाखटिकाजटा ।
 कक्षारक्षाशिखासंख्याकालिन्दीकलिकाकला ॥ ७५ ॥

एते स्त्रीलिङ्गाः ॥

चरणकरणचक्रं क्षेचनक्षेचनक्रं
 रजतशतशरीरं श्वीरनीराद्वितीरं ।
 धनकनकनिधानं ध्यानसंस्थानहानं
 नलिननगरगौतच्छचनेचास्थिगाचम् ॥ ७६ ॥
 आलिङ्गनस्थानशिरश्चरिचं
 जलस्थलस्थानकलच्चिचम् ।
 कीलालजालालकनालदैव्यं
 लिङ्गाङ्गनारण्यहिरण्यसैन्यम् ॥ ७७ ॥
 अञ्जनाजिनयानास्तकृकाच्चनाननकाननं ।
 हाटकं नाटकं नाव्यं तैलं चैलं^२ रसातलम् ॥ ७८ ॥

(७७) नालं पद्मदण्डः, अञ्जनं चलराजिरे, हिरण्यं सुवर्णम् ।

(७८) अजिनं चर्म, अमृकु ग्रोषितं ।

^१ कृतिः (S). ^२ गरुडगाचं कृचनेचास्थिदाचं (S). ^३ चैलं (S).

अदनं मदनं ज्ञानं निदानं दधि चन्दनं ।
 अस्तरं लक्षणं लक्ष्यं शस्त्रं शास्त्रं दखं हलम् ॥ ७६ ॥

एते नपुंसकश्चिङ्गाः ॥

आशास्त्रेऽस्ति चक्रस्ति निन्दति सृजत्याशंसति क्रौड़ति
 ध्यायत्यर्चति याचते व्यतिहरत्याराधति चस्यति ।
 शेते गच्छति यच्छतीच्छति नयत्यायाति हन्तौहते
 इआति स्त्राति ददाति याति जयतौत्याद्याः क्रियाश्चिन्त-
 येत् ॥ ८० ॥

इति प्रथमस्त्रवके सामान्यग्रन्थोनाम द्वितीयं कुसुमम् ॥०॥

अथ वर्णानि कथने तानि यानि कवीश्वरैः ।
 महाकाव्यप्रभृतिषु प्रबन्धेषु बर्णिते ॥ १ ॥
 राजा राजवधूः पुरोहितकुमारामात्यसेनाधिपाः
 देशो ग्रामपुरीसरोऽव्यसरिदुद्यानाचरण्याश्रमाः ।
 मन्त्रो दृतरणप्रयाणमृगयाश्चेभर्त्तिनेन्दूदयाः
 वौवाहो विरहस्यम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् ॥ २ ॥
 नृपे कौर्त्तिः प्रतापाज्ञादुष्टशास्तिविवेकिताः ।
 धर्मप्रयाणसंग्रामशास्त्राभ्यासनयक्षमाः ॥ ३ ॥
 प्रजारागोऽरिशैलादिवासोरिपुरशून्यता ।
 औदार्थधैर्यगम्भीर्यशौर्येश्वर्योद्यमादयः ॥ ४ ॥

(१) मृगयाश्चेभर्त्तिनेन्दूदया इति मृगया च अश्वश्च इभश्च
 चतुवश्च इनेन्दूदयो च ते तथा । वौवाहइति उपर्गस्य घञ-
 मनुष्येभ्यो बज्जलमितिदीर्घः, खयम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् इति
 खयम्बरश्चसुरापुष्पाम्बूनिच खेला च रतञ्च तेषां समाहारस्था ।

(२) नृपदत्यादि आज्ञा शासनम् इदमहमवश्यं करिष्यामि
 इति दृढनिश्चयः, विवेकिता सदसदिचारः, औदार्थं दावत्वं
 तथाच उदारो दावमहतोः, धैर्यं पाण्डित्यं, गम्भीर्यमनवगाह्यहृद-
 यत्वं, शौर्यं शूरत्वं, आशूर्यं चमत्कारित्वं, उद्यमः परजयोत्साहः ।

देव्यां सौभाग्यलावण्यशौलशुङ्गारमन्त्याः ।

चपाचातुर्थद्विष्णुप्रेममानवताद्यः ॥ ५ ॥

वेणौ धर्मिल्लसौ मन्त्रभालश्रवणनासिकं ।

कपोलाधरनेच खूकटाक्षरदभाषणम् ॥ ६ ॥

गण्डवाहु करोरोजनाभौमध्यवलिचयं ।

रोमालिश्रोणिजह्नोरुगतिक्रमनखंक्रमात् ॥ ७ ॥

पुरोहितो हितो वेहस्मृतिज्ञः सत्यवाक् शुचिः ।

ब्रह्मण्योविमलाचारः प्रतिकर्त्तापदामृजुः ॥ ८ ॥

कुमारे शस्त्रशास्त्रश्रीकलाबलगुणोच्छयाः ।

वात्यालौखुरलौराजभक्तिः सुभगताद्यः ॥ ९ ॥

मन्त्री भक्तिः शुचिः शूरोऽनुद्वतो बुद्धिमान् क्षमौ ।

आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदी स्वदेशजः ॥ १० ॥

सेनापतिर्जितायासः स्वामिभक्तिः सुधौरभौः ।

अभ्यासी वाहने शस्त्रे शास्त्रे च विजयी रणे ॥ ११ ॥

(५) सौभाग्यं पतिस्त्रेहः, श्रीलं सदृक्तं, मानश्चित्तसुन्नतिः ।

(६) वात्यालौखुरलौ वादिचघटाभ्यासः ।

(१०) आन्वीक्षिक्यादिकुशलः तर्कनीतिशास्त्रादिनिपुणः

परिच्छेदी कार्याकार्यनिषेता ।

देशेरबुद्धिनिद्रव्यपरम्यधार्याकरोऽवाः ।
 दुर्ग्रामजनाधिक्यनदौभावकताहयः ॥ १२ ॥
 ग्रामे धान्यलतावृक्षसरसौपशुपुष्टयः ।
 स्त्रेचावहदृकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः ॥ १३ ॥
 पुरे इष्टपरिखावप्रप्रतोलौतोरणध्यजाः ।
 प्रासादाध्यप्रपारामवापीवेश्यासतौत्वरौ ॥ १४ ॥
 सरस्यम्भो लहर्यम्भो गजाद्यम्बुजघटपदाः ।
 हंसचक्रादयस्तौरोद्यानस्त्रौपान्यकेलयः ॥ १५ ॥

(१२) नदौभावकता नद्यम्बुपालितवं आदिशब्दाद् देव-
 मावकता च ।

(१३) अवहदृं हडुं चुद्रविपणिश्चानं, ग्रामेयौ नापित्यादि-
 स्त्रौ तस्याः सुखविभ्रमाः सुखविलासाः ।

(१४) अइं इष्टकाग्नहं, वप्रः प्राकारः, प्रतोलौ रथातोरणो
 वहिर्दीरं, अध्वा राजमार्गः, प्रपा पानीयशालिका, आराम उपवनं
 वापी दीर्घिका, सतौ साध्वी, इत्वरौ गुप्तवेश्या ।

(१५) अम्भोगजादि जलवारणादि आदिशब्दाज्जलमानुष
 जलस्त्रिं ह्वाहयः । हंसचक्रादयः हंसः ख्यातः, चक्रः चक्रवाकः,
 आदिशब्दात्महृगुकारण्डवादि ।

१ वहुखिनिद्रव्यपरम्यधार्याकरोऽवाः (S).

२ स्त्रेचावहदृकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः (A).

अब्धौ द्वौपाद्रिरनोर्मिपोतयादो^१ जलस्त्रवाः ।
 विष्णुः कुल्यागमश्चन्द्राट्डिरौर्ब्दींभूपूरणम्^२ ॥ १६ ॥
 सरित्यम्बुधियायित्वं वीच्छो जलगजादयः ।
 पद्मानि पट्पदाहंसचक्राद्याः कूलशाखिनः ॥ १७ ॥
 उद्याने सरणिसर्वफलपुष्पलताद्रुमाः ।
 पिकालिकेलिहंसाद्याः क्रौडाबाप्यध्यगस्थितिः ॥ १८ ॥
 शैले मेघौषधौधातुवंशकिन्वरनिर्झराः ।
 शृङ्गपादगुहारनवनजौवाद्युपत्यकाः ॥ १९ ॥

(१६) द्वौपाः सिंहजादयः अद्रयो मैनाकादयः, पोतो
 नौकाप्रभेदः, यादो जलजन्तुः, जलस्त्रवो जोधार इति खातो
 जलप्रवाहः, जलश्चागतो विष्णुः, कुल्या नदी, कुल्यमस्थि कुल्या-
 नीरप्रतोखिका तासामागमः प्रवेशः, और्ब्दी वडिवानलः, अभूपूरणं
 मेघजलपूरणं ।

(१७) अम्बुधियायित्वं समुद्रप्रवेशः ।

(१८) (१८) धातुर्गैरिकादिः, निर्झरो वारिप्रवाहः पादाः, प्रयन्त-
 पर्वताः, वनजौवादि सिंहश्चाद्यादि, आदिना किरातादयः,
 उपत्यकाद्वेरासन्ना भूमिः ।

अरथेऽहिवराहेभयूषसिंहाद्यो द्रुमाः ।
 शुककाककपोताद्याभिलभल्लद्रादयः ॥ २० ॥
 आश्रमेऽतिथिपूजैणविश्वासो हिंस्तशन्तता ।
 यज्ञधूमो मुनिसुता द्रुसेको वल्कलं द्रुमाः ॥ २१ ॥
 मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाड़गुण्योपायसिद्धयः ।
 उदयाऽश्चिन्तनौयाच्च स्यैर्यैन्नत्यादिस्तक्यः ॥ २२ ॥
 दूते स्वस्वामितेजःश्रीविक्रमौन्नत्यकृद्वचः ।
 शचुक्षेषाभकरौ चेष्टा धार्ष्यं दाक्ष्यमभौरता ॥ २३ ॥

(२०) भिलभल्लौवनमानुषभेदौ ।

(२१) एषविश्वासो हरिणविश्रभः, हिंस्तशन्तता हिंसाणां
 व्याप्रादीनां ग्रान्तता ग्रग्नकादिभिः सिंहाद्यवस्थानात्, द्रुसेको
 द्रुमाणां बेचनं ।

(२२) पञ्चाङ्गानि विपत्प्रतीकारदेशकालविभागादयः, तिसः
 शक्तयः प्रभावोत्साहमन्तजाः, षड्गुणा एव षाड़गुणं सन्धिविग्रह-
 यानामनादयः उपायाः सामदानभेददण्डाः, मन्त्रोत्साहप्रभाव-
 जास्तिसः सिद्धयः, सूक्तयः ग्रोभनवचनानि ।

(२३) स्त्रामिनोनृपादेस्तेजः प्रतापः श्रीः सम्यत् विक्रमः
 श्रौर्ष्यं श्रैन्नत्यं महत्त्वैतानि करोति अदर्षनां धार्ष्यं निस्त्रपलं
 दाक्ष्यं राजकार्ष्यं दक्षता ।

युद्धे तु वर्मवलचारारजांसितूर्य-
 निस्वाननादशरमण्डपरतनद्यः ।
 शिन्नातपचरथचामरकेतुकुन्ति-
 मुक्ताः सुरीदृतभटाः सुरपुष्पदृष्टिः ॥ २४ ॥
 प्रयाणे भेरिनिस्वानभ्रूकभ्यवलधूलयः^१ ।
 करभोक्षधजच्छचवाणशकटवेसराः ॥ २५ ॥
 मृगयायां श्वसच्चारो वागुरालीकवेषता^२ ।
 भटहक्कार्यमृगचासः सिंहयुद्धं गतित्वरा ॥ २६ ॥
 अश्ववेगित्वमैनन्नत्यं तेजः सज्जश्मणस्थितिः ।
 खुरात् खातरजोरुपं जातिर्गतिविचित्ता ॥ २७ ॥

(२४) युद्धकार्यं वर्म सच्चाहः, चारस्य गूढपुरुषः, दृर्यं
 वाद्यभाण्डं तस्य निस्वानो निनादः, नादः हेति-हननेत्यादिशब्दः
 सुरीदृतस्त्रीजनस्तेनवृत्ता भटाः ।

(२५) करभः उड़ः, उक्ताणो वृषभाः, वेसरो गर्दभ्यामश्वतो
 जातोऽस्थः ।

(२६) श्वसच्चारः इनो भषकस्य भ्रमणं, वागुरा मृगवन्धनी-
 रञ्जुः, अलीकवेषता मृगधारणार्थं कपटवेषः, नीलवेशेति च पाठः
 भटहक्का घोधक्त् हक्काशब्दः, भटट्केति च पाठः ।

(२७) त्रैनन्नत्यम् उच्च्रायः, सज्जश्मणस्थितिः देवमणिप्रभृतीनाम्

१ रणधूलयः (S). २ नीलवेशता (S). ३ भटट्का (A).

गजे सहस्रयोधित्वमुच्चत्वं कर्णचापलम् ।
 अरिव्युहविभेदित्वं कुम्भमुक्तमदालयः ॥ १८ ॥

सुरभै दोला कोकिलमारुत-
 सूर्यगतितस्तद्वेदाह्नेदाः^१ ।
 जातीतरपुष्पच्याम्बमञ्जरी
 अमरझङ्काराः ॥ २६ ॥

श्रीष्टे पाटलमल्लीतापसरः
 पथिकशोषवातोल्काः ।
 सकुप्रपास्त्रौमृगतुष्णा-
 न्नादिफलपाकाः ॥ ३० ॥

आवर्त्तन्त्वपाणां प्रशस्तलचणानां स्थितिः, रूपं बौद्ध्यं, जातिः
 कौलिन्यं, गतिविचित्रता राधादिगमवैचित्रम् ।

(१८) सहस्रयोधित्वं सहस्रेण सार्वे युद्धचमत्तम्, उच्चत्वं
 श्रान्त्यां, कर्णचापलं कर्णयोश्चाच्चत्वं, अरिव्युहविभेदित्वं अरीणां
 व्यूहो वलविन्यासः समूहो वा तद्वेदित्वं, मदालयो मदजलपादिनो
 अमराः ।

(२६) सुरभै वसन्ते, दोला हिन्दोला, सूर्यगतिः रवेरन्त-
 राथणं, जातीतरः मालया अन्यः । तथा च न विकसति वसन्ते
 कोडेतुरिति ।

(३०) सरः, पथिकशोः श्रीष्टः, वातो झञ्ज्ञामारुतः, उल्का

^१ अश्वगतितस्तद्वेदाः (S).

वर्षासु धनशिखिसमय हंसगमाः
पङ्कजान्दखोऽङ्गेदैः ।
जातीकदम्बकोतकञ्ज्ञानिल-
निम्नगालिप्रीतिः ॥ ३१ ॥
शरदीन्दुरविपटुत्वं जलाच्छता-
गस्थहंसवष्टपर्णः ।
सप्तश्छदपद्मसिताभधान्य-
शिखिपक्षमदपाताः ॥ ३२ ॥

अग्न्युत्पातः, प्रपा पानीयगालिका, प्रपास्त्रौ तदर्जिनी स्वग-
हणामहमरीचिका ।

(३१) धनशिखिसमयो धनो मेघः, शिखी मयूरो धन-
मयूरयोः स्मयो गर्वः, हंसगमाः हंसगतं, हंसानां गमो मानसमरः
प्रतिगमनं, पङ्कः कर्दमः, कन्दकसूणभेदस्तथोऽङ्गेद उङ्गमस्य ।
जाती मालती, झञ्ज्ञानिलः उत्कटवातवाहिलं, निम्नगा नदी,
अल्लिनः क्षषकालेषां प्रीतिः ।

(३२) जलाच्छता वारिनैर्मल्यं, अगस्थसुनेहंसस्य दृष्टभस्य च
[दर्पणः] पद्मः, चिताभः एकमेघः, शिखिनो मयूरस्य मदपक्षयोः
पातः पतनम् ।

१. पङ्कजकहंसोऽङ्गेदै (४).

हेमन्ते दिनखंडुता शौतयवस्तम्ब-
मरुवका हिमानि ।

करीषं पुष्पधूषपरिकुन्दाम्बुजदाह-
शिशिरोत्कर्षाः ॥ ३३ ॥

सूर्येऽरणता रविमणिचक्राम्बुज-
पथिकलोचनप्रीतिः ।

तारेन्दुदीपकैषधि-
घूकं तमश्चौरकुमुदकुलटार्तिः ॥ ३४ ॥

चन्द्रे कुलटाचक्राम्बुजग्लानि-
र्विरहितमोर्तिरौच्छवल्यम् ।

जलधिजलनेत्रकैरवचकोर-
चन्द्रामदम्पतिप्रीतिः ॥ ३५ ॥

(३३) मरुवकं पुष्पभेदो मरुथा इति ख्यातः, करीषं इक्क-
गोमयं तद्गूमः, अम्बुजदाहः पश्चान्नानिः ।

(३४) अरुणता लौहित्यं, रविमणिः सूर्यकान्तः, घूकः पेचकः ।

(३५) औच्छवल्यं प्रसन्नता, कैरवं कुमुदं, चकोरः पच्चिमेद-
म्बुद्धाम्ब चन्द्रकान्तमणिः दम्पती जायापती ।

विवाहे सानशुभ्राङ्गं भूषोलूलुचयीरवाः ।
 वेदीसङ्गैततारेक्षा लाजमङ्गलवर्तनम् ॥ ३६ ॥
 विरहे तापनिःश्वासचिन्तामौनक्षशङ्गताः ।
 अब्दसंख्या निशादैर्थ्यं जागरः शिशिरोषणता ॥ ३७ ॥
 स्वयम्बरे शशीरक्षामञ्चमण्डपसज्जनं ।
 राजपुत्रीनपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनम् ॥ ३८ ॥
 सुरापाने विकलता स्वलनं वस्त्रे गतैः ।
 लज्जामानच्युतिः प्रेमाधिकरं रक्ताक्षताभ्रमाः ॥ ३९ ॥
 पुष्पावचये पुष्पावचयः
 पुष्पार्पणार्थिता दयिते ।
 माना गोचस्वलनेर्षा-
 वक्रोक्तिसंभ्रमाक्षेषाः ॥ ४० ॥

(३६) शुभ्राङ्गः निर्मलाभ्यङ्गः, उलूलुर्जिङ्गाभ्रनिः, चबीरवः
 वेदधनिः, वेदी परिष्कृता भूमिः, तारेक्षा अस्त्रतीदर्पणं, लाजा
 अष्टुघान्यम् ।

(३७) अब्दसंख्या वत्सरगणनम् ।

(३८) नृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनं नृपाणामाकारो रूपम्
 अन्वयो वंशश्वेषा ईहितम् एषां प्रकटनम् ।

(४०) पुष्पार्पणार्थिता दयिताद्या नायकविषये पुष्पाणाम्
 अर्पणे आसक्तिः, गोचस्वलनेर्षा सप्तनीनां नामस्वलनेन दयित-

जलकेलौ सरः प्लोभश्चक्रहंसापसर्पणम् ।
 पद्मनानिपयो विन्दुह्यग्रागो भूषणच्युतिः ॥ ४१ ॥
 सुरते सात्त्विका भावाः सीतकाराः कुद्धलाक्षता ।
 काञ्चीकङ्गणमज्जौररावोऽधरनखक्षते ॥ ४२ ॥
 वर्ण्येषु वर्ण्यभावानां दिङ्गाचमिह दर्शितम् ।
 सुधीभिश्चिन्त्यमानानां भवत्येवमनन्तता ॥ ४३ ॥

विषये ईर्ष्या, सुरतादिनिमित्तं रहोनय नायकं प्रति नायिकाया
 इदमितोपि दूरे रघुनाथं कुम्भमारामं विचित्रव इत्यादि-
 वचनभज्जौ वक्रोक्तिः, भमरादिङ्गङ्कारं श्रुता साध्वसच्छलेन
 नायकालिङ्गं सम्प्रमाणेषः ।

(४१) चक्रहंसापसर्पणं चक्रवाकहंसयोः पलायनं, दृश्यगच्छु-
 लौहित्यं, भूषणच्युतिः भूषणानां वलयादीनां जले करतालि-
 कादिना च्युतिः पतनम् ।

(४२) सात्त्विक भावा सत्त्वोद्रेकभावा भावविकारालथाच
 स्तम्भः खेदोऽथ रोमाच्चः गात्रहर्षोऽय वेपथुः । वैवर्ण्यमशुप्रलय-
 मित्यष्टौ सात्त्विका भताः । कुद्धलाक्षता आकुञ्जितनयनलं, काञ्ची
 मेखलादाम, कङ्गणो वलयः, मज्जौरं नूपुरं, एषां रावो ध्वनिः,
 काञ्जीशब्दस्तु सुरतवैपरीत्ये भवति रदनखक्षते दन्तनखरयोर-
 धरस्तनादौ दंशनाधातौ ।

(४३) वर्ण्येषु वर्णनीयेषु वर्ण्यभावानां वर्णनीयपदार्थानाम् ।

असतोऽपि निबन्धेन निबन्धेन सतोऽपि वा ।
नियमेन च जात्याहैः करीनां समयस्त्रिधा ॥ ४४ ॥

असतोऽपि निबन्धे यथा ;—

रत्नानि यच तथाद्वौ हंसाद्यल्पजलाशये ।
जलेभाद्यं नभोनद्यामभोजाद्यं नदीष्पिः ॥ ४५ ॥

तिमिरस्य तथा मुष्टिग्राह्णत्वं सूचिभेद्यता ।
अञ्जलिग्राह्णता कुम्भोपवाह्णत्वं शशित्विषः ॥ ४६ ॥

शुक्रत्वं कौर्त्तिहासादै कार्णेण चाकौर्त्तिपापयोः ।
प्रतापे रक्ततोष्णत्वे रक्तत्वं क्रोधरागयोः ॥ ४७ ॥

(४४) असतोऽपि वस्तुतोऽविद्यमानस्यापि सतोऽपि वस्तुतो विद्यमानस्यापि, जात्यादेजातिगुणक्रियाद्वयस्य समय आचारः सम्प्रदायक्रमः, तथाच समयः श्रपथाचारकालसिद्धान्तसुक्रियति ।

(४५) यत्र तचाद्वौ रोहणादिगिरेन्द्र्यचापि गिरौ, अल्प-जलाशये पल्लवादौ, जलेभाद्यं जलवारणादि, नभोनद्याम आकाशगङ्गायाम् ।

(४६) सूचिभेद्यता सूचिः सूक्ष्मशलाका तथा विदार्थता, कुम्भोपवाह्णत्वं कल्पसैः पूरणीयत्वं, शशित्विषः ज्योत्स्नायाः ।

(४७) कौर्त्तिहासादै आदिग्रन्थात् गुणसाधुमनः-प्रमृतयः, अकौर्त्तिपापयोः कुकौर्त्तिपापादै आदिग्रन्थात् अगुणदोष-खलमनः-प्रमृतयः ।

विभावर्थां भिन्नतटाश्रयणं चक्रावाकयोः ।
ज्योतस्त्रापानं चकोराणां चतुष्कालं पद्योनिधेः ॥ ४८ ॥

स्तोऽप्यनिवन्धे यथा :—

वसन्ते मालतीपुष्ट्यं फलपुष्ट्ये च चन्दने ।
अशोके च फलं ज्योतस्त्राधान्ते छणान्यपक्षयोः ॥ ४९ ॥
कामिदन्तेषु कुन्दानां सुकुलेषु च रक्तता ।
हरितत्वं दिवा नौलोत्पलानाच्च विकासिता^१ ॥ ५० ॥
वर्णयेन्नसदप्येतन्नियमोऽथ प्रकाश्यते ।
भूर्जत्वगिधमवत्येव मलये ह्येव चन्दनम् ॥ ५१ ॥
सामान्यग्रहणे शौकांग छचामः पुष्ट्यवाससाम् ।
छणात्वं केशकाकाहिपयोनिधिपयोसुचाम् ॥ ५२ ॥
रक्तत्वं रत्नवन्धूकविम्बाभ्योजविवरताम् ।
तथा वसन्त खवान्यपुष्टानां कल्कूजितम् ॥ ५३ ॥

(४८) विवर्णं अद्वसदप्येतद् इत्यत्र चतुष्कालं पद्योनिधेः ।

(४९) ज्योत्स्ना च ध्वान्तव्यं ते ।

(५०) कामिदन्तेषु रक्तत्वं कुन्दानां सुकुलेषु च हरितत्व-
गिधमवत्यादिः ।

(५१) (५२) (५३) भूर्जत्वगित्यादि जातिनियमः शौकांग-
मित्यादि गुणनियमः कूजितमित्यादि क्रियानियमः कमलेत्यादि-
क्रियाद्रव्यनियमः ।

वर्षास्वेव मयूराणां रुतं दृत्यं च वर्णैयेत् ।
 नियमस्य विशेषोऽथ पुनः कश्चित् प्रकाश्यते ॥ ५४ ॥

कमलासम्पदोः क्षणहरितोर्नागसर्पयोः ।
 पौत्रेणाहितयोः स्वर्णपरागाग्निशिखादिषु ॥ ५५ ॥

चन्द्रे शशैणयोः कामधजे मकरमत्ययोः ।
 दानवासुरदैत्यानामैक्यमेवाभिसम्मतम् ॥ ५६ ॥

बहुकालजन्मनोऽपि शिवचन्द्रस्य वालता ।
 मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्वरणतः पुनः ॥ ५७ ॥

इति प्रथमस्तवके वर्णस्थितिनाम
 हतौयं कुसुमम् ॥

---

(५५) कमलासम्पदोर्जन्मीराजसम्पत्योः, क्षणहरितोः अस्तित्वा-
 पलाशवर्णयोः, स्वर्णं कनकं, परागः कौसुमरेणुः, अग्निशिखादि-
 विति आदिशब्दात् सूर्यकराणाम् ।

(५६) शशैणयोः शशहरिणयोः, दानवा दग्धतनया असुराः
 सुरविरोधिनः, दैत्या दितिपुत्राः, ऐक्यमित्यनेन कमलादेः सर्व-
 स्यान्वयः ।

अथ कथादिके राजवर्णनाद्युपयोगिनः ।
 अनुप्रासस्य सिद्धार्थं वर्णान् कतिपयान् ब्रुवे ॥ १ ॥
 वर्णानामनुवृत्तिर्या नातिहृतान्तरस्थितिः ।
 अनुप्रासः स तेनैव सनाथा काव्यपञ्चतः ॥ २ ॥
 गतालङ्कारशङ्कोऽपि काव्यबन्धो विराजते ।
 वर्णाः सद्योऽर्णवोज्ञीर्णसुधाविस्पर्दिनोऽयदि ॥ ३ ॥
 मृगनाभिसनाभिश्रीः श्रीकण्ठाकण्ठकण्ठरुक् ।
 सतो यतो यदच्छायो घनाघनघनद्युतिः ॥ ४ ॥
 स्वर्धुनी ते धुनौतेऽधं निर्यन्निर्जरनिर्जरा ।
 नेदुरापा दुरापात्वामस्ता रक्षतात् क्षतात् ॥ ५ ॥

- (१) अथ कथादिके आख्यायिकादौ प्रस्तुतकथास्तवके वा ।
 (२) अनुवृत्तिः पञ्चाहृतिः, अनु पञ्चात् प्रकर्षण आसनं
 चेप हृति आत्वा ।
 (३) सद्यः तत्काले अर्णवात् उज्जीर्णा उद्यता सुधा ता
 विस्पर्दितं शौलासे ।
 (४) ते तव अधं पापं धुनौते नाशयति, कौदृशी निर्यन्
 निर्गच्छन् इन्द्रिगतावित्यस्य धातोः शतरि रुपं, निर्जरो निर्मलो
 निर्जरो वारिप्रवाहो अस्याः सा, तथा सा किम्भूता पुनर्मदुरापा

१ शिक्षार्थम् (S).

२ सद्योऽर्णवोज्ञीर्णसुधाविस्पर्दिनः (S).

अर्थमावर्थमाहात्म्यः कोकशोकविमोक्षात् ।
 कीनाशभीनाशकरः प्रवालप्रवलच्छविः ॥ ६ ॥
 घनाभोगे नभोगे त्वां सेवते हेवतेश्वरः ।
 वन्देहं गतसन्देहं विमलं कमलं तव ॥ ७ ॥
 स्फुर्जहूर्जटिसङ्काशः कोपे गोपतिकेतनः^१ ।
 वैरिमदौ कपदौ च निस्तन्दश्वन्द्वृडवत् ॥ ८ ॥
 रणे गणेशसंकाशो गतार्त्तिः कार्त्तिकेयवत् ।
 श्रीमान् रामाभिरामश्रीः स चिविक्रमविक्रमः ॥ ९ ॥
 विश्वरूपसरूपश्रीः^२ क्रतुपूरुषपौरुषः ।
 श्रीवत्सलाञ्छनच्छायो धरणीधरदुर्बरः ॥ १० ॥

खिंगधजला अः समासान्तः, दुरापा दुष्प्रापा लां ज्ञतात् चयात्
 रक्षतात् रक्षत, कीदृशो अक्षता न विद्यते ज्ञतं ज्ञयो चक्षाः सा ।

(६) अर्थमा सूर्यः, कोकशक्रवाकः, कीनाशो अमः, तस्मात्
 या भौस्त्व्य नाशकरः प्रवालो विद्रुमः, नवपङ्गवे ।

(७) नभोगे गङ्गे घनाभोगे घनो निविड़ आभोगः परिपूर्णता
 चक्षाः घनभोग इति च पाठः कमलं वारि अलम् अत्यर्थं वा ।

(८) गोपतिकेतनः वृषभध्वजः कपदौव शिव इव निस्तन्दः
 निरालस्यः ।

(९) चिविक्रमः वामनः चयो विक्रमास्तेन सहितः ।

(१०) क्रतुपूरुषो विष्णुः ।

१ कोपगोपतिकेतनः (S),

२ विश्वरूपसरूपश्रीः (S),

विष्टरश्रवसाविष्टश्छद्धना पद्मनाभवत् ।
 रराज राजराजश्रौः पितामहमहा महान् ॥ ११ ॥
 कश्चित् दुश्चवनप्रायः पाकशासनशासनः ।
 श्रीमानिन्द्र इवोन्निद्रः समन्युः शतमन्युवत् ॥ १२ ॥
 निविडौजा विडौजोवदनधो मघवानिव ।
 जमदभजिदारभः प्रत्यूहव्यूहवर्जितः ॥ १३ ॥
 महीमहीयान् संसारसारः शक्रपराक्रमः ।
 सङ्कल्पकल्पदृष्टश्रौः प्रज्ञावज्ज्ञातवाग्यतिः ॥ १४ ॥

(११) विष्टरश्रवसा कृष्णेण विष्टः छतावेशश्छद्धना कैतवेन,
 राजानो यज्ञालेषां राजा कुवेरः तदत् श्रीर्थस्य, पितामहो ब्रह्मा
 तदन्महस्तेजो यस्य ।

(१२) दुश्चवनप्राय इच्छतुत्यः पाकशासन इच्छस्तदत् शासनम्
 आज्ञा यस्य, उन्निद्रो निरालस्यः, समन्युः सक्रोधो यज्ञसहितो वा ।

(१३) निविडौजा निविडौजो यस्य स तथा विडौजा
 इच्छस्तदत्त विद्यते अघं पापं यस्येति अनघः जम्भोऽसुरस्तस्य दम्भ-
 जित् इच्छस्तददारभो यस्य, प्रत्यूहो विष्टस्य व्यूहो वृन्दम् ।

(१४) सङ्कल्पो मनोरथः ।

श्रीरङ्गरङ्गदङ्गश्रीर्वलिर्वलिवलादलौ ।
 नयज्ञयज्ञपुरुषः शिपिविष्टनिविष्टधौः ॥ १५ ॥
 स्मरघस्मरसङ्गाशो भाग्यसौभाग्यभाग्यसौ ।
 धुर्यमाधुर्यसारश्रीः कुशलौ मुषलौ यथा ॥ १६ ॥
 रुचिरो रुचिरोचिष्णुः द्व्यमया द्व्यमया समः ।
 कासुसंकाशसत्कौर्त्तिः सर्वदा सर्वकामकृत् ॥ १७ ॥
 प्रीणाति प्राणिनामेष मनोहरमनोहरः ।
 महादेवमहादेवः करुणावरुणालयः ॥ १८ ॥
 तनयो विनयोपेतः केतकश्वेतकौर्त्तिमान् ।
 राजते राजतेजोभिः कविराजिविराजितः ॥ १९ ॥

(१५) श्रीरङ्गः कृष्णस्तदत् रङ्गन्ती उथन्ती अथवा श्रीः श्रीभा-
 रङ्गः खेळा ताभ्यां रङ्गन्ती अङ्गश्रीर्थस्य, शिपिविष्टः कृष्णः ।

(१६) स्मरस्य घस्मरो भक्तको महादेवः, भाग्यसौभाग्ययो-
 र्भागोऽस्यास्तौति स तथा धूर्यो धुरीणः तस्य अन्नाधुर्यं लावण्यं
 तेन सारः श्रीर्थस्य, कर्मधारयो वा मुषलौ बलभद्रः ।

(१७) चमया च्यान्त्या चमया पृथया समः ।

(१८) हरवन्ननोहरः अथं देवो राजा महादेववन्नहो अस्तेति
 तथा करुणा कृपा तस्या वरुणालयः सुषुद्रः ।

१ धुर्यमाधुर्यमाशश्रीः (S).

२ सर्वदानकृत् (S).

मणिद्युमणिदुष्टेष्टोऽप्यतदुज्ज्वलभूषणः ।
उहामधामकामश्रीर्धर्मकर्मणि शर्मभाक्^१ ॥ २० ॥

भूखण्डाखण्डलः काण्डचण्डकोइण्डपण्डितः ।
प्रचण्डकुण्डलोहण्डगण्डमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥

सन्निधानं निधानं तेऽकरवं नरवन्दितः ।
नितरां वितराम्बूनि राजसे राजसेवक ॥ २२ ॥

हारमणी रमणीया नाकनायकनायिका ।
भाविता भावितानेन कलिता ललितालकैः ॥ २३ ॥

(२०) मणिष्व द्युमणिः सूर्यष्व तदुष्टेष्टो दुर्दर्शः, शर्म सुखं
भजते इति शर्मभाक् भजो खिः ।

(२१) भूखण्डाखण्डलः भूमीकृः काण्डेन गरेण चण्डः
कोइण्डः धनुखनं पण्डितः ।

(२२) सन्निधानं सान्निध्यं, निधानं धनं, अकरवं करोमि
सा नितरामतिशयेन अम्बूनि वितर देहि ।

(२३) हारमणीभिः रमणीया रम्या नाकनायक इन्द्रस्तस्य
नायिका, भावितानेन दीप्तिवद्या ललितालकैः शोभन-चूर्ण-
कुञ्जलैः ।

कान्ता कान्तालकान्तासौ श्रेयसी प्रेयसौ भृशम् ।
 कन्दः कन्दपर्दपर्स्य पाटखापाटखाधरा ॥ २४ ॥
 खर्वौष्ठतोर्वशीगर्वा निर्वासितर्तिद्युतिः ।
 रमणी रमणीयासौ सुमनस्सुमनःस्मिता ॥ २५ ॥
 शवरौ कवरौरम्या प्रवराः शवरास्तथा ।
 सर्वतः पर्वतः श्रीमानधुनामधुना मतम् ॥ २६ ॥
 बुधा सुधाबुद्धिमुग्धा सुग्धाधरेऽधरे ।
 सारवं सारवं तोयं रुचिरं सुचिरं न किम् ॥ २७ ॥
 अमुना यमुनातौरे श्रैश्वर्वं कैश्वरं पुरा ।
 स्फुरदक्षेण दक्षेण स्फुटं हष्टमहष्टतः ॥ २८ ॥

(२४) कन्दो मूलं पाटखा पाटखपुष्यं तद्वत् पाटखो लोहितो
 ऽधरो अस्थाः था ।

(२५) तथा निर्वासिता दूरीष्ठता रतेः कामपत्वा द्युतिः
 सौन्दर्यं अथा, सुमनसो देवाल्लेषां पुष्यं पारिजातं तद्वत् स्मितं
 हासो अस्थाः था ।

(२६) प्रवराः श्रेष्ठाः शवरा वन्यमानुधाः मधूना वसन्तेन ।

(२७) भो बुधाः । सुग्धाः बूढाः । सुग्धाथाः सुन्दर्याः अधरे
 सुधाबुद्धिः सुधा सृधा वृथेत्यर्थः किम्भूतोऽधरे तुच्छे सारवं
 मरयूसम्बन्धि सारवं आरवस्तितस्त्र ।

(२८) कैश्वरं कैश्वरमसम्बन्धि श्रैश्वरं शिशुलं स्फुरदक्षेण
 स्फुरन्ती अक्षिणी अस्थेति दक्षेण कुण्डलेन अहृष्टतः सुष्टुतवग्नात् ।

उग्रोग्रो गिरिगिरिशः शशमुशोभाच्युताच्युतः ।
 क्षणक्षणो हृदयिद्यः सूर्यशौर्यो रविच्छविः ॥ २९ ॥
 भौमभौमो रुद्ररौद्रो धामधाममहामहाः ।
 मेधावेधा जिष्णुजिष्णुः शूरशूरो भ्रुवभ्रुवः ॥ ३० ॥
 देवदेवकालकालभौमभौमरामराम ।
 सारसारधामधाममांसमांसरक्षोरक्ष ॥ ३१ ॥

अरुणारुणकपिकपिशः
 सदावदातविसविशदोऽसौ ।
 उन्मौलन्ती लक्ष्मीः^१
 परितो हरितो निकामतः श्यामः ॥ ३२ ॥

(२९) उग्रो हरस्तददुयः क्रूरः, गिरि वाणां गिरिश दूव
 गिरि गिरिशः, अच्युतवत् क्षणवत् अच्युतः ।

(३०) भौमः शिवस्तदत् भौमः भयङ्करः, धान्ति तेजसि
 धाम गृहं, महत् महो अस्ति, मेधायां वेधा इव, जिष्णुरिन्द्रो
 अच्चंनो वा तदत् जिष्णुर्जयनशौलः, शूरः सूर्यस्तदच्छूरः विक्रान्तः,
 भ्रुवः शैक्षानपादिस्तदत् भ्रुवो निश्चलः ।

(३२) अरुणः सूर्यो गरुडाग्निं वा तददरुणो लोहितो यः
 कपिस्तदत् कपिशः पिङ्गलः, सदा अवदातं शुक्रं यद्विसं सृष्टालं
 तदद्विशदः, हरितो हरिदण्ठात् श्रीक्षणितो वा निकामतः
 अतिशयेन श्यामः ।

१ उन्मौलन्ती नौरश्चीः (S).

नरा न राजन्ति सखे सखेदाः
 प्रभा प्रभातेव कृशा कृशानोः ।
 वामोरु वामो रुषितो विधाता
 मुक्तासि मुक्तासितकीर्तिना त्वम् ॥ ३३ ॥

स्वःसिन्धुतोरेऽधविधातवौरे
 लसत् समौरे करलभ्यनौरे ।
 वसन् कुटीरे परिधाय चौरे
 करोद्यधीरे न रुचिं शरीरे ॥ ३४ ॥

आनन्दतुन्दिलपुरन्दरमन्दमुक्त-
 मन्दारदाममकरन्दकरम्बिताङ्गौं ।

(३३) हे सखे ! सखेदा दुःखिता नरा न राजन्ति न ग्रोभन्ते,
 कृगानोरग्नेः प्रभा प्रभातेव प्रातरिव इवार्थं वकारः । हे वामोरु !
 हे सुन्दरि वामः प्रतिकूलो विधाता रुषितः रुषः यतो मुक्ता
 अवसिता सितकीर्तियस्य तेन नायकेन त्वं मुक्तासि त्वका भवसि ।

(३४) कुटीरं कुद्रकुटी, चौरे वल्लाले, अधीरे चञ्चले ।

(३५) गङ्गां भजामि, किम्भूताम् आनन्देन तुन्दिलः स्युलः
 पुरन्दरः अस्य मन्दमुक्तुं मन्दारदाम कल्पतस्कुसुममाला
 तस्या यो मकरन्दः पुष्परस्तेन करम्बितं मिश्रितं शङ्खं यस्यास्तां
 तथा पुनः किम्भूतां अनङ्गरिपुः गिवस्तस्य तुङ्गतममत्युच्चं यदुच्च-

गङ्गामनङ्गरिपुतुङ्गतमोत्तमाङ्ग-
केशयहयहिलवौचिभुजा॑ भजामि॑ ॥ ३५ ॥

इत्यमर्थन्वपामात्ययुवत्याद्युपवर्णनैः ।
शब्दान् पश्येद् यथौचित्यं क्षिप्रानुप्राससिद्धये ॥ ३६ ॥

आथानुप्राससिद्धार्थंमुपायान्तरमुच्चते ।
आदिक्षान्तलिपौ कादिक्षान्तशब्दगवेषणम् ।

चिचानुप्रास-यमक-शब्दनिश्चयकृद् भवेत् ॥ ३७ ॥

यथा कलं खलं गलं चलं छलं जलं तलं ।
स्थलं दलं नलं पलं फलं बलं मलं हलं ॥

माङ्गं शिरस्त्वा केशयहयहिला आसना वौचिरेव भुजो यस्यास्तां
तथा । अन्योऽपि तुङ्गस्यानात् पतनभौत्या भुजेन किञ्चिद्वलम्भते ।

(३७) आदिचान्तोत्यादि अकारो वर्ण आदिर्यस्याः चकारो
वर्णाऽन्तो यस्याः सादिचान्ता एवम्भूता या लिपिः पञ्चाशदर्ण-
त्रिका तत्र ककारादिचकारान्तशब्दानां गवेषणमन्वेषणं चिचान्त-
प्राप्तयमकरूपा ये शब्दास्तेषां निश्चयकृद्वति । अचां हलनिर-
पेत्तनया मर्वचानुपलम्भमानताच्चिचादिकं न भवतीति कादि-
चान्तगवेषणमित्युक्तं तदेवाचारमान्तरैव उदाहरति कल खलेति
चिच्चं प्रभेदः ।

कौरं चौरं जौरं तौरं धौरं नौरं वौरं सौरं
हौरं छौरं । ६५ । एवमन्यचापि ।

याल्किच्चिदच न मथा गदितं
ग्रन्थस्य गौरवचासात् ।
मत्कृतचन्द्रकलापे^१
मलमतिभिर्स्तदुधर्ज्ञयम् ॥ ३८ ॥

इति कविकल्पलतायां प्रथमस्तवके अनुप्राप्तो नाम
चतुर्थं कुषुभम् ।

समाप्तः प्रथमस्तवकः ॥

१. मत्कृतकविकल्पलतायाम् (S).

२. परिमलतः (S).

अथ श्लेषस्त्रवकः ।

उद्दिष्टवर्णनं वर्णः प्रकौर्णि संख्या सह ।
रुद्गादिश्चेति पञ्चेह कुसुमानि यथाक्रमम् ॥ १ ॥
श्वेत्यादिभिर्विभिन्नस्योद्दिष्टवस्तुद्वयस्य यत् ।
अभेदः क्रियते श्लेषात्तस्मादुद्दिष्टवर्णनम् ॥ २ ॥

सितकृष्णौ विधुहरौ

श्रितिताराधकनागराजघनसाराः ।

रामपयोराश्यज्जुन-

सिंहीजानन्तचन्द्रहासाद्याः ॥ ३ ॥

शङ्खकरतारकेश-

सदाकाशयोमकेशतालाङ्काः ।

(३) विधुश्चन्द्रो विष्णुश्च । हरिः कृष्णः चिंहश्च । शिती ध्वल-
मेचकौ । तारा नक्षत्रम् अद्दणः कणीनिका च । अभ्रकं गिरिज-
माकाशश्च । नागराजो गजः शेषश्च । घनसारः कर्पूरो मेघश्चेषश्च ।
रामो बलभद्रो दाशरथिश्च । पथोराशिर्दुर्घसमूहः समुद्रश्च ।
अर्जुनः शूभ्रः पार्थश्च । चिंहीजः सिंहो राज्ञश्च । अनन्तो बल-
भद्रः कृष्णश्च । चन्द्रहासः चन्द्रहास्यं खड्गश्च ।

(४) शङ्खकरः कम्बुकानिः कृष्णश्च । तारकेशश्चन्द्र उज्ज्वल-
मालश्च । सदाकाशः सर्वदाकाशः सङ्गगनच्च । योमकेशः शिवो
नभोबालौ च । तालाङ्कौ बलभद्रस्तालकलङ्कौ च । नीलांशुको

नौलांशुकोऽधिकेशो

इरिष्टः सदासिचयकलकरणाः ॥ ४ ॥

हरिजिष्ठाघनाव्यिभ्यो गजाः सिन्धुमुरारितः ।

अम्बुवा होऽजानि क्षणाद् यमुना कुम्भितोद्दिषः ॥ ५ ॥

क्षणार्थायात्तिनौवाचकशब्दात्

परं वरो योज्यः ।

नौरदघनोपलसितसदा-

हिमकरसिन्धुवेणौपृथुलाभाः ॥ ६ ॥

बलभद्रः क्षणाकान्तिस्त्र । अधिकेशः अधिकगिवः अधिकवालस्त्र ।

अरिष्टं तक्रं । काकशारिष्टः । सदा सिचयः सिचयो वस्त्रं असि-
चयः खड्गममूहस्त्र । कलकण्ठो हंसः पिकस्त्र । पिके पारावते हंसे
कलकण्ठः कलधनौ ।

(५) शुक्लक्षणामाभिधायका भवन्तीति शेषः । हरिगज ऐरा-
वतः । एवं जिष्ठुगजो घनगजोऽव्यिगजस्त्र । पचे हरिविष्ठुर्गजो
हस्ती । एवं सर्वत्र वज्रवचननिहेंगात् गजपर्याया अपि गृह्यन्ते ।
मुरारिमिन्धुर्गजा क्षणाममुद्रौ च । अम्बुवाहः उच्चैःश्वाः नेत्रस्त्र ।
क्षणाङ्गं क्षणानभौपुण्डरीकं नौलोत्पलस्त्र । यमुनारिवलभद्रो
यमुनास्यद्वौ च । कुम्भिवैरौ मिंहो गजस्यद्वौ च ।

(६) सितश्वामवाचका इति पूर्ववत् । क्षणार्थायात्तिनौ-
वाचकशब्दाद्वरो यथा । क्षणानदौवरकान्तिः । गङ्गाश्रेष्ठकान्तिः ।
पचे, क्षणानदौवरस्य ममुद्रस्येव कान्तिः । नौरदो निश्चितदन्तो

वहन् कलभवच्छायामन्यकारातिदीधितः ।
 सदाधिकेशवच्छायोऽनेकपायसमच्छविः ॥ ७ ॥
 वपुर्महोदधिच्छायं विभ्रत् सैन्यवकान्तिमान् ।
 स्फटिकाचलसल्लक्ष्मीः स्पष्टांशुकरचिं वहन् ॥ ८ ॥
 धौताम्बरश्रियं धत्ते स्फटिकान्तश्रियान्वितः ।
 अर्जुनयुतिविद्योतीत्येवमादि समुन्नयेत् ॥ ९ ॥
 रक्तश्वेतौ हरिश्चुचि-
 पुष्करसितपञ्चसूर्यकान्ताजाः ।
 नवहंसमहापद्मार्कसोदराः
 कमलकौलाले ॥ १० ॥

मेघश्च । घनोपलसितः । घनोपलः करका तद्रत् सितः । घनो
 मेघः तद्रुपलः सितः कान्तः । सदाह्रिमकरः चन्द्रः सर्पमकरौ
 च । सिन्धुवेणिः नदौप्रवाहः समुद्रकेशविन्यासौ । पृथुजाजाभः
 महती मृष्टधान्यस्यैवाभ अस्य कृष्णस्येव च ।

(१०) हरिश्चन्द्रसूर्ययोः । शुचिः श्वेतवैश्वानरयोः । पुष्करं
 जलपद्मयोः । सितपञ्च हंसपञ्चयोः । सूर्यकान्तः स्फटिके सूर्यवत्
 कान्ते च । अञ्जः ग्रहणाम्बुजयोः । नवहंसे नूतनहंसे प्रत्यगसूर्यं
 च । महापद्मः श्वेतनागे पद्मे च । अर्कः स्फटिकसूर्ययोः । कमलं
 जलपद्मयोः । कौलालं जलरक्तयोः ।

सुहद्रबादिभिर्भानो रनेनाम्नेरदांशुकैः ।
जलेभ्यो जन्मशोभाभिः सरोजकमुदारिभिः ॥ ११ ॥

सूर्योपलसितद्युतिः

पौतश्वंतौ गौरद्विजराजकपर्वशमुहरिताश्चाः ।
हैमस्तोमाष्टापदमहारजत-
चन्द्रकलधौताः ॥ १२ ॥

(११) भानोः परस्मात् सुहद्रबादिभिः भतरक्तौ । अथा
रविभित्रं चन्द्रः रवितुल्यश्च । भानुरनं सूर्यकान्तः रविपद्मरागौ
च । अग्निरनं सूर्यकान्तोऽग्निपद्मरागौ च । रदांशुकं दक्षवस्ते-
धरे च । जलजशोभा जलजाचासौ शोभा चेति पद्मकान्तिश्च ।
एवं सरोजारिशोभा सरोजस्थद्विनी शोभा पचे सरोजारिश्चन्द्रः ।
कुमुदारिशोभा कुमुदस्थद्विनी शोभा पचे कुमुदारिरादित्यः ।

(१२) गौरः पौतसितयोः । द्विजराजो गरुडचन्द्रयोः ।
शमुः जटाजूटवराटकयोः । शमुः ब्रह्मचिलोचनयोः । हरिः
पिङ्गलः चिंहश्च । तार्च्छा गरुडः । पचे उच्चैःश्वाः । हैमस्तोमः ।
हेत्तोऽयं हैमः । पचे हिमस्यायम् । अष्टापदः स्वर्णशरभयोः ।
महारजतं स्वर्णस्त्रिययोः । चन्द्रः स्वर्णशशाङ्कयोः । कलधौतं स्वर्ण-
स्त्रिययोः ।

सुशोभितारकूटश्रीः स्वर्णस्तोमसमद्युतिः ।
 दहनोपलसत्कान्तिगङ्गेयद्युतिपेशलः^१ ॥ १३ ॥
 कमलाधिपद्मेशौ नागजित् सूर्यभूस्तथा ।
 रत्नाकरवरश्रीकः सदाधिकमलद्युतिः ॥ १४ ॥
 सदा सिन्दूरमुज्जेता कलयन् नलिनश्रियम् ।
 स्फुटशोभनताम्ब्रश्रीर्वराहस्यामिदैधितिः ॥ १५ ॥

(१३) तारकूटो रौप्यममूहः पचे आरकूटो रौतिः । [गोपति-
 तार्चकान्तिः रविग्रहङ्गविः पचे गोपतिरिष्टस्य तार्चसुरङ्गः ।
 वामदेवगिरिः मनोज्ञमेरुः कैलासश्च । लोहितनीखौ पुष्कर
 हरिविद्रुमकमलक्षणरत्नानि । सिन्दूरभूषणोत्पलधनञ्जयामोजि-
 नौपलाशानि । पुष्करं पश्चकाशयोः । हरिः सूर्यक्षणयोः । विद्रुमः
 प्रबालविशिष्टवृच्छयोः । कमलं जलमलपश्चयोः । क्षणरत्नं कौस्तु-
 भेन्ननीखयोः । सिन्दूरभूषणं सिन्दूरालङ्कारगजयोः । उत्पल-
 मुत्तष्टमांसेन्दीवरयोः । धनञ्जयोऽग्निपार्थयोः । अमोजिनी पलाशं
 पद्मपत्रपुटकिनीपत्रयोः ।] ?

(१४) कमलेति सूर्यक्षणो नागजित् गहणो नागसुद्धौ
 च । सूर्यभूः सूर्योद्भवे यमश्च ।

(१५) तदत् दौधितिर्थस्य ।

१. गाङ्गेयच्छविपेशलः (S).

सुसम्पन्नमुखप्रभो विद्वरमणिदीधितिः ।
 प्रवालप्रवलच्छायः कलभानुमितच्छविः ॥ १६ ॥
 कलं कमलवद्वपुर्बहन्
 पौतश्यामौ क्षणाम्बरमधुजिज्ञानजेतारः ।
 विद्युत्कान्तधान्तदेषि-
 हरिस्वर्णवच्छायाः ॥ १७ ॥

(१६) प्रबालः प्रकृष्टो बालः केशः पचे विद्वुमः, कलभः करिशावकस्तददनुमिताच्छविरस्य पचे कला शोभना भानुना सूर्यण मिता उपमिता छविरस्येति ।

(१७) कलं शोभनं कमलवत् पचे कलङ्गमणौ तयोरिव । क्षणाम्बरं पौतवासः, क्षणोऽम्बरमाकाशश्च । मधुजित् मधुस्यद्वीं क्षणश्च । धान्तजेता धान्तस्यद्वीं सूर्यश्च । विद्युत्कान्तो भेषो विद्युत्कमनौघश्च । धान्तदेषि धान्तस्यद्वीं सूर्यश्च । हरिःक्षणः सूर्यश्च । स्वर्णवत् कनकवत् क्षाया यस्य पचे शोभना अर्णवस्येव जलधेरिवच्छाया यस्य ।

इति द्वितीयस्तवके उद्दिष्टवर्णनं नाम
 प्रथमं कुसुमम् ।

अथ श्रेतानि ।

सुधांशूचैःश्रवः शम्भुकीर्तिज्योतस्ताशरद्वनाः ।
 प्रासादसौधतगरमन्दारद्वहिमाद्रयः ॥ १ ॥
 सूर्येन्द्रकान्तकर्पूरकरभा रजतं हलौ ।
 निर्माकभस्महिण्डौरचन्दनं करका हिमम् ॥ २ ॥
 हारोर्णनाभतन्वस्थिस्वर्गण्डेभरदाखकम् ।
 शेषाहिः शर्करा दुग्धं दधिगङ्गासुधाजलम् ॥ ३ ॥
 मृणालसिकताहंसवककैरवचामरम् ।
 रमागर्भः पुण्डरीकं केतकीशङ्खनिर्झराः ॥ ४ ॥

(१) अथ श्रेतानीति तगरं पुष्पभेदे । मन्दारद्वर्मन्दारनामा
 स्वसंहः हिमाद्रिहिमालयः ।

(२) सूर्यकान्तचन्द्रकान्तौ भणिभेदौ, करभा दधिशक्तवः
 हलौ बलभद्रः, निर्माकः सर्पगात्रमुक्तकञ्चुकः, हिण्डौरोऽच्छिफेनः
 करका वर्णपत्रः ।

(३) ऊर्णनाभतन्तुः मर्कटसूत्रम्, अस्त्री कौकणं, स्वः स्वर्ग-
 भुवनं, गण्डः कपोलो विरहिणामेव बोद्धव्यम्, दूभरदो
 हस्तिदण्ठः, अभकं गिरिजं, शेषाहिरनन्तः ।

(४) सिकता बालुका, कैरवं कुमुदं, निर्झरः प्रवाहः ।

लोध्रसिंहधजच्छच्चूर्णशुक्तिकपर्वकाः ।
 मुक्ताकुसुमनक्षत्रदलपुण्योशनोगुणाः ॥ ५ ॥
 कैलासकाशकार्पासहासवकुञ्जराः ।
 नारदः पारदः कुन्दः खटिका स्फटिकाद्यः ॥ ६ ॥
 कृष्णानि केशवः सौरिचौरचन्द्राङ्गराहवः ।
 विन्याञ्जनाद्रिष्टक्षाहिवनभैरवराक्षसाः^१ ॥ ७ ॥
 शिवकण्ठघनदैपाथनरामधनञ्जयाः ।
 शनिद्रुपदजाकालौकलिकोलयमासुराः ॥ ८ ॥

(५) लोध्रो वृच्छभेदः, चूर्णः चोदः, शुक्तिमुक्तास्फोटः, कपर्वकोवराटः, उग्नाः शुक्रः, गुणाः चक्षविनयनयाद्यः ।

(६) वासवकुञ्जर ऐरावतः, पारदो रङ्गः, खटिका कठिनौ, आदिशब्दात् हरदुधदधिमरस्त्वयगस्यमन्तगुणप्रभृतयः ।

(७) सौरी वलभद्रश्चौरं तत्य वस्त्रम्, अहिः सर्पः, वलमरणं, भैरवो दद्रश्य वौरभद्रः भद्रमूर्तिः ।

(८) घनो सेघः, दैपायनो व्यासः, रामो दाशरथिर्भर्गिंवो वा, धनञ्जयो अर्जुनः, भानिः शैवैश्वरः, द्रुपदजा द्रौपदी, कालौ चामुण्डा, कलिसुरीयं चुगं, कोलो वराहः, अमः शमनः, असुरा हैत्याः ।

^१ नरभैरवराक्षसाः (S).

केशकज्जलकस्तुरौ राजपट्टविदूरजम् ।
 विषाकाशकुह्नशस्त्रागुरुपापतमोनिशाः ॥ ८ ॥
 मसौपङ्कमदभ्योधियमुनाधूमकोकिलाः ।
 गोलाङ्गुलास्यगुञ्जास्यकाकखञ्जनकेकिनः^१ ॥ ९ ॥
 गवलं तालतापिच्छतिलेन्द्रीवरबल्यः ।
 रसावहुतशङ्गारौ कटाष्ठोऽलिः कनौनिका ॥ १० ॥
 नौखौ जम्बूफलं मुस्ता काव्यकृत्याकुकौर्त्यः ।
 भिस्तच्छाया गजाङ्गारखलान्तःकरणादयः ॥ १२ ॥

(८) राजपट्ट कानि-च्छणौतिख्यातं वामः, विदूरजं मणिभेदः,
 विषं गरलं, कुह्नरभावस्था, शस्त्रौ कपाणः, अगुरुगन्धभेदः,
 तमो ध्वानं तमोगुणो वा ।

(९) मसौ कालिका, मदो दन्तिनां दानजलं, गोलाङ्गुलो
 वानरभेदस्तस्यास्य मुखं, गुञ्जाफलस्य [आस्य] मुखम् ।

(१०) गवलं माहिषं पट्टङ्गं, तापिच्छस्त्रमालाः, इन्द्रीवरं
 नौखौत्यलं, वस्त्रौ लता, अलिः भ्रमरः, कनौनिका खोचन-
 मध्यतारा ।

(१२) नौखौ वृचभेदः, कृत्या कुचकं, भिस्तो निषादभेदः,
 कृत्या प्रतिविम्बम् अनातपो वा, खलान्तःकरणं खलस्य मनः ।

१ करणः खञ्जनकेकिनोः (S).

२ काक (S).

नौलानि शुकशैबालदूर्वाबालतृणं बुधः ।
 वंशाङ्कुरो मरकतेन्द्रनौलार्कहयादयः ॥ १३ ॥
 शोणानि भौमतौष्णांशुताम्बुकुमतक्षकाः ।
 गुञ्जेन्द्रगोपखद्योतविद्युत्कुञ्जरविन्दवः ॥ १४ ॥
 हुगन्ताधरजिह्वास्तद्मांससिन्दूरधातवः ।
 हिङ्गुलं कुकुटशिखा तेजः सारसमस्तकम् ॥ १५ ॥
 माणिकं हंसचच्चविंशुकमकंटयोर्मुखम् ।
 चक्रोरकोकिलापारावतनेचनखामयः^१ ॥ १६ ॥
 कुङ्कुमकिंशुकाशोकजवावन्धुकपाटलाः ।
 कमलं दाढ़िमौपुष्यं विम्बं किम्पाकपल्लवौ ॥ १७ ॥

(१३) बुधो रौहिणोऽयः, वंशाङ्कुरः करीरं, मरकतेन्द्रनौला-
तुपलभेदौ, अर्कहयः सूर्यघोटकः आदिशब्दादतसौकलाथकुमु-
मादयः ।

(१४) भौमः भङ्गुलः, तच्चको नागभेदः, दन्द्रगोपः कार्पास-
कीटः, खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः, कुञ्जरविन्दुः कुञ्जरगाच्छ्विन्दुः ।

(१५) हुगन्तोऽपाङ्गम्, अस्त्रकृ रक्तम्, धातु गैरिकं, तेजः
ग्रतापः ।

(१६) किंशुकं पलाशपुष्यं, जवा ओड़ुपुष्यं, विम्बं फलभेदः,
किंपाको महाकालेति ख्यातं फलं, पल्लवो नवकिसलयः ।

ताम्बूलरागो मञ्जिष्ठालत्कं रत्नचन्दनम् ।
 चेता नखश्वतं श्वचधर्म्मरौद्रसादयः ॥ १८ ॥
 पीतानि ब्रह्मजीवेन्द्रगरुडे श्वरहण्डाः ।
 गौरो द्वापरगोमूलमधुवौरसा रजः ॥ १९ ॥
 हरिद्रा रोचना रौतिगन्धके दीपचम्पके ।
 किञ्जल्कवल्कले शालिहरितालमनः शिलाः ॥ २० ॥
 कर्णिकारं चक्रवाकवानरो सारिकापदम् ।
 केशवांशुकमण्डुकपरागकनकादयः ॥ २१ ॥

(१८) चेता द्वितीयं युगं, नखश्वतं नखाघातः, श्वचः श्वचिय-
 जातिः, तद्वर्णस्तज्जातिगणः ।

(१९) जीवो वृहस्यतिः, ईश्वरः शिवस्तदृशो नेत्राणि, जटा
 कपर्दः, द्वापरसृतीयं युगम्, रजः रजोनामगणः ।

(२०) रोचना गोरोचना, रौतिः पित्तलं, गन्धकं वणिग-
 द्रव्यभेदः, दीपः प्रदीपः, चम्पकः तत्कुसुमं, किञ्जल्काः पुष्पाणां
 केशरः, शालिर्धार्म्मभेदः, मनः-शिला गिरिजधातुभेदः ।

(२१) कर्णिकारं आरम्भकुसुमं, सारिका पच्चिभेदस्तप्यदम्,
 केशवस्य हरेरंशुकं वस्त्रं, परागः कौसुमरेणुः ।

धूसराणि रजोलूताकरभो गृहगोधिका ।
कपोतमूषिकौरज्ञकाककरण्डखरादयः ॥ २२ ॥

उपमेयस्य ग्रोभातिशयस्यापनाच कथापि युक्त्वा विशेषे
रखड्न्तमुपमानं कुर्वीत । तद्यथा ;—

सुरनिकारकाराधव्यग्रमन्यालशैल-
द्युभिततरलदुग्धाभोधिकलोलकान्तिः ।
तुहिनगिरितनूजानम्भूतेशचूडा-
गलितगगनगङ्गाधौतशौतांशुगौरः ॥ २३ ॥
हिमकिरणमरौचिव्युहविभ्राजमान-
स्थितिधरपतिचूडाजाह्वैकल्पकान्तिः ।
गिरिशमुकुटचन्द्रज्योतिरुद्योतमान-
स्फटिकशिखरिश्वर्जस्पर्जमानाङ्गकान्तिः ॥ २४ ॥

इति श्वेतानि ।

मुकुटगलितगङ्गानौरकस्तोलमाला-
स्तपितगिरिशकरण्डस्पष्टरुद्देहयष्टिः ।
अभिनवजलवाहव्युहधाराविश्वज्ञा-
ज्ञनशिखरिगरौयः शृङ्गतुजाङ्गलस्त्रीः ॥ २५ ॥

(२२) रजो धूखिर्लूता मर्कटः, करभः उद्धः, रङ्गो रङ्गकम्,
खरो गर्दभः ।

(२४) स्फटिकशिखरौ कैलासः ।

दिनपरिवृद्धपुच्चौगर्भनौलारविन्द-
प्रस्तुमरमधुपालौपक्षतिप्रखलक्ष्मौः ।
जलशयनशरीरस्फाररोचिः प्रपञ्च-
चुरितसरिदधीशश्चाजमानाङ्गयष्टिः ॥ २६ ॥

इति कण्ठम् ।

मस्तुण्डुस्तुण्डुपक्षाभ्यङ्गच्चन्मूगाश्चौ-
कुशकलशपिधानोहामकौसुभकान्तिः ।
तस्तुतरणिकान्तिव्रातसंसर्गरङ्गत-
कमलदलनिकायप्रायकायप्रभोर्मिः ॥ २७ ॥
अभिनवरविरश्मिद्योतितप्राच्यभूम्भ-
च्छखरलसदशोकसमेरपुष्पोपमानः ।

(२६) दिनपरिवृद्धः सूर्यस्तुपुच्चौ असुना, “पक्षतिः पचमूले
स्थात्” जलशयनः कण्ठः, प्रपञ्चो विस्तारः, छुरितो मिश्रितः,
सरिदधीशः समुद्रः ।

(२७) मस्तुण्डं स्तिग्धं, घुस्तुण्डं कुङ्गमम्, अस्यङ्गो लेपः,
पिधानमाच्छादनम्, कौसुभम् कुसुभरक्तम्, व्रातः निकायः समूहः,
प्रायः सदृशः, प्रभोर्मिः प्रभाश्रेणी ।

(२८) प्राच्यभूम्भदुदयपर्वतस्तस्य शिखरं शृङ्गं, स्वेरं विक-
सनश्चौलं, कर्णान्तंसः कर्णभूषणम् ।

परिकुपितमृगाक्षीलोचनप्रान्तरोचि-
च्छुरितकमलकान्तोत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ २८ ॥

इति रक्तम् ।

मधुरिपुपदनिर्यज्ञाहृषीवारिपूर-
स्त्रिपितगरुडप्रस्त्रप्रख्यसंलक्ष्यकान्तिः ।
तरुणकिरणमालिस्फुर्जदंशुप्रवाहः
स्त्रितकनकसरोजवृद्धतुत्याङ्गकान्तिः ॥ २९ ॥
जलधरनिकुरम्बोहामधारानिपात
स्त्रिपितकनकशैलस्पर्द्धिवर्द्धिष्णुकान्तिः ।
तरुणतरमृगाक्षीगरुडरोचिः प्रपञ्च-
च्छुरितकनककर्णेत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ ३० ॥

इति पौत्रम् ।

इत्यादि सदृशं सदृशेनोपमेयम् ।

(२९) निर्यन् निर्गच्छन्, पूरः प्रवाहः, प्रख्यः सदृशः, किरण-
माली सूर्यः, अंगुप्रवाहः किरणश्रेणी ।

(३०) निकुरम्बः समृहः, उद्धामो महान् आप्रसरणश्रीलः ।

अमरनिकरयाच्जाविस्फुरत्कामधेनु-
 स्तनगलितपयोवद् भारती भाति यस्य ।
 हिमकिरणमयूखन्रातभिन्नेन्दुकान्त-
 प्रसरदमृततुल्या यस्य वाचो विभान्ति ॥ ३१ ॥
 दनुतनुजविपक्षक्षुब्धदुग्धाविगर्भे
 क्षसदमृतसमाना रेजिरे यस्य वाचः ।
 मदनदहनैचूडाचन्द्ररोचिष्णुगङ्गा-
 लाहरिभरसनाभिः शोभते यस्य वाणौ ॥ ३२ ॥

(३१) भिन्नः सङ्गतः इन्दुकान्तश्चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिः ।

(३२) चुब्धः चोमं दधातीति अन्यथा इटि चोभित इति
 स्तात्, मदनो मनोहरः, सनाभिः सदृशौ ।

इति हितौद्यस्तवके वर्णवर्णनं नाम
 हितौयं कुसुमम् ॥

सम्युर्णगर्भवृत्तानि सुखपद्मेन्दुर्दर्पणाः ।
 चक्रावहदृतिलकमृदङ्गपुरशाणकाः ॥ १ ॥
 आवत्तेजमठौ लूताश्वहच्छ्रवमपूपकम् ।
 आलवालमहीजालचर्मकं स्थालकादयः ॥ २ ॥
 वृत्तानि वाहुनारङ्गस्त्वन्यधर्मिष्ठमोदकाः ।
 रथाङ्गलावककुदृकुमिकुमभाण्डकादयः ॥ ३ ॥
 कर्णपाशभुजापाशाक्षणाचापघटाननम् ।
 मुद्रिकापरिखायोगपद्महारस्तगादयः ॥ ४ ॥

(१) सम्युर्ण तिसम्युर्णे गर्भोऽभ्यन्तरं येषां एवंभूतानि वर्तुलानि वस्तुन्यभिधीयन्ते, सुखपद्मेत्यादि वक्त्रं यथावद[व]श्च चक्रास्त्रं वा अवहडं चुद्रविपणिः, ग्राणकमस्त्राणामुत्तेजनयन्त्रम् ।

(२) आवत्ती जलभ्रमिः, लूता गरुहं र्मकटानां तन्तुमयकोशः अपूपकं पिष्टकभेदः, आलवालं वृच्छमूले जलार्थक्तो गर्त्तः “स्थादाल वालमावालमित्यमरः” जालं मत्यधारणार्थतन्तुनिर्मितम् “आनायः पुंसि जालं स्थादित्यमरः” चर्मकं फलकं, स्थालकं भोजनपात्रम् ।

(३) रुक्म्यधन्तिष्ठः रुक्म्यकेशः, मोदकं लक्ष्मुकभेदः, रथाङ्ग-चक्रवाकः, लावः पच्चिभेदः, ककुदो वृषाणामवथवभेदः, कुमिनो गजस्य कुम्भः, अण्डकं पच्चादेरण्डकम्, आढ़क इति पाठान्तरम् ।

(४) कर्णपाशः कर्णश्चकुल्या अधोभागः, भुजापाशः उपगृह-नादौ भुजयोरावैष्टनाद्याकारो भवति, आकृष्टचापं कुण्डलित-

चिकोणानि हलेशाश्चिकामाख्यावह्नमण्डलाः ।

सन्ध्याक्षराद्यदमोलिश्रङ्गाटशकटादयः ॥ ५ ॥

वक्राण्यलकभालभूनखाङ्गोकुशकुच्चिकाः ।

भग्नकङ्गणवालेन्दुदाचकुडालचन्द्रकाः ॥ ६ ॥

शुकास्यं किंशुकं विद्युत्कटाक्षेन्द्रधनुःपणाः ।

पुरोधः करकोलेभदन्तसिंहनखादयः ॥ ७ ॥

तौद्वाणानि प्रतिभाहौरकटाक्षा दुर्वचोनखाः ।

गुरुणि सन्मनः श्रोणिकपाटस्तनबुद्धयः ॥ ८ ॥

कोदण्डः, घटानं घटस्य मुखम्, मुद्रिका अङ्गुलिगोमुद्रिका
अङ्गुरीयकमिति यावत् । परिखा यामाणां परितो जलाशयभेदः
योगपट्टं योगटा इति खातं, स्त्री माला ।

(५) ईशानि शिववत्तौयलोचनं, कामाख्या चिकोणाकारं
योनिचक्रं, वक्षिमण्डलं आगमशास्त्रे सिद्धं चिकोणतया ऐ औ
खल्पाणामागमशास्त्रप्रसिद्धानां सन्ध्यचराणामाद्यएकारः, दमोचि-
र्वज्रं, शृङ्गाटं पानौयफलं सिंघाङ्गा इति खातं, शकटं रथः ।

(६) वक्राणौति अलकाशूर्णकुललाः, भालं लक्षाटं, नखाङ्गो
नखचतं, कुच्चिका कपाटोदघाटनौ, दाढं त्रणच्छेदकं, चन्द्रको
मयूरपुच्छस्थः [चिक्कविशेषः] ।

(७) किंशुकं पलाशकुसुमं, पुरोधसः करः पुरोधःकरः
उपाध्यायहस्तः, कोलदन्तः शूकरदन्तः, दमदन्तः हस्तिदन्तः ।

(८) तौद्वाणनौति प्रतिभा बुद्धिविशेषः प्राक्कनसंस्कारो वा
दुर्वचो दुष्टवचनम् ।

सुखदानि शशी गीतपुण्यलक्ष्मीसुतोङ्गवाः ।
 नष्टाप्तिस्वस्युहालव्यवियुक्तप्रियसङ्गमाः ॥ ६ ॥
 हातृस्वातन्त्र्यसन्मित्रविद्यासन्तोषमुक्तयः ।
 दुःखानि पारतन्त्र्याधिद्याधिमानचुतिर्द्विषः ॥ १० ॥
 कुभार्यानैस्वं कुग्रामवासकुस्वामिसेवनम् ।
 कन्याबहुत्वद्वृत्वे निवासः परवेश्मनि ॥ ११ ॥
 वर्षाप्रवासो द्वे भार्ये कुभृत्योर्ज्वलं क्षषौ ।
 स्थिराण्याजौ भटः साध्वी धर्माधर्मां सतां मनः ॥ १२ ॥
 अस्थिराण्यबलादोलापाङ्गयौवनदुर्जनाः ।
 स्वामिप्रसादेभकर्णस्वप्नमत्यकर्पिश्रियः ॥ १३ ॥

(६) सुखदानौति लक्ष्मीः सत्यत्, सुतः [पुञ्च]आनयोरुद्ध्रवः,
 नष्टाप्तिः नष्टस्य वस्तुनो ऽवाप्तिः, स्वस्युहालव्यवियुक्तप्रियसङ्गमाः,
 वियुक्तानां विरहिणां प्रियजनेन ममागमः ।

(१०) सुक्तिः निःश्रेयसं, पारतन्त्रं पराधीनता, आधिर्मानसी
 व्यथा, मानचुतिः सम्मानभंशः, द्विषः शशवः ।

(११) नैस्वं दारित्रं, कन्याच्या बज्जलं वृद्धुत्वं ते तथा ।

(१२) आजौ संयासे, भटः योधः, साध्वी पतिव्रता ।

(१३) अवला स्त्री, अपाङ्गं नेचान्तः, श्रीः सत्यत् ।

मन्दगानि शनिर्जनी वृषहंसगजस्तिथः ।
 क्रूरस्वराः काकदकवराहोष्ट्राश्वगद्दभाः ॥ १४ ॥
 बलिष्ठान्यनिलो विष्णुर्गरुडो हनूमान् यमः ।
 महावराहः शरभः सत्प्रतिज्ञो गजः पृथुः ॥ १५ ॥
 हली बाली बलिभैमः सतौ शेषः पुराकृतम् ।
 सुरुपा नकुलैलाश्विनलकूवरमन्मथाः ॥ १६ ॥
 उष्णाणि स्मरतापाधिप्रतापा दुर्वचस्तपः ।
 मधुराणि विद्युधोक्तिप्रियाधरशश्तिथः ॥ १७ ॥

(१४) शनिः यहः, ज्ञानी तत्त्वज्ञः, वृको वाच्रविशेषः ।

(१५) शरभो जन्मुमेदः, पृथुः वैष्णवः ।

(१६) हली बलभद्रः, बाली सुयोवभ्राता, बलिः वैरोचनिः,
 भौमः शिवः पार्थी वा, सतौ दक्षकन्या, शेषो नागराजः, पुराकृतं
 प्राकृतं कर्म, सुरुपाः सुन्दराः, नकुलो माद्रीसुतः, ऐलो नृपभेदः
 पुरुरवा इति ख्यातः, अश्विरश्विनीकुमारः, नलकूवरः कुवेरपुत्रः,
 मन्मथः कामः ।

(१७) स्मरतापः कामजन्मज्जरः, आधिर्भानसौव्यथा, तपः
 शरीरकेशजनितसुकृतं, विद्युधो रसिकस्तस्तोक्तिः, प्रियाद्या:
 स्तिथोऽधरः, शशिलिंगो ज्योत्स्नाः ।

अथारोष्यगुणः ।

त्रैदार्यधैर्यगाम्मोर्यशौर्यसौन्दर्यशक्तयः ।
 माधुर्यैश्वर्यचातुर्यमर्यादाकौर्यकीर्तयः ॥ १८ ॥
 तेजस्तारुण्यघाड्गुणसौलक्षण्यरण्जताः ।
 ब्रह्मण्यदानदाक्षिण्यशौलशौचसुवेषताः ॥ १९ ॥
 सत्यौचित्यकलावत्वमान्यभक्तिकृतज्ञताः ।
 हृदप्रतिज्ञता प्रज्ञा अङ्गामेधोद्यमक्षमाः ॥ २० ॥
 द्यानयार्जवाचारसन्तोषमितभाषिताः ।
 विद्याविवेकविनयारोग्यसौभाग्यवकृताः ॥ २१ ॥
 उत्साहित्वकुलौनत्वनिर्देषत्वमहेच्छताः ।

(१८) अथ आरोप्या असम्भवा अपि ये गुणा आरोपनाथके वर्तन्ते ।

(१९) घाड्गुणं सन्धिविश्वादि, सौलक्षण्यं बासुद्रकशालोक-तन्त्रतस्त्रीपुरुषयोः सुलक्षणं [रण्जता] रण्णेषु तेषामभिज्ञत्वं, ब्रह्मण्यता ब्रह्मण्यो ब्राह्मणभक्तस्य भावः ।

(२०) मेधा धारणावती बुद्धिः ।

(२१) मितभाषिता अवक्षभाषितं ।

स्वाराध्यतोषकारित्वाभयास्तिव्येज्जितज्ञताः ॥ २२ ॥

प्रसादप्रतिभाष्टुष्योऽभिगम्यसुसहायताः ।

श्रीमाहात्म्यमहारमनिर्दभत्वाधभीतताः ॥ २३ ॥

बहुश्रुतत्वसौजन्यपरिच्छेदाप्रमादिताः ।

जितेन्द्रियत्वागर्वत्वधर्माकत्यनतादयः ॥ २४ ॥

अथसर्वाङ्गवर्णनम् ।

प्रपदाङ्गुलफपार्षिंजडाजानूरुर्वक्षणम् ।

कटिचिकनितम्बसिफकृवस्थुपस्थककुन्दरम् ॥ २५ ॥

(२२) स्वाराध्यता सुखाराधितत्वं, आस्तिक्यं वेदसृतिषु
[अद्वालुत्वं] इज्जितज्ञता परेषामभिप्राथानुमरणम् उपदेशमाचे-
र्णैव ज्ञानं वा ।

(२३) अध्ययोऽनभिभवनीयः सुसहायश्च एतेषां भावः, अघ-
भीतता पापाङ्गयम् ।

(२४) अप्रमादिता अवहितत्वं, धर्माकत्यनता प्राणान्तेऽपि
स्वधर्माकत्यनम् ।

(२५) प्रपदं पादायं, गुल्फः पादयोरुभयतो यन्मिः, पार्षिः
पादयोरुभयतः पार्श्वचर्य, वंचणसुर्व्याः मन्त्रिभागः, उरो वक्षोदेशः ।

जघनं जठरं नाभिबलिवस्त्रोजचूचुकम् ।
 क्रोडारोजचुपृष्ठांसकस्थदोःपार्श्वमध्यमम् ॥ २६ ॥
 प्रगण्डः कूर्परो हस्तः प्रकोष्ठो मणिबन्धनम् ।
 अङ्गुत्त्यञ्जुष्टकरभनखपर्वचपेटकम् ॥ २७ ॥
 कण्ठः शिरोधरा श्मश्रुमुखौष्ठचिवकं हनुः ।
 स्तृक्षतालुरदाजिह्वानासावृगण्डलोचनम् ॥ २८ ॥
 अपाङ्गस्तारकाकर्णभालमस्तकमूर्द्धजाः ।
 यथासम्भवमेतेषु वरये स्त्रौपुंसयोर्बुद्धैः ॥ २९ ॥

(२६) जचुः संयोगयोः सन्धिभागः, अंसः स्त्रैः, कचो
 वाङ्कोर्मूलं, दोर्वाङ्गः, पार्श्वं कचयोरधः ।

(२७) कूर्परः कफोणिस्तदुपरिभागः प्रगण्डः, प्रकोष्ठः कूर्परा-
 दधोभागः, मणिबन्धनं करप्रकोष्ठयोः सन्धिः, अङ्गुष्ठो वृद्धाङ्गुलिः,
 करभः “मणिबन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो वहिरित्यमरः” पर्वाणि
 अङ्गुलीनां सन्धयः, चपेटकं करतस्म ।

(२८) शिरोधरा यौवा, श्मश्रु मुखलोक्त्रिवर्तते, अधरस्याध-
 चिवुकं, गण्डस्य परभागो हनुः, प्रान्तयोरोषस्य स्तृक्षणौ ।

(२९) अपाङ्गो नेत्रयोरन्तः, तारका चचुर्मध्यं, भालं ललाटं,
 मूर्द्धजः केशः ।

अथ खण्डस्मीषाः ।

विप्रपदमनोहरविष्णुवस्तःस्थलवत् । द्विपादरचित-
स्थितिनृपवत् । सदाचरणस्थितिं विभ्रत् भूमिवत् ।
गूढपादग्रन्थिमन्द्राकर्षणरज्जुवत् । शुद्धपार्षिणविर्जि-
गौषुवत् । जडालसत्कान्तिश्वन्द्रवत् । सज्जानुगतवैभवो^१

अथ गूढपदव्याख्यायां—परिष्ठैः प्रपदमित्यादिसूर्हज-
पर्यन्तेऽवयवेषु स्त्रौपुंसयोर्लक्षणं वर्णे वर्णनौयम् ।

विप्रेति विशिष्टं प्रपदं पादायं, “पादायं प्रपदमित्यमरः”
विप्रपदाधातचिक्ष्म ।

द्विपदाभ्यां रचिता स्थितिः स्थानं श्रोभा येन पचे द्विपे
हस्तिनि य आदरो रागस्तेन चिता व्याप्ता स्थितिः स्थानं येन
“स्थितिश्वेर्यावकाशे च स्थानमव्यादयोरपि चेति रत्नकोषः” ।

चरणस्थितिः पचे रणस्थितिरुद्धस्थैर्यं सदा सर्वदा, च पूरणे ।

गूढः स्त्र्यः पादग्रन्थिरुल्पो यस्य पचे गूढपादः सर्पस्तस्य
ग्रन्थिर्यच ।

शुद्धा निर्दोषा पार्षिः पादपार्श्वदयं यस्य पचे शुद्धः शुचिः
पार्षिः पृष्ठवन्ती राजा यस्य तथा च “पार्षिण्याहस्तु पृष्ठतः” ।

जडायां प्रस्तायां लसन्ती कान्तिः श्रोभा यस्तेति “जडा तु
प्रस्तेत्यमरः” पचे जडाला धावनशीला सत्कान्तिर्यस्तेति ।

सज्जानुना जडोपरिभागेन गतं प्राप्तं वैभवसुत्कर्षी येन पचे
सज्जैर्धनादिद्रव्यैरनुगतवैभवः ।

---

१ सज्जानुरचितवैभवो धनिकवत् (A).

धनिकवत् । रम्योरुकान्तिः कन्दपूर्वत् । सुवद्धणेन
हर्षयन् गणेशवत् । कटिकान्तस्थितिं विभ्रन्नृपतिवत् ।
सचिकामोदितयज्ञपुरुषवत् । सदामनितम्बालङ्घतो
नन्दकुमारवत् । नवस्तमितकान्तिराषाढान्तरम्य-
भूभागवत् । सुधीरोपस्यामोदितोऽर्जुनवत् । नवकुन्द-

रम्या उर्वीः कान्तिर्यस्य पचे रम्या उर्हमहतौ कान्तिरस्तेति ।

सुवद्धणेन उर्वीरूपरिसन्धिभागेन पचे सुवं मातरं चणेन
उत्पवेन हर्षयन् ।

कव्यं कटीदेशस्यकान्ता श्रोभा पचे कटो गण्डोऽस्यास्तीति
कटौ हस्तौ तत्र कान्तां स्थितिं विभवत् ।

सत् प्रशस्तं यत् चिकं तेन आमोदितः पचे सचिष्ठो गृह-
सेधिनः कामाय उदितः ।

दाम गृह्णात्वं तेन सहितः नितम्बः तेनालङ्घृतः पचे दास्ता
पशुरज्वा “न पुंसि दाम संदानं पशुरज्वसु दामनीत्यमरः” ।

नवा स्तिमिता परिमिता कान्तिर्यस्य पचे नवा स्तिमिता
सद्य आर्द्धभावमापना कान्तिरस्य ।

सुधीर उन्मादरहितो य उपस्थितेनामोदितो हृष्टः पचे
सुधीः श्रोभना धीः रोपो वाणः स्थाम दर्पस्तैरुदितः ।

नूयते स्त्रयतेऽसाविति नवः नवेन प्रशस्येन ककुन्दरेण चिता
प्राप्ता श्रोभा येन पचे नवकं नूतनं यत् कुन्दं पुष्पभेदस्तेन
चितश्रोभः ।

रचितशोभः शिशिरवत् । सर्वदारोहपेशलः सुभगवत् ।
सज्जघनो वर्षाकालवत् । सदा पिचण्डसंरभो वृपति-
वत् । नाभिभूतस्थितिं वहन् मनस्विवत्^१ । द्विपयोधर-
साटोपो वृपवत् । कुचेष्टाभोगभासुरोऽधमवत् । मञ्जुल-
कुचायं विभ्रद्वनवत् । उच्चैरङ्गसमन्वितो दुःकालवत् ।

सर्वदा आरोहेण जघनेन पेशलः शोभनः पचे सर्वर्षा-
दाहणां जहे तर्के पेशलः दचः ।

सन् प्रश्नस्तो जघनो यस्य पचे स उत्तमो घनो भेदो यत्र ।
पिचण्डं जठरं तेन संरभो यस्य पचे सदापि सर्वदापि चण्डः
संरभो यस्य सः ।

नाभौ भूता जाता आ स्थितिः तां पचे अभिभूतः पराभूत
स्तस्य स्थितिं वहन् ।

द्विपयोधराभायां साटोपः पचे द्विपो हस्ती योधो भटखाभायां
रसायां पृथिव्यां आटोपो यस्य ।

कुचयोरिष्टोऽभिमतो य आभोगः परिपूर्णता तेन भासुरः
शोभनः पचे कुत्सितौ यौ चेष्टाभोगौ ताभायां भासुरः ।

मञ्जुलं कुचायं चुचूकं यस्य पचे मञ्जुलः शोभनो यौ लकुच-
स्तरभेदस्तेनायः शेषः ।

उच्चैर्महान् अङ्गः क्रोडस्तेन समन्वितः पचे रङ्गो दीनः,
दुःकालो महार्घकालः ।

१ उत्तबालशोभिवहन् कैवर्तवत् (A).

स्थष्टमुत्सङ्गपेशलः प्रातशक्रवत् । रम्योरोमान्वितौ
रक्षकवत् । सदाहौर्धपृष्ठविराजितः पातालवत् ।
समांसरुचिः सिंहवत् । नवकस्त्रान्तः श्येनवत् । विशु-
जातिमनोरमो वृपवत् । सुपार्षभूषितो रावणवत् ।
विलसन्धथमः स्वरसमूहवत् । अधिकप्रगण्डभूषितो-

स्थृं यथा स्नात् तथा उत्पङ्केन क्रोडेन पेशलः पचे स्थृता
मुक्तमोदो यस्य स तथा सङ्केन चक्रेण वीरादियोगेन पेशलः ।

रम्यं यत् उरो वचस्य या [मा] शोभा तथा अन्वितः पचे
रम्यो मनोज्ञो रोमान्वितः रक्षकः “रक्षकं कम्बलं प्राङ्गः” ।

दीर्घं यत् पृष्ठं तेन विराजितः पचे दीर्घपृष्ठः सर्गः सर्पः ।

समौ यावंसौ ताभां रुचिः शोभा यस्य पचे मांसे चा
रुचिलया सहितः ।

नवः प्रशस्यः कचान्तो यस्य, अन्तःखरूपं पचे नवके न चान्तः
न तितिञ्चः ।

विशिष्टेन भुजेन अतिमनोरमः पचे विशुजातिः प्रभुजातिः ।

सु सुषु पार्श्वः पृष्ठभागः पचे राजसविशेषः ।

विलसन् मध्यमो अस्येति पचे विलसन् मध्यमः खरविशेषः,
“निषादर्धभगान्व्यारघड्जमध्यमधैवताः पञ्चमश्चेत्यमौ सप्त तत्त्वौ-
कण्ठोत्थिताः खरा इत्यमरः” ।

अधिकं यथा स्नात् तथा प्रगण्डः कूर्च्छः आस्याद्बुभागः तेन
भूषितः “आस्योपरि प्रगण्डः स्यादित्यमरः” पचे अधिकः अधिकत्वं
प्राप्तः कम्पनशीलः गण्डः गण्डकः वनजन्तुभेदस्तेन भूषितः ।

रथयवत् । उल्लसत्कफोणिमाधारो राजरोगिवत् ।
प्रहस्तस्थितिपेशखो रावणसैन्यवत् । करभासितो
विन्ध्यपरिसरवत्^१ । विप्रकोष्ठस्थितिः प्रणववत् । नखर-
स्थितिभासुरः शिशिरार्कवत् । सुपर्व्वभूषितो मेरुवत् ।

उल्लसन्ती कफोणः कूर्परस्य या भा श्रीसां धारयतौति पचे
उल्लसन् कफ उद्धवस्तेष्टदोषश्च अनिमाधारः क्षगताधारः स्त्रियाभि-
र्भावेण क्षगाङ्गतामास्थितद्वयर्थः राजरोगो सन्निपातौ यज्ञा-
भिभूतो वा ।

प्रहस्तः प्रकृष्टो इक्षः तस्य स्थितिस्तद्या पेशलः पचे प्रहस्तो
रावणमन्त्वौ तस्य स्थितिः ।

करेण भासितः श्रोभितः पचे करभैः उद्ग्रैः “करभा: सुः
उद्दृष्टलकां द्वयमरः” आसितः अधिष्ठितः आसङ् उपवैश्नवे
अधिश्चोडः स्त्रासां कर्मद्याधारस्य कर्मलात् कर्मणि तः ।

विशिष्टेन प्रकोष्ठेन कूर्पराधीभागेन स्थितिः श्रोभा यस्य
विप्रकः द्विजश्चेष्टस्त्वोष्टे स्थितिर्यस्य । प्रणव ऊँकारः ।

नखराणां नखानां स्थितिः पचे नखरा तौद्व्या स्थितिस्तथा
भासुरः ।

श्रोभनं पर्वणि सुपर्वाणि पचे सुपर्वाणो देवाः तैर्भूषितः ।

१ करभासितो विन्ध्यपरिसरवत् (S).

उच्चपेटस्थितिस्ताम्बुलिकपरण्यवत् । अधिकण्ठमनोहरे
मन्त्रवत् । गलच्छायासुन्दरः कृष्णपश्नेन्द्रवत् । उज्जसित-
शिरोधरान्वितो वनवत् । सुग्रीवोदितवैभवो रामवत् ।
अधिकन्धरान्वितो नृपवत् । सदाशमश्रुतः कान्तः
पञ्चतवत् । स्फुरन्महादंष्ट्रिकान्तःपत्त्वलवत् । मुखरो-

उद्यच्छन्तौ चपेटकस्य केवलस्य कवलस्य स्थितिः शोभा अस्य
पचे उच्चम् उच्चतं पेटकं पेड़ीति ख्याता तत्र स्थितिर्यस्तेति ।

अधिकं कण्ठेन मनोहरः पचे कण्ठः धनिः पिको वा तद्वत्
मनोहरः ।

गलच्छायया सुन्दरः पचे गलन्तौ या छाया तथा असुन्दरः ।

उज्जसिता ऊङ्गीकृता या शिरोधरा तथा अन्वितः पचे
उज्जसितं शिखरं अस्य एवम्भूतो धरो गिरिलेनान्वितः ।

सुषु घौवा तथा उदितं वैभवं अस्तेति पचे सुघौवो
वानरराजः ।

अधि अधिकं कन्धरया अन्वितः पचे अधिकं धरया पृथ्व्या
अन्वितश्च ।

सदा अश्रुतो मुखलोमतः कान्तः पचेश्चना प्रस्तरेण श्रुतः
ख्यातः कान्तः कमनीयश्च ।

स्फुरन्तः ये महादंष्ट्रिणः वराहादयः तैः कान्तः अथवा स्फुरन्त्
महादंष्ट्रिकैः अन्तः मधो अस्य ।

चित्वैभवः कथकवत् । पृथुलास्य-मनोहरो नर्तकवत् ।
बहुधावदनस्थितिः सैन्यवत् । अधिकाननरोचिष्णु-
र्गिरिवत् । मधुराधरः कृष्णबाहुवत् । हनूमद्विभवान्वितो
रामवत् । महासृक्षायशोभितो वृसिंहनखाग्रवत् ।

मुखमानं तेन रोचितं वैभवं यस्य पचे मुखरेषु उचितं
वैभवं यस्य ।

पृथुलं महत् आस्यम् आननं तेन मनोहरः पचे पृथुलं जास्यं
नृत्यं तेन ।

बज्जधा वदनेन स्थितिः शोभा अस्य पचे बहूनां वदनानां
स्थितिर्यच ।

अधिकं यथा तथा आननं सुखं तेन रोचिष्णुः पचे कानने
दृति अधिकाननं तत्र रोचिष्णुः ।

मधुरो मनोज्ञोऽधरो यस्य पचे मधुरां मधुरानान्नौ पुरीं
धरतौति इ धारणे इत्यस्य मधुरानगरीप्रभेदः कृष्णबाङ्गवदिति
कृष्णबाङ्गर्गदङ्घः [अथवा] मधुराधरः मधुनामानमसुरं राधति
हिनस्ति इति राध् हिंसायामिति ।

हनूमान् यः विभवः शरीरसम्मत् तेन अन्वितः पचे हनूमतः
विभवः तेन अन्वितः ।

महतौ सृक्षणौ यस्य महासृक्षा अयः शुभावहो विधिस्तेन
शोभितः पचे महान्जि असृज्जि रक्तानि यत्र एवभूतो यः
[कायः] दैत्येन्द्रेहस्तत्र शोभितः ।

सुसम्बन्धसुतालूनो रेणुका-शिरोवत् । उच्चैरदनभासुरो^१
बालवत् । रसज्ञानवर्द्धिसमुत्साहो धातुवादिवत् ।
कलयन् नासिकास्थितिं पान्यवत् । नवभूचितः शिशु-
पालवत् । सदारङ्गण्डभो वणिगवत् । सदालोचन-

सुमध्यत् सुषुमध्यत् तालु तेन जनः नेतिपदचितये तु
योजना पक्षे सुमध्यवः यः सुतः परशुरामस्तेन आलूनश्छिक्षो
रेणुका अमदग्निदयिता ।

उच्चैः श्रेष्ठाः ये रहना दन्ताः, “रहना दधना दन्ता इत्यमरः”
पक्षे उच्चैर अदनं भक्षणं तेन भासुरः शोभमानः ।

रसज्ञा जिक्का, “रसज्ञा रसना जिक्केत्यमरः” तथा नवा बूतना
कृद्धिः समुद्धिः तथा समुत्साहः पक्षे रसज्ञानं पारदजारणज्ञानं
बर्दूथतीति तथा समुत्साहो अस्येति ।

नासिका नासा, “घोणा नासा च नासिका इत्यमरः” तस्याः
स्थितिं कलयन् पक्षे नासिका एकचक्षा तत्स्थितिं न कलयन् ।

नवा या भूः तथा उचितः समवेतः पक्षे नेति पदं च
वभूर्यादवभेदस्तत्र नोचितो घोण्यः शिशुपालस्त्वा दारापहरणात्,
“आलप्यालमिदं वभूर्यत्प दारानपाहरदिति माघोक्तः” ।

सदा रङ्गनो उद्यन्ती गणस्य [आभा अस्य] पक्षे गण्डो
गण्डकवालपिलूपायनगण्डके पदकानां परिमाणभेदः ।

सदा नित्यं लोचनाभ्यां भासुरः पक्षे आलोचनं तेन भासुरः ।

१ उच्चैर्वदनभासुरो बालवत् (S).

भासुरो मन्त्रिवत् । सुदर्शनमनोहरो मयूरवत्^१ ।
उज्जसितारामो वसन्तवत् । अधिकर्णस्थितिं वहन्
दरिद्रवत् । वहन् वैश्रवणस्थितिं कैलासवत् । उच्चः-
श्रवःस्थितिं वहन् इन्द्रवत् । प्रतिभालासितस्थितिं
विघ्नत् कविवत् । अलिकालस्थितिं विघ्नत् पद्मवत् ।

सुषु दर्शनं अवलोकनं तेन मनोहरः पचे सुदर्शनं चक्रम् ।

उज्जसिताः आ ममनात् रामाः स्त्रियः “रामावामावामनेचा
पुरभौनारौति हलायुधः” पचे उज्जसित आरामो यंनेति ।

अधि अधिकं कर्णस्य राधेयस्य वा स्थितिं वहन् पचे अधिकां
अपास्थितिं वहन् ।

वै इति अव्ययं निश्चयार्थं अवणस्थितिं वहन् पचे वैश्रवणः
कुबेरः “किञ्चरेणो वैश्रवण इत्यमरः” तस्य स्थितिं वस्तिम् ।

उच्चैरिति अवःस्थितिविशेषणं अवसोः कर्णयोः स्थितिं वहन्
“कर्णशब्दग्रहौ ओर्बं श्रुतिः स्त्रौ अवणं अवद्यमरः” पचे उच्चैःअवा
नाम इन्द्रघोटकः “हयउच्चैःअवा इत्यमरः” ।

प्रतिभालं भाले ललाटे आसिता स्थिति र्यस्य पचे प्रतिभा
प्राक्तनसंखार स्तेन लासिता प्रकाशिता स्थितिः ग्रोभा चस्य ।

अलिकं ललाटं “ललाटमलिकं गोधीत्यमरः” तस्य अन्तः मध्यं
तत्र स्थितिं पचे अल्लौनां भग्मराणां कालस्थितिं संस्थितिम् ।

१ सुदर्शनमनोहरो विष्णुवत् (S).

स्फुरत् पृथुललाटश्रीभृंगुकच्छवत् । उत्तमाङ्गस्थितिं
विभृत् कन्दर्पवत् । सदावालमनोहरो दृष्टवत् ।
वहुकृत्यसद्यतिः सुभटवत् । अधिकेशश्रियं विभ्रनन्दि-
वत् । कचरोचितः समुद्रवत् । काले वरस्थितिं विभृत्
कुमारीवत् । सुसम्पन्नवपूरम्यो दृपवत् । साक्षादधिक-

स्फुरन्ती पृथुर्महती ललाटश्रीर्यस्येति पचे पृथुललाटश्रीः पृथुला
लाटश्रीः देशश्रीः मृगुं कच्छतौति तौर्यविशेषस्तनु लाटदेशे वर्तते ।
उत्तमा चासो अङ्गस्थितिश्चेति तथा तां पचे उत् अतिशयेन
उड्डता उत्तमा अङ्गस्थितिः शरीरस्थितिः तां विभृत् ।

सदा सर्वदा वालाः केशा लैर्मनोहरः पचे आवालं आलवालं
“स्नादालवालमादालमापापेत्यमरः” ।

बङ्गः कुन्तलः केशः तेन सन्ती द्युतिर्यस्य पचे बङ्गकुन्तोन
प्राप्तनान्नास्तेण लसन्ती द्युतिरस्येति ।

अधि अधिका केशश्रियं केशशोभां विभृत् पचे अधिका चासो
देशश्रीश्च तां विभृत् ।

कचाः केशाः तौरोचितः पचे कचरा जलजन्तवस्तेषासुचितः
समवेतः ।

कलेवरं शरीरं कलेव्यक्तमधुरध्वनौ वरां स्थितिं मनोहरतां
कालेवरेति च पाठे काले यथासमयं वरस्य पत्युः स्थितिं पचे
कलेवरस्तेदं कालेवरम् ।

सुसम्पन्नं थद् वपुः शरीरं तेन रम्यः “रोरितिरेफलोपे दीर्घः”
पचे सुसम्पत् नवा पूः [तस्यां] पुरि पुर्यां रम्यः ।

विद्यहो दैत्यवत् । उच्चरङ्गमनीहरो नटवत् । अधिकाय-
स्थितिं विभ्रत् कृपाणवत् । विष्णुरिवाहीनभोग-
सज्जनशरीरो विपच्चासनः सुदर्शनान्वितः । शिव इव
परमहसितश्रीः सुशोभनगरस्थितिः । महासेनानुयातो

साचात् प्रत्यक्षं अधिको विद्यहो यस्येति “गाचं वपुः संहननं
शरीरं वर्णविघ्न इत्यमरः” पचे साचात् स्थयनेव कविं शुक्रं
“शुक्रो दैत्यगुरुः काय उशना भारगवः कविरित्यमरः,” कविम्
अधीति अधिकवि यहो यहणं यस्येति ।

उच्चैः अतैङ्गानि र्मनोहरः पचे उच्चैः रङ्गः नृथभूमिस्तत्र
र्मनोहरः ।

अधि अधिकं कायस्य स्थितिं शोभां पचेऽधिकमयसो खौहस्य
स्थितिं “खर्षरेश्चरि वा विशर्गलोपो वक्तव्य इति” विशर्गस्य लोपः ।

अहीनो महान् भोगः सुखं पचे अहीनो वासुकिस्तस्य भोगः
शरीरं, विपदं चासयतौति पचे विः पक्षी गरुडस्य पचं पच-
स्तत्रासनं यस्य सः, शोभनं दर्शनं चकुञ्चकञ्च तेन अन्वितः ।

परमा हसितश्रीर्यस्य स तथा परः श्रेष्ठो मह उत्सवो यस्य
सः, सिता शुक्ला श्रीर्यस्य ततः कर्मधारयः पचे परं केवलम्
अहसिता अनुपहसिता श्रीर्यस्य । परमहितश्रीरिति पाठे परं
अहितः सर्पण श्रीर्यस्य, सुशोभनं नगरं तत्र स्थितिः वस्तरिर्यस्य
पचे सुशोभना गरस्थितिः विषस्थितिर्यस्य सः ।

विश्वकू सर्वतः सेनघा उज्जासितो विद्यहो यस्येति पचे
विश्वकूसेनेन हरिणा उज्जासितदेहः ।

विष्णुसेनोऽनासितविग्रहः । समुद्र इव समानधन-
रसभासितो बहुलवारणो नदीनदेशः सुधामाश्रयः ।
सत्यलोक इव हिरण्यगर्भहचिः । सोमेश्वर इव प्रभा-
नि सङ्गतः । रविरिव महोदयान्वितः । अनुरुद्ध इव

समाना अनधा या नरसभा तत्र आसितः पचे समानः
सह्वरससेन भासितः वज्जलो वारणो हत्तौ यस्तेति पचे वज्जलानां
वारां रणः ग्रष्टो यत्र, नदीनदेशोऽदिदिदेशः पचे नदीनां
नदानाच्च ईशः, सुधामाश्रयः शोभनानां धान्तां आश्रयः स्थानं,
पचे सुधा अनृतं मा लक्ष्मौस्तयोराश्रयः ।

हिरण्यस्य सुवर्णस्य गर्भोऽभ्यन्तरं यस्य पचे हिरण्यगर्भो ब्रह्मा
च तत्र हचिः प्रीतिरस्य ।

प्रभद्या कान्द्या सङ्गतः पचे प्रभासं तीर्थं गतः प्राप्तः, सोमेश्वरो
हद्रमूर्तिभेदः [अधुना इतिहासादौ सोमनाथ इति ख्यातः]
महस्तेजस्य दधा च ताभ्यां समन्वितः पचे महान् उदयस्ते-
नान्वितस्य ।

विशेषदोषैः सह वर्तमानाः सदोषाः पापिनस्तेषु अस्तचिः पचे
सदा निरन्तरं ऊषा वाणासुरदुहिता तस्यां हचिर्यस्तेति ।

अपगतं अरिजातं यस्य षः, पचे नालि पारिजातं यस्मिन्
पारिजातशून्य इत्यर्थः ।

सुशोभना हचिः कालिर्यासां ताः सुरचयस्ताश्च ता रमण्यस्य
ताभिः रमणीयः पचे सुतरां हचिरा मण्डयः ताभिः रमणीयः ।

सदोषाहचिः । उद्गृतसारसागर इवापारिजातः । रोहण
इव सुरुचिरमणीरमणीयः । इन्द्र इव बलस्थमो-
दितश्रीः^१ । प्रावृषेण्यहंससंघ इव सत्सानसङ्गतः ।
ओच्चियद्वय सदाचारप्रियः । देवइवातिसम्पन्नवसुधा-
भोगी । प्रावृट्काल इव मुखद्योतः^२ । तृनौरइव नी

बलेन चतुरङ्गे चमया पृथ्या उदितश्रीः, पचे बलक्षा
धवला या मा श्रोभा तथा उदितश्रीः ।

मन्मानश्चित्तसमुच्चितसेज सङ्गतः पचे सत्मानसं सरोवरं गतः
प्राप्तश्च ।

सदा सर्वदा चाराः गूढसेवकाः ते प्रियाः चर्षेति पचे
सदाचारः सत्कर्म प्रियं चर्ष्य ईः ।

अतिसत्त्वज्ञा या वसुधा तस्या भोगो यस्यास्तीति भोगी पचे
अति अत्यन्तं सत्यत् यस्यास्तीति तथा नवसुधा नूतनास्ततं तद्भोगी ।

सुखेन द्योतः प्रकाशो यस्य पचे श्रोभनः खद्योतो ज्योतिरिङ्गणो
यच्चेति च “खद्योतोज्योतिरिङ्गण इत्यमरः” ।

दारैः सह वर्तमानः सदारः सचासौ उपचितश्च वृद्धिं प्राप्तः
पचे सदा नित्यं रोपाः वाणाः तैश्चितः व्याप्तः “कलाबमार्गणश्चराः
पचौरोपद्युर्द्योरित्यमरः” ।

स्नेन श्रोभनेन स्थाना तेजसा उदिता श्रीरस्य पचे सुखै
ररोगिभिः आभोदिता आनन्दिता श्रीरस्येति ।

१ चन्द्र इव बलक्षमोदितश्रीः (S) .

२ प्रावृट्कालइवमुखोद्यतः (S) .

सदागोपचितः । वैद्युदव स्वस्थामीदितश्रीः । वणिगिव
उपायनस्त्रक्षम्बौः । सुराष्ट्रद्वाधिकं गौरचितस्थितिः^१ ।
मृग्नद्व एव प्रियज्ञौरचिताटोपं विभ्रत् । तरुणीगणद्व
पुरोगौरसाटोपश्रीः । कामिनीकेशपाशद्व सदाम-

उपायनं अव्यप्रेषितं वस्तु, तत्र मन्यो लक्ष्यो ता अस्तेति पचे
उपायः प्राप्तिसेन नवाः नूतनाः मन्यो लक्ष्यो ता अस्तेति ।

अधि अधिकं गौरी चिता व्याप्ता स्थितिः श्रोभा अस्तेति
पचे अधि अधिकं कङ्गौ धार्यविशेषे रचिता स्थितिरस्य
“स्त्रियौकडुप्रियज्ञू दे इत्यमरः” सुराष्ट्रो देशविशेषः ।

प्रियं स्युहणीयं गौरं चितमाटोपं विभ्रत् पचे प्रियज्ञौ
फलिनीपुष्पे रचितम् आटोपं विभ्रत् ।

पुरोगाः पुरवर्त्तिनः त्रैरसाः पुत्राः उरसा निर्मिता इति
विग्रहे “उरसोऽण् च इत्यए” तेषाम् आटोपसेन श्रीः श्रोभा
अस्तेति पचे पुरोगेन अयगतेन त्रैरसयोः स्तनयोः उरस आगतौ
उरसि जातौ वा तथोः आटोपसेन श्रीर्थस्तेति ।

सदा नियं अमराः देवास्तैः समा तुल्या धूरस्तेति तथा
“कृक्पूरञ्जुपथामानचे इत्यकारः” पचे दानां मालानां रसः
दामरसः तेन सह वर्त्तमानः सदामरससेन मधुरः ।

सुषु यद् राज्यं तस्य घटना तत्र दक्षः पचे सुराणां देवानां
आज्यघटना [घज्जः] तत्र दक्षः ।

^१ सुराष्ट्रदेशद्व अधिकं गौरचितस्थितिः (१) .

रसमधुरः । दौश्चितद्व दुराज्ययटनादक्षः । दशरथ-
द्वाभिरामोऽस्त्रसितकान्तिः ॥ नृपः ॥ सैन्यमिव फलकस-
लक्ष्मीकं सज्जं वीरगणं विद्धाणम् । विष्णुवद्वःस्थलमिव
पुन्नागहतमालालङ्घतम् । रुद्रभालस्थलमिव स्फुरिता
मलकीलाक्षानलम् । कामशरौरमिव सर्वदा रूप-
शोभितम् । चन्द्रमिव विशाखानुगतम् । समुद्रमिव

अभिरामैः मनोहरवसुभिः उक्षासितकान्तिः पचे अभि
मधुखम् रामेण उक्षासितकान्तिः । इति नृपर्णम् ।

फलैः प्रसारैः कसन्तौ लक्ष्मौरस्येति फलकैर्दुषाधनचर्मभिः
सतौ लक्ष्मौरस्येति च सज्जं कृतमवाहादिकं वीरगणं पचे भृत्
प्रशस्तं जग्मीरगणम् ।

पुन्नागेन अनन्तेन नागेन कृता या भाला तया अखङ्गतम्
अनन्तमूर्त्या हरिणा नागोपवीतं कृतमित्यागमप्रसिद्धं पचे पुन्नागो
नागकेशरः कृतमालः करञ्जकस्ताभ्यामलङ्घतम् ।

स्फुरनः आमलकौ धाची, लाचा तद्भेदो, नलसूणभेदस्य
यत्र पचे अमला कीला ज्वाला यत्र एवंभूतोऽचानलो नेत्राग्निर्यत्र,
अथवा अमला कीला यत्र तद्भूतकौलमच्चिस्फुरितममलकीलाचि
यस्तादेवमूतोऽनलो यत्र ।

सर्वदा रूपेण सौन्दर्येण शोभितम् अथवा सर्वदा अरूप-
शोभितम् पचे सर्वदारुभिः काष्ठरूपशोभितम् ।

विशिष्टा याः शाखाः ताभिः अनुगतम् पचे विशाखा नक्षत्रम्
तेन अनुगतम् ।

विद्रुमभूषितम् । रामसैन्यमिव सज्जपावनैभवम्^१ ।
रविमिव तापिच्छविराजितम् । नेपालमिव विराजिता-
मश्रियम् । श्लेषमिव वहुधान्यपुष्टश्रियान्वितम् ॥ वनम् ॥
हिमवन्तमिव सदागजातिमनोहरं शृङ्गाटोपचितं बहु-
शोभवनान्वितम् ॥ नगरम् ॥ नारौव शृङ्गरोपचित

विशिष्टद्रूमा अरण्यभूस्थाया ऊषितम् पचे विद्रुमाणि प्रवालानि
तैः भूषितम् ।

सत् च तत् जपावनं च तस्य वैभवं यस्मिन् पचे सज्जः यः
पवनस्तस्यापत्यं पावनः हनूमान् तस्य वैभवं यस्मिन् ।

तापिच्छास्तमालाः, “काञ्चस्वन्धस्तमालः स्थात् तापिच्छोऽयथ
सिद्धुकदत्यमरः” तापिच्छस्तापिच्छेति द्वैरुप्यं तैर्विराजितं पचे तापम्
विधत्ते या सा तापिनी सा छविः कान्तिस्थाया राजितम् ।

विराजिता आम्राणां श्रीर्घञ्च पचे विराजिनी ताम्रश्री-
र्घञ्चेति च ।

बड्डधा अन्यपुष्टानां पिकानां या श्रीस्थाया अन्वितं पचे बड्ड-
धान्यानां पुष्टा या श्रीस्थाया अन्वितम् । इतिवनम् ।

सदा सर्वदा गंजैरतिमनोहरं सुनः शृङ्गाटैश्चतुष्पथैरुपचितम्
बड्डशः भवनैरन्वितम् “शृङ्गाटकचतुष्पथ दृत्यमरः” भवनागारमन्दिर
मितिचामरः” पचे अगाः पर्वताः दृच्छाश्च तेषां जातिस्थाया मनोहरं
अगः “स्थान्नगवत् पृथ्वीधरपादपथोः सुमानिति भेदिनी” “शैल-

१ रामसैन्यमिव सज्जसज्जपाचारणवैभवम् (S) .

स्थितिः^१ । सर्पद्वव सद्विषाणां श्रियं विभ्रत् । लोहद्वव
सदाचपुच्छविराजौ ॥ वृषभः ॥ नृपद्वव विपक्षोचित-
विभवः । रणद्वव स्फुरद्विपक्षतिः^२ । तडागद्वव शतपच-
विराजितः ॥ पश्चौ ॥ पद्मद्वव सदामोहरसोहरः । शरत-

वृच्छैनगावगावित्यमरोऽपि” षट्ङ्गाणामाटोपस्तेन चितं बङ्गोभानि
बनानि तैरच्छितम् । इतिनगरम् ।

षट्ङ्गाभ्यां विषाणाभ्याम् आरोपः तेन चिता परिचिता जाते
त्वर्थः स्थितिर्थस्तेति पचे रणरसेन उपचितस्थितिः ।

सन्ति विषाणानि अस्तां सा तां श्रियं विभ्रत् पचे सन्ति
यानि विषाणि तेषां श्रियं विभ्रत् ।

सदा अत्र जगति पुच्छं तेन विराजतेऽसौ विराजौ पचे चपुः
सौसं तच्छविः तत् कान्तिस्तथा राजतेऽसौ राजौ । इति वृषभः ।

विशिष्टा चे पचा स्तैरपचितो विभवो अस्य पचे विपक्षेषु वैरिषु
उपचितो वृद्धिं गतो विभवो अस्तेति ।

विपक्षं विशिष्टं पतञ्च, विपक्षः शत्रुञ्च । स्फुरन्ती द्वे पक्षतौ
पक्षमूले अस्य पचे स्फुरन्ती प्रादुर्भवन्ती दिपानां हस्तिनां चतिः
च्छथो यत्र ।

शतमनेकानि पत्राणि पचास्तैर्विराजितः “गत्यच्छदाः
पचमित्यमरः” पचे शतपत्राणि कमलानि यत्र । इति पचौ ।

१. नासौवष्टङ्गारोपस्थितिः (S) .

२. इया इव स्फुरद्विपक्षस्थितिः (S) .

कालद्रव उच्चकैरवभूषितः^१ । गिरिरिव कन्दरोचित-
शोभः ॥ मेघः ॥ प्रावटकालद्रव सदारसमुपाश्रितः ।
रावणद्रव स्वकलङ्काभोगः^२ । रविरिव सुधामोदितश्रीः ॥
चन्द्रः ॥ स्थाणुरिवापचपः । गज इव परमहेलाविलासौ ।
स्वर्ग इव सुरतः श्रियं विभ्राणः ॥ कामुकः ॥ कुहूचन्द्र

स इति भिन्नं पदं दामोदरस्य हृषीकेशस्य शोदरः समान-
काञ्जिः पचे सदा नित्यं आमोदः गन्धः रसः मरन्दः तौ उदरे
यस्येति “वा पुंसि पद्ममित्यमरः” ।

उच्चकैर्महान् रवः तेन भूषितः पचे उच्चानि यानि कैरवाणि
तैर्भूषितः ।

कन्देषु रोचिता शोभा यस्येति पचे कन्दराभिः दरौभिः
उचिता शोभा यस्येति । इति लेघः ।

सदारैः सखौकैः समुपाश्रितः पचे सदा नित्यं रसं जलम्
उपाश्रितः ।

स्वकेन स्वकौचिन कलङ्केन आभोगः परिपूर्णता यस्य पचे
स्वकायां लङ्कायां भोगो यस्येति ।

सुधया अमृतेन मोदिता श्रीर्यस्य, सुधया मा शोभा तथा
उदिता श्रीरिति वा पचे सुधाङ्गा तेजसा उदिता श्रीर्यस्य ।
इति चन्द्रः ।

१ शरत्काल इव उच्चकैरवभाषितः (S) .

२ गवणा इव सकलङ्काशोभः (S) .

इव सूर्यसङ्गतः । भृङ्गइवाधिकमलोलासी ॥ दुर्जनः ॥
तारागणइव तिमिरोचितः । वियोगीव विस्तारितापः ॥
समुद्रः ॥ रसवतीव समांसमीना ॥ गैः ॥ हरिरिव
पद्माकरसुखितः । स्वर्ग इव सदानवारिः ॥ गजः ॥

अथगता चपा यस्य चः पचे न पचं पातौत्यपचप इति
नन् समाप्तः ।

परेषां महेशा स्त्री तस्या विलासीति “महिलायां महेशापि
मेहिला स्थानमेलिकेति द्विरूपम्” पचे परमा या हेशा लौला
तथा विलासी ।

सुरतो देवात् अथं सम्पदं विभाणः पचे सुरतः आद्यादिलात्
तसिः [आद्यादिभ्य उपसंख्यानम्] इन्द्रात् अथं शोभां [विभाणः]
इति कामुकः ।

सूरिभिः पछितैः न सङ्गतः असङ्गतः पचे कुहः अमा “सा
नष्टेन्दुकलाकुहरित्यमरः” तच्चन्द्रः सूर्येण सङ्गतः युक्तः ।

अधिकमलं अधिकपापं तत्र उल्लासो तखासीति पचे
कमले इत्यधिकमलं तचोल्लासी । इति दुर्जनः ।

तिमिर्मत्यः “रोहितो मद्गुरः ग्रालो राजीवः ग्रकुलस्तिमि-
रित्यमरः” तेन रोचितः पचे तिमिरे अन्धकारे उचिता
विस्तारिता आपो येन स तथा ।

विलासीता आपो येन स तथा “चक्रपूरधूरित्यप्रत्ययः”
पचे विस्तारी तापो यस्येति । इति समुद्रः ।

गणेश इव परमोदकरुचिः ॥ वराहः ॥ जैननय इव
बहुख्लश्चपणः ॥ वणिक् ॥ नारद इव कलहावस्थितिः ॥
कामिनौजनः ॥ शुक्र इव सद्गुमानः ॥ तार्किकः ॥
निर्वाणार इव पृथुख्लश्चणः ॥ वाजी ॥ कविरिव

समां समां विजायते इति समांसमीना प्रत्यन्दप्रसूता गौः
“समांसमीना सा चैव प्रतिवर्षं प्रसूत्यते इत्यमरः” समां समां
विजायते इति खः पचे मांसानि मत्स्याश्च तैः सह वर्तमाना
रसवतौ पाकस्थानं, “रसवद्यान्तु पाकस्थानमहानसे इत्यमरः” ।
इति गौः ।

पद्मावृक्तकरः पृष्ठादण्डः तेन सुखितः पद्मैः विन्दुजालकैः
“पद्मं स्थादिन्दुजालकमिति इलायुधः” आसमल्लात् युक्तश्चासौ
करश्च तेन पक्षे पद्माधाः करः पाणिक्षेन सुखितः हरिः सूर्यः
तथा पद्माकरः पद्मस्थ काननं तत्र सुखित इति वा ।

दानवारिणा दानोदकेन सह वर्तमानः पक्षे दानवाः दैत्या
स्तेषाम् अरिरिन्द्रः तेन सह वर्तमानः । इति गजः ।

परमा श्रेष्ठा उदके रुचिर्यस्य पक्षे परमा मोदके लड्डुके
रुचिर्यस्य सः । इति वराहः ।

बङ्गभिर्लक्ष्मैः पणो व्यवहारो यस्य पक्षे बङ्गलं चपणं चपणस्य
बौद्धाचार्यभेदस्य मतं यत्र, जिननयो बौद्धग्रास्त्रम् । इति वणिक् ।

कल्याः ये हावाः स्त्रीणां शृङ्गारभावजाः क्रियाः “हेला
लौलेत्यमीहावाः क्रियाः शृङ्गारभावजा इत्यमरः” तत्र

बहुखोहम् ॥ कपाटम् ॥ निशीथ इव प्रवलतमा-
वाहिनौ । भूमण्डल इव गिरिशतश्रियं विभाणः ॥
रावणः ॥ विष्णुरिव सदारमानवप्रौतिष्ठात् ॥ प्रावृट्कालः ॥
महाकवि खोक इव सरसोपचितपादः ॥ गिरिः ॥

स्थितिर्थस्य पचे कलहे परस्परविरोधे स्थितिर्थस्य सः । इति
कामिनीजनः ।

सत् अनुमानं प्रमाणं यस्य पचे दनुदैत्यमाता तस्याः
मानस्तस्वहितः । इति तार्किकः ।

निर्वापारो निष्ठेषोऽलस इति यावत् बङ्गलः चणः [उत्तरः]
यस्य सः “निर्वापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः चणः इत्यमरः”
पचे बङ्गनि लक्षणानि आवर्त्तकादौनि प्रुभचिन्नानि यस्य सः ।
इति वाजी ।

बङ्ग लोहं यस्य सः पचे बङ्गल ऊहो यस्य सः । इति कपाटम् ।
प्रवलतमा अतिप्रवला पचे प्रवलं तमोऽन्धकारो अचेति
“अत्वसन्नस्येति” दीर्घः ।

गिरिशात् महादेवात् इति गिरिशः श्रियं विभाणः
“गिरिशो गिरीशो मृड इत्यमरः” पचे गिरीणां पर्वतानां
शतानि तेषां श्रीसां विभाणः । इति रावणः ।

दारैः सह वर्त्तमानाः सदाराः ये मानवाः मत्त्यस्तेषां प्रौति-
ष्ठात् पचे सदा सर्वदा रमायाः लक्ष्याः नवप्रौतिष्ठात् । इति
प्रावृट्कालः ।

वर्णोपल इव सत्वरश्रयान्वितः ॥ परिव्राट् ॥ इति
खण्डस्मेषाः ॥

अथ शब्दैरपूर्वाद्यैः पूर्वभागप्रयोजितैः ।

स्मेषाय शब्दमध्येषु निक्षिपेदक्षरं यथा ॥ १ ॥

अपूर्वस्वरचेष्टः^१ । आचितखेटकशोभी । उद्योति-
परागशोभः^२ । अच्चितगजयुतः । खचितद्योतयुतः ।

रसायां पृथ्यां उपचितः दृद्धिं गतः थः पादः प्रत्यन्तपर्वतस्तेन
सहितः पचे रसः गुड्जारादिः पादश्वरणः सोकानाम् ।
इति गिरिः ।

सत्वरं शौन्त्रं थः चयस्तेन अचितः पचे सत्वस्य सत्त्वगुणस्य
रक्षया अन्वितः । इति परिव्राट् । पादानां भङ्गेन ये स्नेषास्ते
खण्डस्मेषाः ।

(१) श्रेष्ठान्तरमाह अपूर्वत्यादि अपूर्वाद्यैरपूर्वशब्दादिभि-
रादिशब्दादाचितद्योतिताच्चितखचितादौनां ग्रहणम् । अकारः
पूर्वो यस्य सः ।

अपूर्वा खरसा चेष्टा यस्येति पचे अखरसा असुन्दरा चेष्टा
यस्येति । आ समन्नात् चितो थः खेटकः खेट एव खेटकं चर्म
“खेटः कफे यामभेदे चर्माण्ण स्वति चिषु इति मेदिनो” तस्य
शोभा यस्यास्तौति पचे आखेटकं मृगया तच्छोभा यस्यास्तौति ।

१ अपूर्वस्तुरचेष्टः (A).

२ उद्योतिपरागमुक्तः (S).

घनवर्दिस्मरः । छविराजितगलः । दामोदितनवश्रीः ।
 धरोचितवलः । न व्यापक्षचनाथः^१ । परोचितवन-
 शेभी । प्रमोदितकटस्थितः^२ । बलोचितहलश्रीः^३ ।
 वामोदितमनस्थितिः^४ । विक्रान्तभवोपेतः । विभूषित-
 पदान्वितः । ^५वियुक्तजनप्रियः । ^६व्यापक्षहारी ।
^७भरोचितरतश्रीः । रचितमणीभासुरः । सततरस-
 स्थितिः । स्थामोदितवरश्रीः । छमोदितपणस्थितिः ।
 संसक्तगरस्थितिः^८ । संप्राप्तसारभूषणः । संभूषितशय-
 युतः । संभावितमदोदयः ।

परागः कौसुमरेणः । पचे उपरागः । अङ्गजः । खद्योतः ।
 घस्मरः । छगलः । दानवः । धवलः । नचचनाथः । पवनः ।
 प्रकटः । बहलः । वामनः । विभवः । विपदः । विजनः ।
 विपचः । भरतः । रमणी । सरसः । स्थावरः । चपणः ।
 सङ्गरः । संमारः । संशयः । समादः । इत्यादयोऽप्यपरेऽप्यूहनीयाः
 शतशः ॥

१ ‘न व्योतिक्षचनाथः’ B. २ ‘वरोचितहलश्रीः’ B. D.

३ ‘तवनास्थितिः’ D.

४ ‘वियुक्तधनप्रियः’ B., ‘वियुक्तजनप्रियः’ D.

५ ‘विपचहारी’ B.

६ ‘भारोचितरतश्रीः’ B. D.

७ ‘D. एस्टके नास्ति.

कलोपयुक्तकपोतः^१ । प्रखलितप्रवालोपेतः । प्रभष-
प्रमदोदगः^२ । विमुक्तविहस्थितिः । ^३मालोपयुक्तमानव-
घनः । ^४मारहितमाधवोल्लसितः । नरहितनगरा-
लज्जारः । सुरहितसुधर्माश्रयः ।

^५रचितश्लेषसंश्लेषैर्वर्ण्य(र्ण ?)वर्णादिनामभिः ।

उपमानलतोल्लासैः साधयेत्सर्ववर्णनम् ॥ १ ॥

इदानौ पूर्वाचरदूरीकरणेन स्नेधान्तरमाह । कलोप-
युक्तेति । ककारख लोपेन युक्तो यः ‘कपोत’ इति पदं तेन
‘पोत’ इति पदमायातं भवति । एवं बालः । मदः । रहः ।
नवघनः । धवः । गरः । धर्माश्रयः ।

(१) रचितश्लेषेण संश्लेषो घोगो अेषां तैः तथा । वर्णा
गौराहयो गुणाः । वर्णा वर्णनौयाः पदार्थाः । वर्णिनो वा
बल्लाकाकपोतरासभादयः शुक्लधूसरादिवर्णाश्रयाः । आदिशब्दात्
खर्गव्योमादयः । एतेषां नामभिः संज्ञाशब्दैः गौरसितपौत-
कपोतबल्लाकादिशब्दैरित्यर्थः ॥

१ ‘कपोतवान्’ B., ‘कपोलः’ C., ‘कलापयुक्तकपोतवान्’ D.

२ ‘अभष्टाप्रमादयः’ B., ‘प्रभष’ C.

३ ‘मालोपयुक्तस्थितिः । मानवघनः’ D.

४ ‘मारहितमाधवोल्लासितः’ B. D.

५ ‘जनित’ B., ‘जनितश्लेषसंश्लेषैर्वर्णवर्णादिनामक्तेः’ D.

अहो गौरवसङ्ख्यौर्थामिनौकामिनौपतिः ।

‘सुपर्वपर्वतौपम्यभङ्गौमङ्गौकरीत्यसौ ॥ २ ॥

गौरीभूतकला शालौ परशुआसितोदयः ।

सुपीवरसितोल्लासः स्थष्टां श्वेतश्रियं वहन् ॥ ३ ॥

(२) गौरी वसन्तौ लक्ष्मीर्थस्तेति । पचे गौरवेण गुरुतया
सतौ लक्ष्मीरस्तेति । ‘गौरः पौतमितथोः ।’ यामिन्येव कामिनी
तस्माः पतिश्चन्द्रः । सुपर्वपर्वतो मेहस्तस्तोपमाभङ्गौ साहृ-
श्वरीतिः ॥

(३) गौरीभूता शुक्लौभूता चा कला तथा शालौ श्रेष्ठः ।
पचे गौरी दुर्गा, भूतः प्रेतः, कला चन्द्रकला, एतैः शालौ श्रेष्ठः ।
इह शिवचन्द्रयोरधाहारेणोपमेयभेदः । एवं सर्वत्र अथायथ-
मध्याहार्यम् । परः शुभ्रः आसितः श्वितः उदयो यस्य । पचे
परशुना कुठारेण भासितः शोभितः उदयो यस्य । शोभनः
पीवरो महान् सितः शुक्लः उल्लासो दौत्तिरस्तेति । पचे सुपीज्ञा
महता रसितेन ग्रब्देन उल्लासो यस्य । ‘पौन्नी तु पीव-
पीवरौ ।’ स्थष्टांशुना किरणेन *इता प्राप्ता चा श्रीस्तां वहन् ।
पचे स्थष्टम् ॥

१ ‘सुपर्व’ A. B.

* ‘इता’ इत्यत्र ‘एता’ इति चेत्प्रमौन्नीतम् । मूलानुसारित्वात् ।

सदाज्जलाकासितश्री^१ गिरीशाच्छ्वसच्छविः ।
स्फुरच्छन्दकसम्भूष्मौ र्घनसारद्युतिं वहन् ॥ ४ ॥

सदा नवसुधाशोभौ विभाणी राजतश्रियम् ।
जातरूपचयच्छायो^२ मधुपौतप्रभान्वितः ॥ ५ ॥

(४) सदाकेव बकपङ्गिरिव चिता श्रीरस्य । पञ्चे अबलया स्त्रिया कासिता प्रकाशिता श्रीरस्येति । ‘कास दीप्तौ’ इत्यस्मात् एत्यन्तात् त्रिप्रथमे रूपम् । गिरिश्वत् अबला चच्छविर्यस्य । पञ्चे गिरिश्वाच्छः कैलासः । स्फुरन्तौ चन्द्रवत् कसन्तौ लक्ष्मौरस्येति । पञ्चे स्फुरच्छन्दकेण मधुरपञ्चखेन सती लक्ष्मौरस्येति । घनवस्तारः श्रेष्ठः, कर्पूरस्य ॥

(५) सदा नवसुधावत् शोभौ । पञ्चे सदानश्वासौ वसुधा-शोभौ चेति । राजतश्रीः रजतसम्भन्नी या श्रीस्ताम् । पञ्चे राजतो नृपात् । पूर्व्यवत्समाधानम् । जातसुद्धूतं यद्वूपं तच्छयेन च्छाया यस्य । पञ्चे जातरूपं सुवर्णम् । मधुवत्यौतप्रभा । पञ्चे मधुपौ भसरौ तथा इता प्राप्ता प्रभा ॥

१ ‘सदाज्जलाकासितश्री’ B.

२ ‘श्रियं’ B.

३ ‘मधुपौतम्भमान्वितः’ B.

कर्णिकारचितच्छायः परागश्रौविराजितः ।

अधिकार(ह?) रथसंशोभी नवेन महसा वृतः ॥ ६ ॥

बहुलोहितसंपत्तिः प्रवालद्युतिपेशलः ।

अधिकद्विश्रियं विभूत्वारचितवैभवः ॥ ७ ॥

(६) कर्णिकारं लकुचकुसुमं तदत् चिता प्राप्ता च्छाया येन ।
पचे कर्णिका कर्णभूषणं तेन रचितच्छायः । परागः कौसुमरेणुः
तदत् श्रीः । पचे परा शेषा अगस्त्य वृक्षस्य पर्वतस्य वा श्रीः ।
अधिकं आहस्यं लोहित्यम् । पचे अधि अधिकं काहस्यं
करुणता कृपा च । नवो महेनः सूर्यः तन्महसा वृतः पुष्टः ।
पचे नवेन नूतनेन प्रशंसेन वा महसा तेजसा वृतः ॥

(७) बङ्गौ लोहिता सम्पत्तिः श्रीर्घ्येति । पचे बङ्गला
अहिता सम्पत्तिरस्येति । प्रवालो विद्वुमः, प्रकृष्टवालश्च । अधि
अधिका कद्वः पिङ्गला श्रीः ताम् । पचे अधिकां इूणां वृक्षाणां
श्रियम् । अधि अधिकां कद्वोदैत्यमातुर्वा* श्रियम् । कडारं
पिङ्गः चितं व्याप्तं वैभवमस्येति । पचे कलया रचितं वैभवं
येन । उल्लयोरैक्यस्थरणात् ॥

१ ‘अधिकारहस्यसंशोभी’ B., ‘अधिकारहस्यसं’ D.

२ ‘महसादृतः’ B., ‘महसा युतः’ D.

३ ‘कत्रासयं विभूत्वार’ (?) D.

* ‘नागमातुर्वा’ इति चेत्समौचीनम् । कद्वा नागमाटलात् ।

नवधूसरसाटोपः सदा ॑सवलसदुचिः ।
 विभात्यधिकपोतश्री रासभासितवैभवः ॥ ८ ॥
 असितचमनोहारौ बहुश्यामलतान्वितः ।
 ॑खभावनीलसलक्ष्मौः सदारामोदितद्युतिः ॥ ९ ॥

(८) नवेन प्रशंस्येन धूसरेण धूसरगणेन साटोपः हप्तः ।
 पचे न वधूषु सरमः आटोपोऽस्येति । सदा सर्वदा शबलः
 सितासितमिश्रो गुणः तेन सती प्रशस्ता लक्ष्मिरस्येति । पचे सत्
 प्रशस्तं आसवं मधु, मदा सर्वदा सबो थजो वा, तेन लक्ष्मदुचिः ।
 अधि अधिकं कपोतवत् श्रीर्घस्य । पचे पोतेन शावेन श्रीर्घस्य ।
 रासभो गर्वभस्तदत् असितं ईषत् यितं वा वैभवं श्रोभा अस्येति ।
 पचे रासेन नृत्यभेदेन भासितं वैभवमस्येति ।

(९) असितवं अशुक्लवम् । पचे असिः खड़ः तस्य तत्त्वं
 तद्विषयकं शिक्षासौष्ठवम् । श्यामलता काजिमा, लताभेदश ।
 खभावेन नौला सलक्ष्मीरस्येति । पचे खभा खक्कीदा श्रोभा
 नथा अवन्यां पृथिव्यां चक्षुवने वा सलक्ष्मीरस्येति । खभावेन
 लौकैर्नैर्डे कुलाये सलक्ष्मीरस्येति वा । उल्लयोरेकत्र स्फृतिः* ।
 सदा सर्वदा रामवदुदिता द्युतिरस्येति । पचे सदा रामया
 आरामेण वा उदिता द्युतिः । सदारश्वासौ आओदितद्युति-
 रिति वा ॥

१ ‘सदास(श)बलसदुचिः’ B., ‘सरलसदुचिः’ D.

२ ‘प्रभाव’ B., ‘खभाव’ D.

* ‘एकत्रस्मृतिः’ इति चेत्समीकैनम् ।

केशवामोदितच्छायो नदौनश्रीमनोहरः ।

* अन्यकारातिरोचिष्णुर्बिभत्कुवलयस्थितिम्^१ ॥ १० ॥

* स्वर्जनस्थितिरोचिष्णुः स्वर्गलाभचितस्थितिः^२ ।

* सदादिविहितोऽसासः सुरावासनयान्वितः ॥ ११ ॥

खर्गः ।

(१०) केशवत् वामा शोभना उदिता छाया अस्येति । पचे केशवा नाम उदिता छाया अस्येति । नदौनः समुद्रः तद्वत् श्रीमनोहरः । पचे न दौनश्रिया दरिद्रवत् शोभया अन्वितः । अन्यकारवत् अतिरोचिष्णुः शोभनः । पचे अन्यकारातिः शिवः । कुवलयं नौजोत्पलम्, पृथ्वीवलयं च । कुत्सितं वलयं कद्गङ्गं वा ॥

(११) ‘वर्णवर्णादिनामभिः’ इत्यत्र आदिशब्दगटहौतस्तोदाहरणम् । खर्जनो देवजनः, शोभनमर्जनं च । खर्गहूपो यो लाभक्तकरा स्थितिरस्येति । पचे शोभनं अर्गलं दण्डः तस्य आभः सदृशः करो बाढः तेन स्थितिरस्येति । सदा दिवि खर्गं हितो धृत उज्जासो येन स तथा । पचे सतां आदौ विहितः उज्जासो येन । सक्षोकादौनां वा । सुराणां आवासे खर्गं नयान्वितः । सुराया मद्यस्य वासनया अन्वितः ॥

१ ‘स्थितं’ A.

२ ‘अर्जुन’ D.

३ ‘खर्जलोभक[र]स्थितिः’ (?) B., ‘खर्गलाभकरस्थितिः’ D.

४ ‘सदारविहितोऽसासः’ D.

सव्योमासङ्गविद्योतौ सन्नभोगमनस्थितिः ।

^१ अभान्तस्थितिरोचिष्णुस्तदाकाश्चितस्थितिः^२ ॥ १६ ॥
बोम^३ ।

स्वयम्भूस्थितिविभ्राजौ सम्पन्नवसुधास्थितिः ।

^४ सुरद्वराङ्गसंशोभौ 'सुष्मासमलङ्घृतः ॥ १७ ॥
भूमिः ।

(१६) स इति पृथक् पदम् । व्योमासङ्गेन विद्योतौ ।
पचे सद्ये वामे उमायाः पार्वत्याः सङ्गेन विद्योतौ ।
सत् प्रशस्तं अन्नभसि गमनं तत्र स्थितिरस्येति । पचे सन्ना नष्टा
भोगे मनसः स्थितिरस्येति । 'खर्पावश्चरि' इति विसर्गलोपः ।
अभान्तः आकाशान्तः, न भान्तस्त्र । सदा सर्वदा काशं काश-
कुसुम, सद् गगनं च ॥

(१७) स्वर्यं आत्मना भुवि स्थित्या विभ्राजौ । पचे स्वयम्भूः
ब्रह्मा शिवो वा । (अ) सम्पन्ना वसुधा^५ च । सुरन्याः धराथाः
अङ्गं क्रोडः । पचे हरसा शिवस्त्राङ्गम् । सुशोभना त्रमा पृथ्वौ,
चान्तिश्च ॥

१ 'अभान्तस्थितिरोचिष्णुः' B. D.

२ 'सदाकाशश्चतस्थितिः' B. D. ३ B. पुस्तके नास्ति.

४ 'सुरद्वराङ्गसंशोभौ' B., 'सुरद्वराङ्गसंशोभौ' D.

५ 'सन्नमा' B.

* 'सम्पदा नवा सुधावत् स्थितिरस्येति । सम्पन्ना वसुधा च ।'
इति स्यात् ।

सदाबलिसमुक्तासौ सज्जपातालैभवः ।
अहीनभोगविभ्राजी भूदारस्थितिसुन्दरः ॥ १४ ॥
पातालम् ।

सश्रीकाननरेचिष्टुः कान्तारचितैभवः ।
अधिकासारसारश्रीर्विधुनीतश्रियं वहन् ॥ १५ ॥
वनादि ।

(१४) सदा बलिर्यचेति सदाबलि पातालम् । पचे सतां
आवलिः समूहः । सदा सर्वदा बलिः पूजोपकरणं, चिवलिश्च ।
सज्जं उत्तमं पाताले वैभवं अस्येति । पचे सतौ प्रशस्ता जपा
ओडुश्च (पा)तालं च, तयोर्वैभवं यचेति । अहिः सर्पः तस्य
इनः प्रभुः वासुकिः तस्य भोगो यचेति अहीनभोगं पातालम् ।
पचे अहीनो महान् भोगः सुखं यत्र । भूदारो वराहः तस्य
स्थितिर्यचेति भूदारस्थितिः पातालम् । पचे भुवि या उदारा
स्थितिः ॥

(१५) श्रीशहितं अत्काननं, सश्रीकं आननं सुखं च ।
कान्तारो वर्त्म दुर्गमम् । तत्र चितं व्याप्तम् । कान्तया रचितं
च । अधिकासारं कामारे अधि । आसारो धारासम्यातश्च ।
विशिष्टा धुनौ नदी तथा इतां श्रियम् । पचे विधना चन्द्रेण
विष्णुना वा नौतां श्रियम् ॥

स्वर्णस्थितिमनोहारौ 'सदानौरोचितस्थितिः ।
सज्जलम्भणविद्योती सद्भस्थितिपेशलः ॥ १६ ॥

गृहाधारः ।

सम्पन्नवे प्रमनि स्यायौ सदनस्थितिभासुरः ।
'सद्गनः स्थितिमुद्दिभृत्सुशोभिनिलयस्थितिः' ॥ १७ ॥

गृहाधारः ।

(१६) सुशोभनं अर्णः तोयम्, स्वर्णं सुवर्णं च । पूर्ववद्वि-
मर्गलोपः । सदा सर्वदा नौरं जलम् । स इति पृथक् पदम् ।
दानौ हाता । इरा भूः वाक् श्रीर्वा तदुचितस्थितिः । सत्
प्रशस्तं जलं तत्र चाणं व्याय विद्योती । चणेन उत्सुवेन वा । पचे
सज्जं उत्तमं लक्षणं चिक्कम् । सत् प्रशस्तं अस्मः, दध्मषहितश्च ॥

(१७) सम्पदा नवे अग्रमनि पाषाणे । पचे खण्टम् । सत्
प्रशस्तं अनः श्वकटं तस्य स्थितिः । पूर्ववद्विसर्गलोपः । सत् मनः,
गृहस्ता स्थितिं च । 'यरोऽनुनासिके' इति वा यहणादनुनासि-
काभावः । सुशोभौ निलयो गृहं तत्र । पचे सुशोभिनि श्रौभमाने
खये विनाशे ध्याने वा स्थितिः ॥

१ 'सवारौरोचितस्थितिः' B.

२ 'सद्गनः' B., 'सद्गनस्थितिः' D.

३ 'सलये स्थितिः' B.

अ हो वामनताटोपः सदाखर्वतमस्थितिः ।
‘अधिकं प्रांशुसंशोभौ सर्वदावालसदृच्युतिः’ ॥ १८ ॥

आकारः ।

‘अचलस्थितिविद्योती सदास्थिरचितस्थितिः’ ।
सत्वरोचितलक्ष्मीको मनोज्ञतरलक्षणः ॥ १९ ॥

स्थिरादिः ।

(१८) वामनता खर्वता तथा आटोपोऽस्येति । पक्षे वामः शोभनः प्रतिकूलो वा, तत्र तेन वा न तो न अ अटोपो अस्येति । खर्वतमो उतिवामनः । पक्षे सदा अखर्वतमसि स्थितिरस्येति । पूर्ववदिसर्गलोपः । प्रांशुः द्वीर्घः । पक्षे अधि अधिकं कम्भः कम्भनशीलः अंशुः करः । बालः अत्यकारः । पक्षे सर्वस्मिन् दावे वने अलसदृच्युतिः निष्ठेष्टदृच्युतिः ॥

(१९) अचलो गिरिः,^१ अचलं चरत् (?)^२ । सदा स्थिरा स्थैर्यवती चिता^३ वास्त्रा द्युतिरस्येति । पक्षे सदा अस्था कीकरेन रचितदृच्युतिः । सत्त्वेन रोचिता, सत्वरा उचिता च लक्ष्मीर्थस्य । मनोज्ञतरं अतिशोभनं लक्षणं यस्य । पक्षे मनोज्ञः तरलः चणः उत्सवो यस्य ॥

१ ‘अधिकप्रांशु’ B.

२ ‘सर्वदावालसस्थितिः’ B.

३ ‘अचलास्थिति’ D.

४ ‘चितदृच्युतिः’ B. D.

* ‘चलं चरम्’ इति स्यात् ।

उपकण्डस्थितिं विभृत्सनौल(ङ् ?)स्थितिपेश्लः^१ ।
अभ्यर्णस्थितिविभाजी गङ्गाम्बुनिकटस्थितिः ॥२०॥

समीपम् ।

परमस्नाधौ विशदच्छायः

खचलच्छायो विशद(हृद्य !)प्रतिभः ।

(२०) उपकण्डः समीपं, कण्डसान्निध्यं च । सनौङ् : समीपं
तत्र स्थित्या पेश्लः शोभनः । पचे स इति पृथक् पदम् ।
नौडस्थितिः शोभा । नौडे कुलाये स्थितिरिति वा । अभ्यर्ण
निकटः तत्र स्थितिः । अभ्यर्णः अर्णसि तोये स्थितिः । गङ्गाया
अम्बुनि जले कटस्य गण्डस्य स्थितिरस्य । पचे स्पष्टम् ॥

(२१) पचे स्नेषान्तरमाह । परमस्नाधावान् । पचे परं
अस्नाधौ । अच्छायः क्वायायाः अभावो यस्य । विशदा निर्मला
क्वाया यस्य च । अत्यर्थं अच्छाक्वाया यस्य । पचे खकौया
च्छाक्वाया यस्य । हृदि चिन्ते अप्रतिभः । हृद्या प्रतिभा
यस्य इति च । अपिनद्वं आच्छन्नं अङ्गं यस्येति । पचे न
पिनद्वं अङ्गं यस्येति ।

१ ‘सनौङ्स्थितिपेश्लः’ B. D.

२ ‘खभ्यर्ण’ D.

३ ‘खचलायो(?)हृद्यप्रतिभः’ B., ‘खचलच्छायो हृद्यप्रतिभः’ D.

अपिनद्वाङ्गः कान्तोऽङ्गेन
प्रखरोऽत्यन्तं च्छितिमापन्नः ॥ २ ॥
उक्तवैपरीत्यम् ।

इति॑ हतौयं कुसुमं श्लेषस्त्वके प्रकौर्णकाख्यम् ॥ ३ ॥

‘वष्टि भागुरिरङ्गोपमवायोरुपसर्गयोः ।’

इति वचनात् अपि शब्दस्याऽकारलोपः । पचे अङ्गे शरीरे
कान्तिः । पचे प्रकृष्टः खरो गद्दभ इव । च्छितिं पृथ्वौं आपन्नः ।
पचे चिति माऽपन्नः न प्राप्तः । माडः निषेधे ॥
उक्तार्थस्य वैपरीत्यं विपर्ययः ।

इति श्री द्वितीयस्त्वके हतौयं कुसुमम् ॥ ३ ॥

एकमात्रेन्द्रहस्यश्वगजास्यरद्भुत्रहक्षु ।

इयं पश्चनदीक्षुलासिधारारामनन्दनाः ॥ १ ॥

चयं कालामिभुवनगङ्गामार्गेश्वरगुणः ।

श्रीवारेखा कालिदासकाच्यं शूलशिखावलिः ॥ २ ॥

सन्ध्याः पुरः पुष्कराणि रामविष्णुज्जराङ्गुधः ।

(१) एकं एकार्थसूचकम् । आत्मा ब्रह्म । इन्द्रः ।
हस्यश्वै ऐरावणोच्चैःश्रवसौ । गजास्यो गणेशस्य रदो दन्तः ।
पुष्करस्य उग्नसो दृक् चक्षुः ।

इयं द्वार्थसूचकम् । पचौ मासपूर्वपराह्नैः । असे:
खड्डस्य धारे द्वे पार्श्वे । रामनन्दनौ कुशलवाण्यौ ।

(२) चयं त्र्यार्थसूचकम् । कालाः भूतभविष्यदर्त्तमानहृपाः ।
अग्न्यो दत्तिणार्हगार्हपत्याहवनीयाः । सुवनानि खर्गमर्त्य-
पातालानि । गङ्गामार्गाः भुवनचयगतिभेदात् चयः । ईश्वस्य शिवस्य
दृश्यो नेत्राणि । गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि । कालिदासकाच्यं भेघदूत-
रघुकुमाराण्यम् । शूलशिखाः त्रिशूलस्याचाणि । बलिः
चिवलिः ।

(३) सन्ध्याः प्राक्षमध्याक्षमाथाक्षहृपाः । पुराणि सथर-
चितानि दैत्यपुराणि । पुष्कराणि मितासितलोहितानि,
तीर्थानि वा । रामा रामभार्गवयादवाः । विष्णुज्जराङ्गुधः
चयः । तथा च—

चत्वारि वेदब्रह्मास्यवर्णाभिहरिबाह्वः^१ ॥ ३ ॥

स्वर्द्धन्तिदन्तसेनाङ्गोपाययामयुगाश्रमाः ।

पञ्चपाण्डवरुद्रास्येन्द्रियस्वर्द्धत्रताग्नथः ॥ ४ ॥

महापापमहाभूतमहाकाव्यमहामखाः ।

‘ज्वरस्त्रिपादस्त्रिगिराः पडभुजो नवत्रोचनः ।’

चत्वारि चतुष्टयसूचकानि । एवं सर्वं च । वेदाः चक्षामार्थवैय-
जूषि । ब्रह्मास्यानि ब्रह्मणो मुखानि । वर्णाः ब्राह्मणाच्चियवैश्य-
शूद्राः । अव्ययः पूर्वपरोत्तरद्विष्णाः मसुद्राः । हरेः कृष्णस्य
बाहवो भुजाः ।

(४) स्वर्द्धन्तिनः ऐरावणस्य दन्ताः । सेनाङ्गं हस्यश्वरथ-
पादात् । उपायाः सामदानभेददण्डाः । यामाः दिनरात्रोः
प्रहराः । युगानि मत्यचेताद्वापरकलयः । आश्रमाः ब्रह्माचर्द्य-
दयः । तथा च—

‘ब्रह्माचारी गृही वानप्रस्थो भिच्छुष्टतुष्टये ।’ इत्यमरः ।

[पञ्च] युधिष्ठिरभीमार्जुननकुलसहदेवाः । रुद्रस्य शिवस्य
आसानि मुखानि । इन्द्रियाणि लकुच्चनुओचन्नाणरस-
नानि । स्वर्गस्य इवो वृत्ताः स्वर्द्धवः मन्दारपारिजातमन्नान-
कन्त्पवृच्छरिचन्दनानि । ब्रताग्नयः पञ्च, तापत्रतस्य अश्वय इत्यर्थः ।

(५) महापापानि ब्रह्महत्यासुरापानस्त्रियर्गुर्वज्ञनागम-
नानि* । महावाक्यानि । महामखाः वैश्वदेवादयः । तथा च—

१ ‘हरिबाह्वः (वः)’ B.

* ‘तत्पंसर्गौ च पञ्चमः’ इति स्मरणात् पञ्चसङ्खापूर्तिः ।

पुराणलक्षणान्यज्ञानिलवर्गेन्द्रियार्थकाः^१ ॥ ५ ॥
 षड्वज्रकोणचिशिरोनेत्रतक्तीङ्गदर्शनम् ।
 चक्रवर्तिमहासेनवदनर्तुगुणां रसाः ॥ ६ ॥

‘पाठो होमश्च तौर्यानां सपर्या तर्पणं वल्लः ।
 एतैः पञ्च महायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकैः ॥’ इत्यमरः ।
 ‘सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्त्रन्तराणि च ।
 वंशात्तुचरितं चेति पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥’

अङ्गानिखाः—

‘प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ।’
 वर्गाः कुचुटुतुपवः । इन्द्रियार्थाः विषयाः शब्दस्त्रुपरस्त्वर्ग-
 गन्धाः ।

(६) [षट्] वज्रस्य अशनेः कोणः । चिशिराः रावणपुचः तस्य
 नेत्राणि । व्याप्रसङ्गे व्यापकप्रसङ्गे इति तस्यापि अवयवाः विषय-
 परिशोधनव्याप्तिग्राहकादयः षट् । दर्शनानि वैशेषिकव्याय-
 मौमांसावेदान्तसाङ्घापातञ्जलाख्यानि । चक्रवर्त्तिनो वेनमाभ्याह-
 धुन्धुमारपुरुहरवाकार्त्तवीर्यार्जुनाः । महासेनस्य कार्त्तिकेयस्य
 वदनानि । चतुर्वो वसन्तयीश्वादयः । रसाः मधुरतिक्तकषाय-
 काङ्गलवणरूपाः । गुणाः सन्धिविद्यहादयः ।

१ ‘पुराणलक्षणाङ्गानि वर्णवर्गेन्द्रियार्थकाः ।’ D.

२ ‘वदनानि गुणा’ B. D.

सप्त पातालभुवनमुनिद्वौपार्कवाजिनः ।
 वाराब्यिस्वरराज्याङ्ग्रीहिवह्निशिखामयः ॥ ७ ॥
 अष्टौ योगाङ्गवस्त्रौशमूर्तिदिमज्जसिद्धयः ।
 ब्रह्मश्रुतिव्याकरणदिक्पालाहिकुलाचलाः ॥ ८ ॥

(७) [सप्त] अतलवितखसुतलरसातलतलातलपातलानि । भुवनानि भूर्भुवःस्त्रमहर्जनस्तपस्त्रत्यरूपाणि । सुनयो मरौच्छिरोऽचिप्रसुखाः । द्वौपाः जमूस्त्रादयः । अर्कस्य सूर्यस्य वाजिनः अस्याः । वाराः रविसोमादयः । अव्ययः लवणेचुरसप्रथमयः । स्त्रराः षड्जस्थमादयः । राज्याङ्गानि ‘स्वास्थमात्य सुहृत् कोषो राङ्गदुर्गवल्लानि च ।’ ब्रौह्यो धान्यानि माषादयः । वह्निशिखाः च्छिन्नौतापिनोधूमेत्यादयः । अग्नेः सप्त जिङ्गारूपाः शिखाः । तथा च अग्नेर्जिङ्गाः सप्त—
 ‘हिरण्या गगना रक्ता क्षणान्या सुप्रभा भता ।
 वज्रहृपाऽतिरक्ता च जिङ्गाः सप्त हविर्भुजः ।’

(८) [अष्ट] योगाङ्गानि अमनियमादयः । वसवो देवगणभेदाः । ईशमूर्तयो वक्षि*चन्द्रसूर्याः पञ्चभूतानि यज्ञा च । दिग्गजाः ऐरावणपुण्डरीकाढयः । मिद्दूयः—

१ ‘वारेतिस्वरराज्याङ्गधातुवह्निशिखामयः’ B., ‘वाराब्यिस्वरराज्याङ्ग्रीहिवह्निशिखामयः’ D.

२ ‘दिक्पालाहिकुलामयः’ B.
 * अत्र ‘चन्द्रसूर्यौ’ इति चेत्स्मौचीनम् । अग्ने परिगमनेतव्यापक्तेः । अग्नेत्तेजस्यन्तर्भावाद्दिक्षुरतिरपि ।

नवाङ्गद्वारभूखण्डकन्तरावणमस्तकाः ।
व्याघ्रौस्तनसुधाकुण्डशेवधङ्गरसग्रहाः^१ ॥ ८ ॥

‘अणिमा लघिमा चैव प्रकाम्यं महिमा तथा ।

ईशिलं च विशिलं च प्राप्तिः कामावसाचिता ॥

त्रिष्णुणो विधातुः श्रुतयः अवणानि । आकरणानि माहेश्वर-
कपालिसवत्सकलाप्रभृतयः । दिक्पालाः दृष्टवक्षिप्रभृतयः ।

‘इन्द्रो वक्षिः पितृपतिर्नैर्व्यतीतो वस्त्रणो भस्त् ।

कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ।’ इत्यमरः ।

अहयोऽनन्ततचकादयः । कुलाद्रयो वर्षाणां चौमापर्वताः
हिमालयप्रभृतयः ।

(८) [नव] अङ्गस्य शरीरस्य द्वाराणि सुखनासिकाद्यश्रोत्रदय-
नेत्रदयशिश्रगुदानि । भूखण्डाः इलावृतकेतुमालभद्राश्चप्रभृतयः ।
कन्ताः किञ्चाः रावणस्य मौलयो मस्तकानि । मूलश्चौर्धमेकं
विश्वाय नव मस्तकानि निर्य छित्ता शिवाय नैवेद्यानि कृतानीति
प्रसिद्धिः । अमृतस्य नव कुण्डानि पुराणादौ प्रसिद्धानि ।
शेवधयः । अङ्गानि शरीरावयवाः हृस्तपादादयः । अङ्गेति पाठे
एकदिवादिभृष्णासूचका वस्त्रा (अङ्गाः) नवैव । अथा—१-२-
३-४-५-६-७-८-९ । पुनर्देशकेन एते एव वर्त्तन्ते । रसाः
मरुङ्गरादयोऽष्टौ, शान्तस्य नवमो रसः । यहाः सूर्यचक्रादयः ॥

दशहस्ताङ्गुलीशभूषाहुरावणमौलयः । अन्तःकर्ण देव
कृष्णावतारदिग्बिश्वेदेवावस्थेन्द्रवाजिनः^१ ॥ १० ॥
एकादश महादेवाः सेनाश्च कुरुभूपतेः ।
‘द्वादशार्का मासराशिसङ्गान्तिगुह्याह्वः^२ ॥ ११ ॥
सारिकोष्ठकसेनानौनेचभूपतिमण्डलाः^३ ।
चयोदश स्युस्ताम्बूलगुणा अथ चतुर्दश ॥ १२ ॥

(१०) [दश] कृष्णावताराः मत्यकूर्मवराहादयः । दिग्बिदिग्मिदा अष्टौ, ऊर्ध्वं चाधस्य दे इति दश दिशः । विश्वेदेवाः नाम गणदेवाः दश । तथा च—‘विश्वेदेवा दश सृताः’ अवस्थाः बाल्यादयः । इन्द्रोः चन्द्रस्य घोटकाः वाजिनो दश ॥

(११) [एकादश] महादेवाः एकादश रुद्राः । कुरुभूपतेः दुर्योधनस्य सेनाः अचौहिष्णः ।

[द्वादश] अर्काः द्वादशादित्याः । मासाः पौषादयः । मङ्गान्तयः महाविषुवादयः । गुहस्य कार्त्तिकेयस्य बाह्यो भुजाः द्वादश । षष्ठ्युख्लान्तस्य ।

(१२) सारिकोष्ठकं पाशकगृह्णाणि । सेनान्यः कार्तिकेयस्य नेचाणि द्वादश । राजचक्रं च्छापतिमण्डलम् ॥

[चयोदश] गुवाकगुणाः । तथा च—

‘ताम्बूलं कटु तिक्तमस्त्रमधुरचारं कषायान्तिं
वातम्ब्रं कफनाशनं क्षमिहरं दुर्गन्धिदोषापहम् ।

१ ‘विश्वेदेवावस्थेन्द्रु’ B. २ ‘द्वादशार्कशिसास्त’ B.

३ ‘गुरु (हृ?)’ B., ‘खन्द’ A.

४ ‘खापितमण्डलः (लाः?)’ B., ‘च्छापतिमण्डलाः’ D.

‘विद्यायममनुस्वाराद्भुवनध्रुवतारकाः ।
 तिथयः स्युः पञ्चदश षोडशेन्दुकलाम्बिकाः’ ॥१३॥
 अष्टादश द्वौपविद्यापुराणस्मृतिधान्यकम् ।
 विंशतौ रावणभुजाङ्गुल्योऽथ शतं यथा ॥ १४ ॥

वक्त्रस्ताभरणं विशुद्धिकरणं कामाग्निसन्दौपनं
 ताम्बूजस्य खलु चयोदश गुणाः सर्वे उपि तद्वर्णभम् ॥

(१३) [चतुर्दश] विद्याः व्याकरणादयः । यमाः यमाचार्यादयः ।
 स्वाराजः इन्द्रवासवादयः । मुवनानि सप्त पातालानि भूरादौनि
 च सप्त । ध्रुवमण्डलं व्याघ्रं परितो या निवसन्ति तारकाः ॥

[पञ्चदश] तिथयः प्रतिपदादयः ।

[षोडश] इन्दोः चक्रस्य कलाः । अम्बिकाः षोडशमात्रकाः ।

(१४) [अष्टादश] द्वौपाः जग्म्बादयः सप्त, सिंहलादयः
 उपदौपाः एकादश । व्याकरणादयः चतुर्दश, आचुर्ब्दिदादयः
 चतस्रः । पुराणानि ब्राह्मणत्यादौनि । सृतयो मन्त्रादयः ।
 धान्यानि कलमादयः ॥

[विंशतिः] रावणस्य भुजाः विंशतिः । हस्तपाददयस्याङ्गु-
 लयो विंशतिः ।

धार्तराष्ट्रः शतभिषत्तारकाः पुरुषायुषम् ।
 रवणाङ्गुल्यजहलशक्तयज्ञाविद्योजनम् ॥ १५ ॥
 सहस्रं जाह्नवीवक्त्रं शेषशौर्यम्बुजक्षदाः ।
 रविवाणार्जुनकरा वेदशाखेन्द्रहष्टयः ॥ १६ ॥
 तेषां^३ यथासम्भवमुदाहरणम् :—
 एकेन भूमिरिव मेरुमहीधरेण
 वक्षःस्थलौ मधुरिपोरिव कौस्तुमेन ।

(१५) [शतम्] धार्तराष्ट्रः दृद्योधनादयः । शतभिषादि-
 नक्षत्राणि । पुरुषाणामाद्यूषि । अजाहलानि अजास्य पद्मस्य
 पचाणि । शक्तयज्ञाः इन्द्रसाम्भेधाः । मध्यस्थितज्ञादिद्वीपा-
 वधेरभ्ये समुद्रस्य शतव्योजनप्रमाणविस्तारम् ॥

(१६) [महस्यम्] जाह्नवीवक्त्रं गङ्गायाः समुद्रप्रवेशे मुखानां
 सहस्रम् । शेषस्य अनन्तनागस्य शौर्यम्बुणि मस्तकानि । अम्बुजस्य
 कमलस्य चक्रदाः पचाणि । रविवाणार्जुनकराः, रवैः कराः
 किरणाः । वाणस्य बलिसुतस्य, अर्जुनस्य कार्त्तवीर्यस्य कराः
 हस्ताः । वेदस्य ग्राहाः कौशुमिकामाध्यन्दिनादयः । इन्द्रस्य
 हष्टयः चक्रूषि ॥

१ ‘वक्त्रं’ B. D.

२ ‘रविपाण्यर्जुन’ B.

३ ‘एतेषां क्रमेण यथा’ B., ‘एतेषां यथाक्रमेण यथासम्भव-
 मुदाहरणीयम् । यथा’ D. ४ ‘वक्षस्थलौ’ B. C.

द्यौरिन्दुनेव दशनेन गणाधिनाथ-
 शुण्डेव हैव ! भवतालमकारि धाचौ ॥ १६ ॥
 पौज्यमाना हठं ताभ्यां
 प्रियदीभ्यामिव प्रिया ॥
 सिष्ठिदे च चकम्पे च
 समुमोह च सा चमूः ॥ १७ ॥
 कण्ठोऽयमस्या मृदुमध्यतार-
 स्वरचयाधार इति चिरेखः ।
 मुदं ददाति चिजगज्जयाय
 प्रयाणशङ्खो मकरध्यजस्य ॥ १८ ॥
 किं रोमराजौयमुनाप्रवृत्तो
 बलिचिदण्डौं कलयन्ननङ्गः ।
 कस्यापि रुपेण जितस्तपस्त्रौ
 तमेव जेतुं तनुते^४ तपासि ॥ २० ॥

(१०) गणाधिनाथो गणेशः तस्य शुण्डा शुण्डादण्डः ।
शुण्डा शुण्ड इति द्वैरूप्यम् ॥

(१०) बलिः चिबलिः सैव चिदण्डौ दण्डचयसमाहारः ।
दण्डास्तु कोपीनवेणुशिखारूपाः । तपस्त्रौ वराकः ॥

१ 'महिवा धर्शिचौ' D.   २ 'सिखि(च्छि)दे' B.

३ 'तटेऽस्या' B., 'विरोमराजौयमुनाप्रवृत्तो' D.

४ 'तपते' D.

द्वकोदराद्याः सहसा महाश्रियः
 सहोदरास्तं परिविरे नृपम् ।
 द्युहस्तिनो हस्तमिवासुहृदण-
 'च्छिदानिदानं रणपारदा रदाः ॥ ६१ ॥
 पञ्चत्वं पञ्चेषो-
 जंगदारभाय पञ्चभूतानि३ ।
 पञ्चशराः(रौ?) कुसुमेषो-
 °हिंवि (र्गिरि?) भुवि गिरिशस्य जयति
 पञ्चमुखी ॥ २२ ॥

(२१) द्वकोदराद्याः भौमाद्यः । नृपं युधिष्ठिरम् । द्युह-
 स्तिनः ऐरावणस्य हस्तः शुण्डः । असुहृदगणस्य रिपुवृन्दस्य
 च्छिदाद्याः क्लेदस्य निदानं आदिकारणम् । रणे पारं ददतौति
 रणपारदाः । रदाः दन्ताः । जितपारदा इति च पाठः ॥

(२२) गिरिशस्य गिवस्य पञ्चमुखी जयति । पञ्च मुखानि
 समाहृतानि पञ्चमुखी । जयते रुक्षर्थार्थलाद्वाक्कर्मकलम् ।
 किम्भूता पञ्चमुखी । पञ्चेषोः कामस्य पञ्चत्वं निधनरूपम् ।
 जंगतामारभाय आरभार्थम् । पञ्चभूतानि पृथिव्यपृतेजोवाया-

१ 'च्छिदां' B.

२ 'रणपारकोविदाः' D.

३ 'महाभूतानि' D. अयं पाठश्वर्णदोमज्ञलादुपेच्छायीयः ।

४ 'गिरिभुवि' A. B.

तवोथमूर्तीः शरभूः प्रतापो
 दधे पद्मस्य पदानन्त्वम् ।
 यत्कुण्डलानीव विरेजुहृष्टे-
 अण्डद्युते हृदश मण्डलानि ॥ २६ ॥
 लोकेषु सप्तसु दधत्यतिगौरवं थे
 येषां यहा उपरि सप्ततुरज्ञमस्य ।
 सप्तर्षयो घनपिशज्जञ्जटा जयन्ति
 ते सप्त हेतय इव च्छलनस्य मूर्तीः (त्ताः) ।
 ॥ २७ ॥

काण्डरुपाणि उपादानकारणानि । गिरिभुवि पार्वत्याम् ।
 कुसमेषोः कामस्य । पञ्चशरी पञ्चवाणखरूपा । वशीकरणबात् ।
 सर्वत्र व्यप्तरूपकम् ।

(२८) तत्र उथमूर्तीः उद्गटरूपस्य पदम्-
 'सर्वज्ञता वप्निरनादिबोधः
 स्ततन्त्रता निष्ठमलुप्तशक्तिः ।
 अनन्तशक्तिश्च विभोरमूर्ति
 पडाङ्गरङ्गानि महेश्वरस्य ॥'

अथ च वाद्या(च्चा ?)दिष्ठउवतः । अथ च शिवस्य मूर्तीः ।
 शरभूः शरवणे जातः । पदानन्त्वं षण्मुखत्वम् । अथ च बङ्ग-
 सुखगामित्वम् ॥

गौतं दिगन्तेषु यशोऽष्टमूर्ति-
 मूर्तिप्रभं तेष्टदिगौशमूर्ते॑ ॥ १ ॥
 अष्टाङ्गयोगात्कलिताष्टसिद्धिः
 श्रीतुं दधेष्टश्रुतिर्ता विधाता ॥ २५ ॥
 अलर्लसहन्तसितद्युतौनि
 ष्टता॑(न्ता)नि लक्ष्माधिपते॒ शिरासि॑ ।
 नवाधि लक्ष्मौ मणिभासुराणां
 दधुर्वानामपि शेवधीनाम् ॥ २६ ॥
 निजाश्रुनौरैः स्तपिता हि॑(दि॒?)षड॑(द॒?)भिः॑
 प्रदौपिता मौलिमणीमृजाभिः ।
 दशापि ते पादनखाः प्रथान्ति॑
 दिशां दशानामपि दर्पणत्वम् ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्तबके स्थेष्टस्त्वा नाम चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

(२५) अष्टमूर्तिः शिवः तत्त्वः । मूर्त्तिप्रभं शरौरस्य-
 च्छच्च(वि॒?) रुचि॑ ॥

(२६) ष्टत्तानि च्छक्षानि । शेवधीनां रक्षानाम् ।

इति द्वितीये चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

१ ‘तेष्टदिगन्तमूर्ते॑’ B., ‘यशोऽष्टमूर्ते॑ मूर्तिप्रतौतेष्टदिगौशमूर्ते॑’ D.

२ ‘सै॑(शे॒)वधीनां’ B. ३ ‘द्विषड॑(द॒?)भिः॑’ D.

४ ‘नूनं दिशानामपि दर्पणत्वम्’ D.

रुद्धयौगिकमिश्राख्यास्त्रिधा शब्दाः प्रकौर्तिताः ।
 व्युत्पत्तिवर्जिता रुद्धाः शब्दा आखण्डलादयः ॥ १ ॥
 योगो गुणेन क्रियथा सम्बन्धेन कृतोऽन्वयः ।
 गुणः स्यान्नोलपौत्रादिनौलकण्ठादयस्ततः ॥ २ ॥
 सद्भ्या अपि गुणा एव वैशेषिकमते ततः ।
 पञ्चेषुषएमुखदशग्रौवैकदशनादयः ॥ ३ ॥
 कविरुद्धिच्युताः शुभ्रवपुःषट्कन्धरादयः ।
 क्रियाः करोतिप्रसुखास्ततः शब्दां हरादयः ॥ ४ ॥
 स्वान्नेतृपतिभुक्पालधवमत्वर्थकादिभिः ।
 सम्बन्धे स्वामिनो नाम कविरुद्ध्या निगद्यते ॥ ५ ॥

(१) व्युत्पत्तिवर्जिताः इति । यत्तु व्युत्पत्तिः क्रियते मण्डपादिशब्दानाम् । मण्डं पिबतौति मण्डपः । कुशं खातीति कुशलः । एतन्तु व्युत्पत्तिमाचम् । नान्वयः । तथा चोक्तम् ।

(४) कविरुद्धिच्युताः सहाकविभिरप्रयुक्ताः इत्यर्थः ।

(५) सम्बन्धयौगिकमाह । स्वान्नेतृ(च ?)ति । स्वात् धनादेः । नेता नायकः ।

१ 'उत्पत्ति' B., 'व्युत्पत्ति' D.

२ 'स्वष्टुहरादयः' B.

३ 'स्वान्नेतृ(च ?)तिभुक्पालधवमत्वर्थकादिभिः' B., 'स्वान्नेतृपतिभुक्पालधवं मत्वर्थकादिभिः' D.

भूनेता भूपतिर्भूभुग् भूपालो भूधवोऽशुमान्^१ ।
कविरुद्घ्यैव न त्वेवं भूमानंशुभुगित्यपि ॥ ६ ॥

जन्याद्विधातृकरस्त्-

ज्ञात्कार्त्तस्त्रृस्त्रजनकमुख्याः ।

जनकाद्योनिजजनिभू-

समवहभूतिस्त्रत्याद्याः^२ ॥ ७ ॥

^३तद्यथा—

विश्वविधाता, विश्वकरः, विश्वस्तः, विश्वकृत्, विश्व-
कर्ता, विश्वस्था, विश्वस्त्रक्, विश्वजनकः ।

जनकाद्यथा—

आत्मयोनिः^४, आत्मजः, आत्मजनिः^५, आत्मभूः^६,
आत्मसमवः, आत्मरहः, आत्मसूतिः^७ । आदि-
शब्दादात्यायनाद्यः^८ ।

विश्वं सूते विश्वसूः । आत्मनः सकाशात् भवतौति आत्मभूः ।
आत्मनः सकाशात् सूतिः प्रसवः सम्बो यस्तु स आत्मसूतिः ।

१ ‘नृधनोऽशुमान्’ B., ‘भूधनोऽशुमान्’ D.

२ ‘जनिस्त्र’ B., ‘जनिभू’ D. ३ ‘भूयणाद्यास्त्र’ B.

४ ‘जन्याद्यथा’ B., ‘तद्यथा’ D. ५ ‘आत्मज्यो (यो) निः’ B.

६ ‘आत्मजनितः’ B. ७ ‘आत्मसूः’ B.

८ ‘आत्मभूतिः । दैवः’ B., ‘आत्मभूतिः’ ‘आत्मसूतिः’ D.

९ ‘आदिना वा’ D.

धार्यात्पाण्य स्वमौख्यज्ञध्वजं मृत्युरुद्गुणसमानाः ।
 धव(र !)भर्तुमालिमत्वर्थश्चालिशेषरसदृक्षाश्च ॥ ८ ॥

यथा शूली तथा सपौ न शशी हरिणी तथा ।
 यदेन्द्रमौखिनं तथा गङ्गामौखिक्तु वाचकः ॥ ९ ॥

भोज्यादन्धः पायिलिङ्गभूग्रतपानाशनादयः ।
 भोज्यभोजकसम्बन्धाद्यथा सुरमृतान्धसः ॥ १० ॥

(८) धार्यात् कुन्तादेः । पाण्यादयो यथा । दण्डपाणिः ।
 चक्रायुधः । चक्रमौखिः । मृगाङ्कः । वृषध्वजः । पाशभृत् ।
 शशिभूषणः । इत्येवमादयः । चक्रधरः । पाशभन्ति । क्षिति-
 कृत् । किरणमालौ । शशौ । मधूखगालौ । चक्रगेखरः ।
 इत्येवमादयः । सदृचाः एतस्मानार्थाः । अत्र तेऽपि योज्याः ।

(९) सपौत्येवमादयः । कविरुद्धिच्युताः इत्यर्थः ।

(१०) भोज्यात् अन्धादयो यथा । अमृतं अन्धः चक्रं यैषां
 ते अमृतान्धसः देवाः । एवं मधुपायौ । मधुलिट् । भूषुक् ।
 मधुवतः । मधुयः । क्रव्यादः । पवनाशनः । इत्येवमादयः ।

१ ‘धञ्जसरुडन’ B.

२ ‘धर्मर्थ’ B., ‘धर्मरमर्थ’ D.

३ ‘भोज्यभोजन’ D.

पत्यः कान्तादयितावधूप्रणयिनीप्रियाङ्गनातुत्याः ।
 पत्याः प्रणयिधवाद्याः पतिपत्नीभावसम्बन्धात् ॥ ११ ॥
 सख्युः सखिप्रभृतयो वाच्चाद्यानासनप्रायाः ।
 ज्ञातेः स्वस्तृतनयात्मजायजावरजसंकाशाः ॥ १२ ॥
 आश्रयतः सदनाद्याः सद्वासिशयप्रकारश्च ।
 वध्याद्विड्जद्वातिदेषिभ्रुव्यंसिशासनविपक्षाः ॥ १३ ॥

(११) पत्यः कान्तादयो यथा । हरिकान्ता । हरिप्रिया ।
 हरिवक्त्वभा । शिववधूः । पद्मनाभगृहिणौ । शक्रप्रणयिनी ।
 इत्येवमादयः । पत्याः प्रणयिधवाद्याः यथा । गौरप्रेण्यौ ।
 लक्ष्मीदयितः । इत्येवमादयः ।

(१२) सख्युः सखिप्रभृतयो यथा । वायुसखः । अग्निसखः ।
 इत्येवमादयः । वाच्चात् यानासनप्रायाः यथा । वृषयानः ।
 गरुडासनः । कुरञ्जवाहनः । इत्येवमादयः ।

ज्ञातेः स्वस्त्रादयः यथा । अमस्त्रसा । कलिन्दतनया ।
 सूर्यात्मजा । इच्छावरजः । गरुडायजः । इत्येवमादयः ।

(१३) आश्रयतः सदनादयः यथा । बलिसदन-चिद्गा-
 लय-दिविष्ट-खर्वामि-खश्य-विलेश्य इत्येवमादयः । वधात्
 द्विडादयः यथा । मधुदिट् । जम्भजित् । अन्धकघाती । मधुदेषी ।
 दैत्यधुक् । बलिध्वंसौ । पाकशासनः । बलविपक्षः । इत्येवमादयः ।

१ ‘राज्याद्वाना’ D.   २ ‘सद्वाशयप्रकाराच्च’ D.

३ ‘शासनाधिपत्याः’ B., ‘शासनविपक्षाः’ D.

अथनकारिसूदनर्पच्छिमनहारिमथनाद्याः ।
 'सम्भव्यो हि विवक्षात् इति पदारेकतोऽपि संयोज्याः ॥
 १४ ॥

‘औचित्याद्विवृधैः प्राक्षधिताः १ स्मन्धिशब्दास्ते ।
 वृषस्य सति वाह्यत्वे शङ्करो वृषवाहनः ॥ १५ ॥
 धार्थत्वे तु वृषाङ्गोऽयं स्वत्वे वृषपतिस्तु सः ॥
 व्यक्तिचिन्हाङ्गितो जातिशब्दोऽपि व्यक्तिवाचकः ॥ १६ ॥

(१४) नरकान्तक-दैत्यारि-मधुसूदन-वाणीर्पच्छित्-मदन-
 दमन-पर्वतदारि-सुरमथन इत्येवमाद्यः ॥

(१५) सम्भव्यो जन्यजनकादिलक्षणाः विवक्षातः पुरुषेच्छया
 घटितो भवतीति पदात् चिङ्गात् एकस्मादपि सम्भन्धिशब्दाः
 नियुक्ताः । यथा वाहनशोभ्यकाले वृषवाहनः ।

(१६) धारणे तु वृषचिङ्गमाच्चलात् वृषाङ्गः । युद्धे तु
 वृषस्य रक्षणात् वृषपतिः । यतः पातौति पतिः चाता ।

यौगिकप्रस्तावे यौगिकविशेषमाह । व्यक्तिचिङ्गाङ्गित इति ।

१ ‘सम्भव्ये’ B.

२ ‘औचित्याद्विवृधैः प्राक्षधिर्पितसम्भन्धिशब्दास्ते’ B.

यथागस्यनिवासा दिग्दक्षिणाशा^१ प्रकौर्तिता ।
 शब्दौ चिपच्चसप्तादिवाचकौ विषमायुजौ ।
 योजयेत्तिनेचपच्चशसप्तदाहिषु ॥ १७ ॥

(१७) दक्षिणाशा इत्युदाहरणम् । अत्र सामान्यविशेष-
 भावसम्बन्धः । नन्यत्र दिक्षब्दौ जातिशब्दौ न भवति ।
 अनेकव्यक्तिवृत्तिलाभावात् । तथा चोक्तम्—“नित्यभेदकमनेक-
 व्यक्तिवृत्ति सामान्यं जाति”रिति । प्राचीभेदेनानेकव्यक्तिवृत्ति-
 तास्तौति चेत् नैवम् । प्राचीत्यादिका संज्ञा सूर्यगतिभेदात्
 कृता । प्रथमं अत्र सूर्यः प्राचीति सा प्राची । पञ्चात् अत्र
 प्राचीति सा प्रतीची । एवमन्या दिक् । किन्तु दिक् एका
 निया विभौ कालक्षतविपरीतपरलानुभेद्या च । उच्यते ।
 जातिशब्देनात्र जातिरूपाधिश्च द्वयं विवक्ष्यते । तेन कुचापि
 जातिः व्यक्तिचिङ्गाङ्गिता व्यक्तिवाचिका भवति । यथा चन्दनतदः
 तमालवृच्छः इत्यादि । कुचापि उपाधिः खव्यक्तिचिङ्गिता
 व्यक्तिभेदाचष्टे । यथा अगस्यनिवासा दिक् दक्षिणाशा इत्युच्यते ।
 आशाशब्दौ ह्यच यथपि प्राचादिषु सामान्येन वर्तते तथापि
 दक्षिणाशा इत्यनेन चिङ्गिता सतौ केवलं दक्षिणां दिग्भेदवा-
 भिधत्ते । उपाधिः पुनरत्र दिग्गितरावृत्तिले सति केवलं
 दिग्वृत्तिलम् । न हि गोलादिजातिवत् सामान्यम् ॥

१ ‘दक्षिणा परिकौर्तिता’ B.

इतरान्तोऽनज्ञपूर्वी गुणशब्दोऽर्थं विरोधिनं वक्ति ।
 यथा सितेतरोऽप्यसित एव प्रतिपद्यते ज्ञाणः ॥ १८ ॥
 जलदादिषु पूर्वपदेषु^१ सरोजमुखेषु चोत्तरपदेषु ।
^२सुरपतिसमेषु चोभयपदेषु पर्यायपरिवृत्तिः ॥ १९ ॥

पुनर्यैगिकविशेषमाह । विषमायुजाविति । यथा विषम-
 लोचनः । अयुग्मलोचनः । विषमनयनः । विषमवाणः । विष-
 मच्छ्रदः । इत्यादि ।

(१८) सम्बन्धलतयौगिकविशेषमाह । असित एवेत्यादि ।
 ज्ञाण एव प्रतिपद्यते ज्ञायते, न पौत्रतक्तादिः । वुल्कसेण एव-
 कारो योजनौयः । असित इत्यत्र विरोधविरोधिभावः सम्बन्धः ॥

(१९) जलदादिष्विति । अत्र पूर्वपदे पर्यायपरिवृत्तिः ।
 यथा वारिद-नौरद इत्यादि । न तथा वारिप्रद-जलदायक
 इत्यादि । आदिशब्दात् जलदादीनां यहः । सरोजमुखेष्विति ।
 अचोत्तरपदे पर्यायपरिवृत्तिः । यथा सरोरह-सरोजन्मेत्यादि ।
 न तथा कासाररह-तडागजन्मेत्यादि । मुखशब्दात् पङ्कजादीनां
 यहणम् ।

१ ‘इतरान्ते’ B.

२ ‘स यथा सितेतरोऽप्यसित एव’ D.

३ ‘पूर्वपदे’ B.

४ ‘सुरपतिसमेषु’ B.

इति परिवृत्तिसहाये योगास्ते यौगिकाः शब्दाः ।
परिवृत्त्यसहाये ते मिश्रा गौर्बाणितुल्यास्तु ॥ २० ॥

*इति द्वितीये श्लेषस्त्वके मिश्राख्यं पञ्चमं कुसुमम् ॥ ५ ॥

इति श्रीमद्भाग्वतसूनुभाकविदेवेश्वरविरचिताथां कविकल्प-
लताथां १द्वितीयस्त्वककः सत्यौर्णः ॥ २ ॥

सुरपतिसमेविति । अन्नोभयपदे पर्याचयपरिवृत्तिः । अथा
सुरेशः सुरपतिः देवेश्वरः इत्यादि । समशब्दात् भूतेश-अक्षेश्वरा-
दीनां यहणम् ।

(२०) गौर्बाणितुल्या इति । गौः वाणो अस्तेति । तुल्य-
शब्दात् विष्वकूसेन-सुमनः-पूर्वदेवप्रमृतयः ॥

इति कविकल्पलताटीकाथां वाल्मीकिकाथां द्वितीयस्त्वके
रूढियौगिकं नाम पञ्चमं कुसुमम् ॥ ५ ॥

---

१ ‘B. पुस्तके ‘इति’ आरभ्य ‘कुसुमम्’ इत्यन्तं नास्ति ।

२ ‘द्वितीये श्लेषस्त्वके रूढियौगिकमिश्राख्यं नाम पञ्चमं कुसुमम् ।

समाप्तस्थायं द्वितीयः श्लेषस्त्वकः । ग्रन्थसङ्ख्या २८० ।’ B.

अथ राजेष्वरं गज्ञात्तुतिर्भगवदौरणम् ।
 विप्रलापस्तडागादिवर्णनं वादितज्जनम् ॥ १ ॥
 इति यच्च निगद्यन्ते क्रमेण कुसुमानि पट् ।
 तं वदामि कथाकल्पं सुधाकल्पं समाप्तः ॥ २ ॥
 अर्थिप्रत्यर्थिनोर्यच्च विमतिः सा कथा द्विधा ।
 वीतरागकथा चान्या^१ विजिगौषुकथा यथा ॥ ३ ॥

अथ कथास्तबकः ॥

(१) कथायाः कल्पः कल्पनं यत्र । अथवा कथानामाकल्पं नेपथ्यमिव कथास्तबकं । सुधाकल्पं अस्तु स्त्रमं समाप्तः सञ्चेपात् तं वदामि ।

(२) कथायाः लक्षणपुरःसरं भेदमाह । अर्थिप्रत्यर्थिनोर्यति । अर्थौ वादी । प्रत्यर्थौ प्रतिवादी । अनयोर्यच्च विमतिः विशद्वा मतिः सैव कथा द्विधा द्विप्रकारा भवति । एकतरा कथा । वौतो रागो विजिगौषा यत्र । वादकथेत्यर्थः । तथा चोक्तम्—‘तच्चबुभुत्सोः कथावादः’ यथा गुरुशिष्ययोः कथा । अन्यथा च विजिगौषो रागिणः कथा ज्ञात्पवितण्डारूपेत्यर्थः । तथा चोक्तम्—‘स्वपक्षस्यापिका परपक्षदूषिका कथा जल्पः’ । केवलं परपक्षदूषिका कथा वितण्डा । तत्र लिष्फलत्वाद्वौतरागकथायाः यथेत्यनेन विजिगौषुकथोदाहृयते ।

^१ ‘कथान्या च’ B.

वादी च प्रतिवादी च प्राञ्छिकोऽथ सभापतिः ।
 चत्वार्यज्ञानि तु ज्ञानि कथायाः^१ संप्रचक्षते ॥ ४ ॥
 अनिन्द्यः सर्वविद्यासु सर्वालङ्कारपारगः ।
 सविता कवितापद्मकानने तर्कवर्कशः ॥ ५ ॥
 भरते भारते^२ विज्ञः प्राज्ञो मन्त्रादिनाऽथ वा ।
 सुवेशः पुरुषो गच्छेत्सम्यान्तभावयन्तभाम् ॥ ६ ॥
 अतः प्रथमतस्तत्र धरित्रौरमणं प्रति ।
 विद्वृन्दप्रमोदार्थरा(मा)शैराशौनुदीरयेत्^३ ॥ ७ ॥
 स्वस्यतु विस्तारियशःप्रशस्ति-
 भ्राजिष्णुदोष्णो भवतेऽवते क्षमाम् ।

(४) तत्र प्रकारमाह । वादी चेत्यादि । प्राञ्छिकः प्रश्न-
 कर्ता मध्यस्थ इत्यर्थः ।

(६) भरते सङ्गौतशाले । अथवा पूर्वाच्चेपे । मन्त्रादिने-
 त्यादिशब्दात् प्राज्ञनसंखारेण वा ।

(७) धरित्रौरमणं राजानम् । आशौराशौन् आश्चिषां राश्यः
 समूहाः तान् । ‘रो रि’ इति रेफलोपे दीर्घः । उदीरयेत् ब्रूयात् ॥

१ ‘सभायाः’ A.

२ ‘भारतेऽभिज्ञः’ B. D.

३ ‘साशौराशौनुदीरयेत्’ B.

विपश्चलश्चायदश्चतोश्चा-

कौश्चेयकायाश्चतरक्षणाथ ॥ ८ ॥

‘अतुल्यकल्याणभवनं भव । प्राज्यं सामाज्यमासादय । चतुःसमुद्रसुदावच्छेदिनौ मेदिनौ पाहि । प्रतापतापितारिवर्गे भर्गेपमो भूयाः । विनायकोऽवनाय कोविदस्य भवतु भवतः । शारदा शारदाभूषाः विश्राजतामकुण्डे भवत्कण्डे^१ । सूर्यः सूर्यर्चितः प्रचितोपचयमचिरमारचयतु त्वाम् । अमन्दानन्दाय^२ मन्दाकिनी

(८) प्रशस्तिः विशदादिलिपिः तथा भाजिष्णुः होः बाङ्गरस्येति तस्मै तथा । ऊँ पृथ्वीम् । कौचेयकः खड़ः । अचतं रक्षणं यतः तस्मै अचतरक्षणाथ ॥

प्राज्यं प्रचुरम् । मासाज्यं सार्वभौमत्वम् । आसादय प्राप्नुहि । चत्वारः समुद्राः एव सुद्रिका तथा अवच्छेदयुक्ताम् । भर्गेपमः शिवोपमः ।

विनायको गणेशः । अवनाय रक्षणाय । कोविदस्य धौरस्य । शारदा शरस्तो । शारदाभूः शरदृघ्नः तद्वच्छुभ्रा । अकुण्डे अमन्दे ।

सूर्यर्चितः सूरिभिः पण्डितैः, अर्चितः पूजितः । प्रचितोपचयं प्राप्नधनाद्युपचयम् । आरचयतु करोतु ।

१ ‘अतुल्यकल्याण’ D. २ ‘शुभविभाजिताम’ B.

३ ‘तव कण्डे’ D. ४ आन(अम)न्दानन्दवन्दाय’ D.

सम्पद्यताम् । 'भृङ्गौशभृङ्गारम्भृङ्गारकारिवारिभासुरा
सुरापगाच्च गाच्चमतिमाच्चमच्चभवतो' भवतः पविच्चयतु ।
सर्वतः पर्वतसुतापतिः पातु । गङ्गास्त्र(भृ?)ङ्गावितशिराः
शिवः शिवं दिश्तु देवाय । सर्वमङ्गला 'मङ्गलास्पदं
करोतु त्वाम् । प्रभविष्णुर्विष्णुः पुष्णातु जिष्णुतां तव ।
स हामोदरः सदामोदरतस्वयि भवतु । त्वयि करोतु
करुणामरुणानुजधन्जः । सुकुन्दः कुन्दसुन्दरयशःस्तव-

सम्पद्यतां भूयात् ।

भृङ्गौशः शिवः स एव भृङ्गारं जलपाचं तत्भृङ्गारकारि भृङ्ग-
मकारि अद्वारि जलं तेन भासुरा शोभना । सुरापगा गङ्गा । अच
जगति । गाच्च देहम् । अतिमाच्च निर्भरम् । अचभवतः
पूज्यस्य । भवतः तव ।

( ) गङ्गाया भृङ्गारितं जलपाचीकृतं शिरो यस्य । गङ्गागङ्गा-
रितेति पाठे समाख्यिङ्गितम् । देवाय राजे ।

प्रभविष्णुः प्रभुः । पुष्णातु वर्द्धयतु जिष्णुताम् ।

सदा सर्वदा आमोदरतः आनन्दरतः ।

अरुणानुजो गङ्गडः स एव ध्वजो यस्य स छण्णः ।

१ 'भृङ्गौशभृङ्गारकारि' B.

२ 'मच्चभवतः पविच्चयतु' B.

३ 'सर्वमङ्गला सर्वमङ्गलास्पदं लां करोतु' B.

किताम्बरं विरचयतु^१ । जायतां निजायताद्विभवभुव-
नैसुवनं भूपयन् भगवान् भवदभुदयाय^२ । जीव राजीव-
भूरिव भूरिवत्सरशतानि । चिरं विरच्चिरिव वच्चित-
कालः कलय पुष्कलमायुः । अरविन्दनन्दनो मुदं
समुदच्छयतु । निराविलमिरावलयमामलयमाहिमा-
लयमापालय । जय प्रबलरिपुकुलप्रलयकालाग्नि-

स्तवकिताम्बरं व्याप्ताकाशम् । स्तवकितं जातसप्तकमिव आकाशं
यस्तादिति वा ।

जायतां भूयात् । निजः आयतः दौर्धः चक्षुः तद्वसुवनैः
शङ्खाजलैरित्यर्थः । भगवान् विष्णुः ।

राजीवभूः ब्रह्मा । भूरीणि बह्वनि वत्सरशतानि व्याय जीव ।
विरच्चिः ब्रह्मेव । वच्चितकालः पराजितमृत्युः । कलय प्राप्नुच्च ।
पुष्कलं विस्तरम् । आयुः जीवनकालम् ।

अरविन्दनन्दनः ब्रह्मा । समुदच्छयतु सम्बद्धयत ।

निराविलं अनिन्द्यं यथा स्यात् । इरावलयं भूगोलम् ।
'इरा भू-वाक्-सुराऽप्युस्यात् ।' आमलयं मलयपर्यन्नाम् । आहि-
मालयं हिमालयपर्यन्नाम् । आ सम्यक् पालय ॥

कालाग्निरुद्रः अमवक्षिग्निवानां चात्मको मूर्तिभेदः ।

१ 'विरचयतु ताम्' D.

२ 'भवदुदयाय' B.

३ 'विरच्चिरिव' B.

रुद्र॑ ! २ अनन्तगुणमणिगणसमुदयसमुद्र॑ ! ३ द्रविणगणा-
गणेयवितरणत्रणीकृतगोर्वाणवृक्ष॑ ! ४ भरतभगौ४ रथ-
सुरथदशरथरघुनहुषसहक्ष॑ ! ५ विनयविनमदवनि५ धर-
(व ?) निवहसुवहचरणचारुचामीकरसुन्दरारविन्द॑ ! ६
सहदयहृदय॑ ! ७ श्रीरोदमोहमानगोविन्द॑ ! ८ रुद्राणी-
रमणचरणपरिचरणचारण॑ ! ९ समस्तसामन्तसौमन्ति-

अनन्तः महान् । १० समुदयः सम्यगुद्गमः ।

११ द्रविणं धनम् । वितरणं दानम् । गोर्वाणवृक्षः कल्पतरः ।

१२ सहृदृक्षः समः ।

१३ विनयेन विनमन्तः विनम्राः ये अवनिपतयः भूमिपाः तेषां
निवहेन समृहेन सुवहानि सुखेनोद्धानि चरणाः एव चामीकरा-
रविन्दानि स्खर्णपद्मानि यस्य सः ।

१४ सहदयः सज्जनः ।

१५ रुद्राणीरमणः प्रियः, तस्य चरणस्य परिचरणं परिचर्या-
सेवा तत्र चारणः सेवकः ।

१६ सामन्तसौमन्तिनौ राजपन्नौ । दूरोत्सारणं दूरोत्सेपणम् ।

१ ‘प्रलयवाचाच(दावान ?)ल॑’ B. २ ‘अनगुणण’ B.

३ ‘सुरथदशरथजयदथरचुनघुषसदृक्ष॑’ B.

४ ‘दवनिधवविवह’ B.

५ ‘चामीकरसुन्दरारविन्द॑’ B., ‘चारुचामीकरसुन्दरकरारविन्द॑’ D.

६ ‘सदयहृदय’ B., ‘सुहृदयहृदय’ D.

७ ‘परिचरणचारण’ D. ८ ‘सप्तनसामन्त’ D.

नौसौमन्तसिन्दूरपूरदूरोत्सारणकारण । । निष्कृ-
पक्षपाणधारावलुप्ति' मेदिनीपतिसुएडमएडलौमण्डित-
चण्डौशमूर्तिमहौमण्डल । । वलवदरिवलदलनलौला-
खण्डल । । अतुलतुलापुरुषप्रसुखप्रतन्थमानमहादान-
सल्लानसन्तोषितसर्वोर्वैसुपर्वप्रणीताशौर्वादनादप्र-
मोदमानमानस । यशोराजहंसील्लासलौलानिवासमा-
नस । । संरभोत्तमितासिद्भोलिलौलादलितारि-
दलावलावलौमुक्तमुक्तावलौफलौज्ज्वल । । राज्यलक्ष्मी-
रक्षणविचक्षणदक्षिणदोर्दण्ड । । डिण्डौरपिण्डपरि-
पाएडुराखण्डयशःश्रीखण्डमण्डितजगदण्ड । । विल-

निष्कृपः क्षपारहितः । चण्डौशमूर्तिरिति विशेषणं साभिप्राथम् ।
सुण्डमालाभूषणलात् गिवस्यापि ।

भूसुपर्वणो भूदेवाः । एकत्र मानसं चित्तम् । अन्यत्र सरोभेदः ।
संरक्षेण कोपेन अः उत्तमितः उत्तोलितः अस्तिः खड़ः स
एव दम्भोलिः वज्रम् ।

जगदण्डं ब्रह्माण्डम् ।

१ 'लुप्तमेदिनी' B. २ 'चण्डौशमूर्तिखण्डपमहौ' D.

३ 'सन्मान' B. ४ 'सर्वभूसुपर्व' B.

५ 'लौलाविलासमानस' D.

६ 'वलितारि' B. ७ 'मुक्तमुक्ताफलौज्ज्वल' B. D.

८ 'दोर्दण्डोदण्डयभौडिण्डौर' B. ९ 'खण्डमण्डितजगदण्ड' B.

सद्वनौ वनौ पकदा रिद्रामुद्राविद्राविद्रविणधाराधर ! ।
 तर्जितो र्जितधनुर्दर ! । अङ्गवज्ञकलिङ्गभूलिङ्गतैलङ्ग-
 मगमगधमलयमालवमहकुरुनासौरनाहौरसौवौरका-
 वौरकौरकमीरहरिकेलकेरखकोशलान्तर्वेदिचेदिमहा-
 'राष्ट्रसौरप्रखाटभोटवराटवरहाटकरहाटकर्णाटगोट^१-
 गौड़चौड़द्रविड़ानन्तन्त्यत्कौर्तिनत्तकौर्निरूपणनिपुणा-
 गौर्वाणगणस्तूयमानमानदोस्तम ! । ^२सकलसफलस-
 मारम ! । ^३चातुर्यधर्ममाधुर्यस्थैर्यशैर्यसौन्दर्यसौकुमार्य-
 मर्यादादयानयाचारविचारदाक्षिण्यदक्षतादक्षामक्षि^४-
 तिपगुणग्रामाभिराम ! । अनवरतक्षतसुक्षतशतानुक्षत-

अवनौ पृथ्वी तत्र वनौ पकाः याचकाः ।

अर्जितः बलवान् ।

गौर्वाणगणः सुरगणः, धौरगणो वा ।

अच्चामः अचौणः । गुणग्रामः गुणश्रेष्ठौ ।

१ 'सुराष्ट्र' B.

२ 'वराटकरहाटकर्णाटगौड' B.

३ 'सफलसकलमानंभ (समारम्भ)' B.

४ 'चातुर्यमाधुर्यस्थैर्यशैर्यसौन्दर्य' B.

५ 'दाक्षिण्यगुणग्राम (या)माभिराम' B.

राम! अमन्दमन्दरान्दोलं दोलाय मानो हामदुग्धाभ्य-
प्रखृतकमला विलास [वास?] भवन! । भवनगरनाथं
मधुमधनच (गमरण परिणमत्पुण्यजन्यानन्यसामान्य-
वैभवाधिवास)! । सविकाशकाप्रहरहासव्यासोपन्यास-
सङ्काशवाणिविलासनिवासकालिदास! । धवलधामाधि-
रूढसमृद्धशङ्गारप्रौढप्रमोदप्रमदामदालसविलसन्नयन-
राजौरा(व!)जीवन! । चिभुवनजनमनोमनोहरमधु-
करसङ्केतवैतकीवन! । जय सभयजनशरण! । जय
आमलसमचरण! । जय महनमदहरण! । जय धरणि-
भरधरण! । हे वं 'नयनाभिरामं राममिव 'विलोचन-

दोलाय मानः च पलः । वास भवनं वस्तिगृहम् ।

भवः संसारः एव नगरं तस्य नागरो ओ मधुमधनः क्षणः ।
परिणतं परिपक्म् । जन्यं जातम् । अनन्यसमं नान्येन समम् ।
वैभवं विभुवम् ।

धवलधाम सौधम् । समृढः सम्प्राप्तः शटङ्गारेण यः प्रौढः
महान् प्रमोदः स थामिः तास्था । जीवनं जलम् ।

सङ्केतः निवासः ।

१ 'न्दोलदोलादोलाय मानो हामकमलाविलासवासभवन' B.

२ 'नागर' D.

३ 'राजौवजीवन' B.

४ 'देवं नयनमनोभिराम' B.

५ 'राममिव लोचन' B.

गोचरीकृत्य द्रुतकृत्याः प्रशान्तखरदूषणोपस्थवा १दण्ड-
कारणमुनय इव समजनिष्ठहि । अयं हि सम्प्रति
संदृक्ती देवस्य साक्षात्कारः । संसारमस्तच्चा २समुद्भूत-
प्रभृतयेदानां तापचयातपतभानामसाकमकसाद-
जनि सुधाकादम्बिनीकदम्बसम्बन्धः । अनेन नवसुधा-
३शोकरपरिस्यन्विनाऽकालजलदेन निर्वापयता ४सर्व-
तस्तापतस्तं शरौरमान्तराणि च कारणानि । किं किम-
सम्भ्यं नोपकृतम् । कानि ५कानि च सौख्यानि नोप-
नीतानि । काः काः सम्पदो न सम्पादिताः । केषां
केषां कल्याणानां न भाजनौकृताः । किमनल्पजल्प-

खरं तौब्रं दूषणं दोषः तज्जातः उपस्थवः उत्पातः । पञ्चे
खरदूषणौ रात्रमभेदौ ।

संसारः एव भक्तः निर्जलस्थानम् । प्रभूतः प्रचुरः । तापचय-
आध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदेविकरूपं तदेव आतपः । कादम्बिनी-
मेघभाला । कदम्बकं समूहः ।

निर्वापयता सुखयता ।

उपकृतं उपढौकनौकृतम् ।

जल्पः आलापः ।

१ ‘दण्डकावनमुनय’ B.

२ ‘सौकर’ B.

३ ‘सर्वतः शरौरमान्तराणि’ B.

४ ‘कानि कानि सौख्यानि’ B.

कल्पनयाऽनया । १ निश्चेषम होद्योदयानामतिभूमि-
मध्यास्त्रहे । २ देवश्च प्रार्थकसार्थं प्रति निधिप्रतिनिधिः ।
३ देवं ४ हेन्द्रस्त्रोपेन्द्रदुहिणमुद्राधरं सत्याश्रयं नासत्याः
अयन्ते । ५ वेन पविच्चरिचाणि मिचाणि पुरस्त्वा-
तानि । ६ न^१ तिरस्तानि । ७ वाय ८ सेवायत्त(त?)यत्नं

अतिभूमिं काष्ठाम् । अध्यास्त्रहे प्राप्ताः स्तः ।
प्रार्थकसार्थं आचकवृन्दम् । प्रति लच्छीकृत्य । निधेः निधि-
सङ्घातधनस्य । प्रतिनिधिः समः ।

इहिणः ब्रह्मा । मुद्राधरं लक्षणधरम् । सत्याश्रयं सत्यज्ञोका-
श्रयम् । सत्याद्याः सत्यभासाद्याः आश्रयम् । १ सत्यवाक्याश्रयं चेति ।
२ यथाक्रमं द्रुहिणरुद्रोपेन्द्रस्त्रपाणां विशेषणम् । नासत्याः सत्यहीनाः
जनाः । अथ च नासत्याः अश्विनौ कुमारवंशाः रुद्रादीन् सेवन्ते
इत्युचितमेव ।

सेवायां आयतः दीर्घः यद्गो यस्य तत्त्वाः ।

१ ‘महोदयानामतिभूमि’ B. २ ‘देवः प्रार्थक’ B.

३ देवं रुद्रोपेन्द्रदुहिणमुद्राधरं नासत्याः [ ] अयन्ते’ B.

४ ‘न तिरस्तानि’ B. पुस्तके नास्ति ।

५ ‘सेवापञ्चं’ B.

* सतौ दाक्षायगौ तस्या आश्रयम् । इति चेत् सम्यक् ।

† द्रुहिणोपेन्द्ररुद्रस्त्रपाणामिति पाठे यथाक्रमत्वसम्बवः ।

द्वाः स्यदुःस्थौरतं सामन्तसहस्रमज्जसं स्पृष्ट्यति । हैवा-
हेवाधिपादिव चस्ताः समस्तावनिभृतो निभृतोपक्रम-
मपाक्रामन् । हैवस्य निर्दीषः कोषः पोषयति मनौषि-
मनौषितम् । हैवे च प्रसादसुमुखे 'समुखौ शेषमुखौ ।

अपि च । हैवस्य महीमहेन्द्रस्यापि सुरसार्थपतेर-
भान्तस्थितेर्बहुनयनलाभरतस्य सहजन्याया लोचन-

अवनिभृतः राजानः, गिरयस्त्वा । निभृतोपक्रमं विरलप्रचारं
यथा स्वात्तथा । अपाक्रामन् पलायिताः ।

कोषः भाण्डागारम् । मनौषिणां पण्डितानां मनौषितं
वाच्छितम् ।

शेषुखौ बुद्धिः ।

महां महेन्द्रः इव महीमहेन्द्रः तस्य । सुराणां सार्थः समूहः ।
पक्षे सुरसा शोभना पृथ्वी । अर्थः धनम् । अभान्तः भेदान्तः,
तत्र स्थितिः । अस्य वाहनात् । पक्षे अभान्ता अचपका स्थितिः
मर्यादा अस्येति । बङ्गनि नयनानि खभते यः तस्य । सहस्राच-
लात् । पक्षे बङ्गभिः नयैः नौतिभिः, नलाभस्य नलाश्चराजसद्वृ-
गस्य । सहजन्यायाः खर्गवैश्यायाः, लोचनमनौहारिणः अपहा-
रकस्य । रूपवैद्यध्यातिशयादित्यर्थः ।

१ 'सुमुखौ' B.

२ 'सुरसार्थपरभान्तस्थितेर्बहुनयनलाभस्य' B.

मनोहारिणः करसमृतशतकोटे ॥ मृतभुजः सन्तानमाल-
भारिणः कनकाचलहचेहचामरराजिराजितस्य^१ खय-
मूमहिम(त ?)स्थितेः^२ काञ्जनशोभां दधानाः ॥ सुधर्म-
सभासभासदः सुमनसः ।

‘घृताचौ सहजन्या च रम्भा च मेनका परा ।’ इति ॥

अथवा सह एकदा जन्यानां प्राणिनां यः अथः प्रुभावहं कर्म-
तस्य यत् आलोचनं सम्यक् ज्ञानं तेन मनोहारिणः । पचे ग्रहजं
खाभाविकं यत् न्यायालोचनं न्यायग्रस्त्रागमः तेन मनोहारिणः ।
ग्रतकोटिः वज्रम् । ग्रतकोटिसङ्घातं धनं च । अमृतं सुधां
सुनक्तौति । पचे अमृतं घज्ञावग्निष्टं अथाच्चितधनं वा । तथा च
‘अमृतं खादयाच्चितम् ।’ भुनक्तौति । सन्तानमालभारिणः सुरतरु-
कुसुममालां दधानस्य । ‘मालभारिणः’ इति ‘इष्टकेषी—’ ६ ।
३ । ६५ इति ह्रस्वः । पचे ज्ञातिसमूहपौष्पकस्य । कनकवन्
अचला रुचिरस्य । पचे कनकाचले सुमेरौ रुचिः हप्तिरस्येति ।
उच्चाः ये अमराः देवाः तेषां राजिः समृहः । पचे उद्गतचामर-
श्रेणी । खयं आत्मना भुवि महिता स्थितिर्यस्य । पचे खयमूवा
ब्रह्मणा विष्णुना वा महिता स्थितिः स्थानं मर्यादा वा यस्य ।
अथवा खयं आत्मना भूत्वा बाहुल्येन हिता घृता कुशला वा
स्थितिरस्येति । काञ्जन अनिर्वचनीयां शोभां, खर्णशोभां च ।

१ ‘रुचामरराजितस्य’ B.

२ ‘सहितस्थितेः’ B., ‘महितस्थितेः’ A. ३ ‘सुधर्मा’ B.

‘काव्यमनोज्ञं सुचरितं । सखा प्रवरः । प्रणयिनः
सुखलौना गन्धर्वाः । गुरुगुरुः । महन्तर्तिरमासमा-
वितं १सदानन्दमुद्यानम् । २अहो वैचित्र्यमत्र । जन-
पदाः सदानयज्ञा ३अनीतयः । ४उपचितवहुब्रीहयो-

सुधर्मा नान्नौ देवमभा । पचे शोभनः धर्मः अत्रेति । सुमनमः
पण्डिताः, देवाश्च ।

काव्यस्य शुक्रस्य मनो जानतीति काव्यमनोज्ञम् । पचे
काव्येन कवितया मनोज्ञं शोभनम् । प्रवरः श्रेष्ठः । प्रवरनामा च ।
प्रणयिनः, प्रणयः प्रम तद्युक्ताः । तथा च—
‘प्रणयः प्रश्रव्ये प्रेस्तिण याज्ञाविश्रम्योरपि ।’

सुखलौनाः सुखेन लौनाः । खलौनाश्च । गन्धर्वाः घोटकाः,
देवयोनयश्च ।

गुरुः आचार्याः ।

महतौ पवनामरौ । रमा कदलौ, ५अप्सरोभेदश्च । मदा
सर्वदा नन्दनं नन्दननामकम् । पचे आनन्दं आनन्दकरम् ।

विरोधे सदा नयं जानतीति सदानयज्ञाः ये ते कथं
अनीतयः नौतिहीनाः । अथ च अविरोधे दानयज्ञाभ्यां सहिताः,
ईतिहीनाश्च ।

१ ‘काव्यज्ञमनोज्ञं चरितं’ B.

३ ‘अति वैचित्र्यमत्र’ B.

२ ‘सदानन्दमुद्यानम्’ B.

४ अतौ(नौ)तयः’ B.

ऋविग्रहाः । समहाधन्वानो बहुधान्योदयोऽस्त्रासिनः^१ ।
बहुखलाः सज्जनालुक्ताः । ^२सज्जनमन्निधाना वैदूर्य-
भाजः । नितान्तप्रणता उच्चतामृतः । कुलौनाः सदान-
भोगाः । मन्त्रिणः सदाचाराः । मातङ्गाः स्युहणीय-

‘अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभा सूषकाः खगाः ।
प्रत्यासन्नाश्च राजानः षड्ते ईतयः सृताः ॥’
एवं परचापि विरोधाभासाः ज्ञेयाः ।

बज्ज्वीहिः समासभेदः । बहवः ब्रीहयः धान्यादयश्च । ऋवि-
यहाः विघ्नममामानेन होनाः । कलहृषीनाश्च ।

महान्तः धन्वानः मरुस्थानानि येषु । पचे महाधानुक्ताः ।
बहूनां धान्यानां उदयेन उज्जासिनः । बज्ज्वधा अन्येषां उदयेन
उज्ज्वासिनश्च ।

बज्ज्वलाः बहवः खलाः यत्र । खलः क्रूरः । धान्यमर्दनस्थानं च ।
मन्निधानं सान्निध्युम्, प्रशस्तधनं च ।
कुलौनाः कौ पृथिव्यां लौनाः । कौलिन्यवल्लश्च । सदा नभसि
गच्छन्तीति सदा नभोगाः । दानभोगाभ्यां सहिताश्च ।

सदाचाराः सर्वदा चाराः दूतभेदाः । प्रशस्ताचाराश्च ।
मातङ्गाः चण्डालाः, इक्षिनश्च । स्युहणीयं दानं येषां ते तथा ।
पचे मनोङ्गमदजलाः :

१ ‘धान्योदयोऽस्त्रासिताः’ B.

२ लब्धसन्निधाना’ A. B.

दानाः । 'भुजगवलया दक्षमखभुजः । भूतिभूतो रजो-
रहिताः । सुकेशा निष्केशाः' । परिजनः कलानिधिर्न
दोषाकरः । दानं समानमसमानम्' ।

किञ्च किञ्चन वचनमुच्यमानमधुना मधुना समानं
मधुनाशनावतारः द्वाणमधारयतु मनसि धारयतु च ।

भुजगाः वलयानि कङ्गणं येषां शिवानां ते तथा । पचे भुज-
प्राप्तवलयाः । दक्षस्य प्रजापतेः मखं यज्ञं दूषयन्ति ये ते तथा ।
पचे दक्षाञ्च ते मखजुष्मेति ।

भूतिः भस्मनि सम्यदि । रजः गुणभेदः, धूलिश्च ।

निष्केशः केशरहिताः । निष्कानां धनानां दैशाः ।

कलानिधिः चच्छः, कलायुक्तश्च । दोषाकरः, दोषाणां आकरश्च ।

समानं सदृशं, मानसहितं च । असमानं असदृशं, अपरिभाण-
सहितं च ।

अधुना इदानीम् । मधुना माध्योकेन । मधुनाशनः, तस्ये
अवतारो यस्य स तथा । अवधारयतु विचारयतु निश्चिनोतु
इति यावत् ।

१ 'भुजङ्गवनिता दक्षमखपुष्ठो भू' B. २ 'निष्केशाः' B.

३ 'दानं सदानमसमानम्' B.

तथा चामौ चामौकराचलवद्वलाः कालाकलाप-
मण्डिताः१ पण्डिताः खण्डिताखिलविपक्षपक्षाः स्थाम्यन्तु
नाम मामकं चापलं विचारयन्तु च मया निरच्य-
मानमुचितमनुचितं वा । यदेते सदसदिचारचातुरौ-
॒चतुराश्चतुरानना इव ३शिवप्रसादादासादितमहित-
महिमानो मानोन्नता४ नतान्तेवासिवासनोचित-
व्याख्याः । सङ्घावज्ञणनाथां पाणिनीया इव गणनीयाः ।

चामौकराचलः मेरः तद्वत् अचलाः । चापलं चापल्यम् ।

मानेन उच्चताः । अथ च आनताः नन्नाः ये अन्तेवासिनः
शिवाः तेषां वासना अभिप्रायः तद्वितव्याख्याः ।

सङ्घावज्ञः पण्डिताः तेषां गणनाथां पाणिनीयाः पाणिनि-
मुनिशिवाः ।

१ ‘मण्डिताः । खण्डिताः । खण्डिताखिल’ B.

२ ‘चतुराननाच्चतुरानना इव’ B.

३ ‘प्रसादासादित’ B.

४ ‘महिमानोऽनन्ता नतान्तेवासि’ B.

स कलादिकलशस्तनौस्तनकपोखस्थलमलयजमण्डलाय-
मानयशःप्रसराः । दुर्व्यपोहमोहमहान्धकारप्रागभार-
संहारभास्त्राः । कलिकलुपकालकूटकवलनकलाक-
लितनौखकण्ठावताराः । अमन्दमन्दरगिरिपरिष्टुभित्-
श्वौराब्धिमध्योल्लसत्क्षेत्रविमलहृत्तिमुक्ताफलकला^१-
पालद्वृतकण्ठनालाः । अनेककलाविलासोपहसितमि-
तकलकलानिधयः^२ । निरवद्यविद्यानद्याश्रयपयोराशयः ।

कल्पस्तनो अङ्गना । मखयजः चन्दनः । तन्मण्डलवत्
आचरेत् ।

दृर्घपोहः दःखेन निरसनीयः । प्राग्मारः समूहः

काल्पकटं विषं तस्य कवलनकला ग्रासलौला । नौलकणः

ग्रीष्मः

सुक्तयः शोभनाः उक्तयः एव सुक्ताफलकल्पः पः हारः

मितक्षः परिमितक्षाकः । क्षानिधिः चन्द्रः

निरवद्धं अनाविलम्

१ 'क्ष्यभ्यतद्वौशब्दि' B.

२ 'मध्योक्तलत्कृष्णोल' B.

३ 'सूक्तासूक्ताकलापा' B.

४ ‘हस्तिमिति कलकलानिधयः’ A. C., ‘हस्तिरामितकलानिधयः’ B.

संसारसारसारस्वतःस्वतःप्रकाशभासमानासमानवा-
ब्रह्माणोऽ ब्राह्मणाश्चतुरुदधिमेखलाखेलदुच्छृङ्खल-
कौर्तिनर्तकौकाः । सकलकलाविलासभाजनभाजः^३
सभाजना भ्राजने ।

इति हतौयमत्वके राजदर्शनं नाम प्रथमं कुसुमम् । १ ॥

सारस्वतः वाद्ययः । समाना मानसहिता । वागेव ब्रह्म(भूः)
वेदः । प्रमाणलात् । ब्राह्मणः (णाः) तच्च [ज्ञाः ?] । चतुरुदधयः
मेखला यस्येति अकला पृथ्वौत्थर्यः । उच्छृङ्खलं उद्घृतम् ।

सकलकलाविलासभाजनानां जनानां अपि । सभाजनभाजः
पृजाभाजः । ‘सभाजृ याचनपूजनयोः ।’ सभाजनाः सदस्याः ।

इति हतौये प्रथमं कुसुमम् ॥ १ ॥

---

१ ‘खरविकाशभासमाना’ B. २ ‘वाग्ब्रह्माश्चतुरुदधि’ B.

३ ‘विलासभाजनसभाजनसभाजनभाज इव भ्राजने’ B.

देवस्योपासनावासनाशंसनाकृष्टाः सत्वरा गत्वरा
अपि वयं प्रलम्बविलम्बभाजो यदभूम भूमहेन्द्रस्तच
हेतुमाकलयतु^१ । अक्षामद्राक्षामण्डपमण्डितस्य पचे-
लिमफलास्वाद्मोदमानजानपदस्य ^२विकसदमलकुसु-
मसमूहसौरभ्यलुभ्यदलिकुलकलितललितक्रौडस्याक्रौ-
डस्य मध्ये चलदलतमालतलशिलातलकलितनिच्छद्ग-
पद्मासनम् । अनिश्वासनासाग्रजाग्रन्वेच्चिभागम् ।

देवस्य उपासना उपसेवनाऽभिप्रायेण या आशंसना आशी-
र्वादस्तुतिः तथा कृष्टाः । सत्वराः सप्तभूमाः । गत्वराः गमनशीलाः ।
प्रलम्बं विलम्बः अति कालचेपः ।

अक्षामः अक्षौणः । द्राचा मृद्गौका लताभेदः । पचेलिमं स्तुवं
यक्षम् । सौरभ्यं सुगन्धिता । लुभ्यनः लोभवन्तः । ललितक्रौडनस्य
आक्रौडोद्यानस्य । चलदलः अस्यतरः । निच्छद्ग निष्कपटम् ।
पद्मासनं पद्माख्यं आसनम् । तथा चोक्तम्—

‘वामोरुपरि दक्षिणं हि चरणं संखाय वामं तथा
दक्षोरुपरि तस्य वन्धनविधिं कृत्वा कराभ्यां दृढम् ।
तत्पृष्ठे हृदये निधाय चिबुकं वामागमालोकये-
देतद्व्याधिविकारनाशनकरं पद्मासनं प्रोच्यते ॥’

अनिश्वासः निश्वासहीनः ।

१ ‘हेतुमाकर्णयतु’ B.

२ ‘विकसदस्य’ B.

३ ‘निष्कद्गपद्मासनं । निश्वासनिःखनासाय’ D.

१ निःस्यन्दमानमदोदविन्दुपानपौनचकोरचयरचितप-
रिचयकापायसिचयम् । २ रागादि(रि?)दारिज्ञाना-
सिचयम् । निखिलोपनिषद्विष्णुमानसम्^१ । परमहंस-
संसदवतंसम् । ३ दुरतिक्रमदुरिताक्रमव्याधिबाध्यमान-
जगदगदङ्कारम् । निर्विकारम्^२ । संश्लिष्टमष्टसिद्धिभिः ।

*निस्यन्दः निश्चलः । निस्यन्दमानः मंसवमयः । सम्मदोदविन्दुः
आनन्दजनितवाध्यजलविन्दुः, तस्य पानेन पीनः दृढाङ्गः । काषायं
कषायेण रक्तम् । सिचयं वस्त्रम् ।

रागः एव अरयः तेषां दारो दारणश्चौलः ज्ञानमेव असिचयः
खड्समूहो यस्य तं तथा । उपनिषत् [अ?] द्वैतवादिवेदकाण्डः ।
निष्ठुं आभक्तम् ।

परमहंसाः तच्चज्ञानिनः तेषां संसत् गोष्ठौ तद्वतंसं तन्मण्डनम् ।
दूरतिक्रमं दुर्निरस्य यत् दुरितं पापं तन्मध्ये आक्रमः
आक्रान्तिः पौडा स एव व्याधिः तेन वाध्यमानं यत् जगत्
तस्य अगदङ्कारं वैद्यम् ।

अष्टसिद्धिभिः अणिमादिभिः ।

१ 'निस्यन्दमानसम्मदोदविन्दु' A. २ 'चयचरितपरिचयम्' B.

३ 'रागादिरारि' A. ४ 'मनसम्' B.

५ 'दुरितोदामव्याधि' B.

६ 'निर्विकर्म । संश्लिष्टमष्टसिद्धिभिः' B.

* मूलग्रन्थे 'निस्यन्द' इति प्राप्त्वे न दृश्यते ।

अमचं मन्त्राणाम् । मिचं मैच्याः । शरणं करुणायाः ।
 मन्दिरं मुदितायाः । सपश्चमुपेक्षायाः । स्त्रेचं क्षमायाः ।
 कोषं सन्तोषस्य । शैलं 'शौलसलिलस्य । 'सत्याचं
 पवित्रिचतायाः । सौधं शुद्धबुद्धेः^१ । आधारं धौर-
 तायाः । गुरुं गुहतायाः । प्रासादं प्रमादस्य । निदानं
 चिदानन्दसम्पदः^२ । आश्रयं श्रेयसः । तपसीप्युपास-
 नौधम् । परमस्य^३ शमस्यापि सम्यगनुगम्यम् । योग-
 स्याप्यनुयोगयोग्यम् । अज्ञाया अपि अङ्गेयम् ।
 'अस्पृष्टं दुष्टतया । अन[व]गूढं मूढतया । निरस्तं

अमचं पात्रम् ।

मैची सौहार्द्दम् ।

मुदा मदा अनिन्दि(आनन्द ?)ता ।

उपेक्षा सर्वत्र औदात्मम् ।

क्षमा तितिक्षा ।

सन्तोषः दुःखादतुदेशः ।

शौलं सहृत्तम् ।

चिदानन्दसम्पदां ब्रह्मानन्दातिरेकाणाम् ।

१ 'शौलशूलस्य' B.

२ 'पात्रं पवित्रतायाः' B.

३ 'शुद्धे' । आधानं' B.

४ 'सम्पदाम्' B.

५ 'परमस्य' B. पुस्तके नास्ति.

६ 'स्फृष्ट(अस्पृष्ट)मद्विष्टतया' B.

नास्तिकतया । वच्चितं कुचिन्तया^१ । दूरौक्षतं दुरितैः ।
 अगृहैतं प्रतियहैः^२ । अवज्ञातमज्ञानेन । अनज्ञीक्षत-
 मनज्ञेन । क्षिप्तं हप्ततया । उत्सारितं मात्सर्यण ।
^३अनिषेवितं विषयैः । अलब्धं लुभ्यतया । वर्जितमनार्ज-
 वेन । अशौलितं दुःशौलतया । ^४निर्वासितं दुर्वास-
 नाभिः । अकलितं कलिना । महिलामहिलाला^५मिव
 परिहरन्तम् । महामन्त्रणो पा(प ?)वनाभ्याससुघटित-

नास्तिकः वेदाप्रामाण्यवादौ ।

उत्सारितं दूरौक्षतम् ।

विषयेण इन्द्रियसुखेन ।

अनार्जवेन कौटिल्येन ।

अशौलितं असमाहितम् । दुःशौलता दुःखभावता दुश्चरित्ता
 तया । तथा च—

‘शौलं खभावे सदृच्छे ।’ इत्यमरः ।

^६महिलां श्रियम् । अहिलाला सर्पमुखोत्स्थिपक्षेदः ।

पा(प ?)वनाभ्यासः प्राणायामः, तेन सुघटिताः सञ्चयः यच
 एवंभूतं वियहं ग्ररीरं अस्य ।

१ ‘कुरुष्टया’ B.

२ ‘प्रतियहेण’ B.

३ ‘अनिषेवितं’ B.

४ ‘दुर्वासितं’ B.

५ ‘महिलाभा(ला)मिव’ B.

सन्धिविग्रहम् । कामनया वर्जितमपि न कामनया-
वर्जितम् । निष्कोपचयमप्यनिष्कोपचयम् । प्रस्फुटमह-
समप्यस्फुटमहसम्^१ । न तापकारिणमप्यनतापकारि-
णम् । गिरावनप्रियं गिरावनप्रियम्^२ पुरुषमपु(प)रुषम-
द्राक्षम् । ^३लक्ष्मभिरभिनवैरभवैरसमानं भासमानम् ।

विरोधाभासमाह । कामनयेति । कामनया वाच्छ्रया । अवि-
रोधे न कामनये कामशास्ते आवर्जितं आसक्तम् ।

निष्कोपचयं निर्गतकोपचयम् । अनिष्कोपचयं न विद्यते
निष्कर्ष धनस्य उपचयः सञ्चयः यत्येति तम् ।

[अ?]स्फुटम् । अहसं हासहीनम् ।

नताः अपकारिणः यस्मात् तम् । न तापकारिणं न सन्नाप-
कारकं च ।

गिर(रा?)वाण्याम्(ण्या?) । वनप्रियं कोकिलमिव । गिरौ
पर्वते । अनप्रियं नाप्रीतिधरं च ।

पुरुषमपरुषं अपगतक्रोधम् ।

लक्ष्मभिः लक्ष्मणैः । असमानं न विद्यते समानः यस्य तम् ।

१ ‘स्फुटमहसं संस्फुटमहसम्’ B.

२ ‘न तापकारिणं न तापकारिणम्’ B.

३ ‘पुरुषमपरुषमपरुषमद्राक्षं’ B.

४ ‘लक्ष्मभिरभिनवैरसमानं’ B.

‘अथाभ्युत्थानवेलालौलायितानन्तरं बद्धाज्जलिर्निर-
वद्या १ गद्यपद्यमयीमयमुहाजहार भारतीम् ।

यथा:—

जन्मुजे मम शशिप्रभासिते
भासिते शमुकुटे मदानवे ।
दानवेन्द्ररिपुपादनिर्गते
निर्गते भेद भवाव्यिपारदा ॥

पारदावदातवौचिनिचयक्षालितास्तोकलोकमले ।
२ कमलेश्यकमण्डलुमण्डला(ना?)यमानपानौयधाराव-

अभ्युत्थानवेला परमेश्वरोपस्थानकालः, तत्र लौलायितं
प्रदचिणादिव्यापारः । उदाजहार उवाच ।

हे शशिप्रभासिते ! चक्रकान्तिवत् शुक्रे ! हे सदा नवे !
नूतने ! अथवा सङ्खिः आ नूयते स्त्रयते या सा सदानवा । निर्गतेः
गति हीनस्य ।

पारदः रसः तदत् अवदातो विशदः । अस्तोकं अनस्तं ।
लोकमलं लोकानां पापम् ।

कमलेश्यः बद्धा । मण्डला(ना?)यमानं भूषावदाचरत् ।
अवधूता जिता नवसुधा यथा सा तथा ।

१ ‘अथ दृक्पातवेलालौलामि(यि)तानन्तरं’ B.

२ ‘निश्वद्यगद्य’ B.

३ ‘कमण्डलुतायमानपानौय’ B.

धूतनवसुधे । 'वसुधेश्वरभगौरथपथवर्तमानजलकल्पोल-
मिलहिंणडौरपिण्डविडम्बितहरमनोरमतमहासे' ।
महासेनजननि । जननिकरनरकहारिवारिपूरपूरितच-
भुवनभवने । 'भवनेचानलकौलकवलितवालेन्दुपालनो-
चितपथःप्रदानकुशले । कुशलेखाङ्गितसमीपावने । पाव-
नेन्द्रिन्द्रमन्दिरारविन्दसुन्दरमेदुरापे । दुरापेश्वरशिर-

बसुधेश्वरेति । विडम्बितः सदृगौष्ठतः हरस्य मनोरमः हामः
यवेति सा तथा ।

महासेनः कार्त्तिकेयः तस्य हे जननि । मातः! । तस्य घाणा-
तुरतया गङ्गा माता ।

जनानां निकरः समूहः । चिभुवनमेव भवनम् ।

भवस्य गिवस्य नेचानलकौला नयनाग्निच्चाला तथा कवलितः
प्रसः ।

कुशानां लेखया शेष्या अच्छिता पूजिता समौपावनिः निकट-
भूमिः अस्याः सा तथा

पावनं पवित्रम् । इन्द्रिन्दिरः भ्रमरः तस्य मन्दिरं आश्रयः
यत् अरविन्दं पद्मं तेन मेदुराः स्तिंघाः आपः अस्याः इति ।
अच्च समाप्तान्तः । ततः कर्षधारयः ।

दुरापं दुर्भभम् । परमगौरवः अत्यन्तादरः ।

१ 'पथप्रवर्तमान' B.

२ 'मनोरमहासे' B.

३ 'नेचाम(न)लकौल' A., 'नेचानलकौल' B.

सच्चारसज्जातपरमगौरवे । 'गौरवेश्विशेषप्रभाविनि-
न्दितशारदजलदे' । जलदेवतावगाहनकुभितसितच्छ-
दनिवहभासमाने । समानेकप्रदेशसच्चारिहरिणप्रा-
रथकेलिसङ्गरे । 'सङ्गरेचिततटनिषणमुनिजनाकर्णय-
मानमनोरमारवे । मारवेदनानभज्ञवैखानसावचित-
सारसवने । सवनेज्यमानादिपुरुषवक्षःस्थलस्थायिकौ'-

गौरवेशः शुक्रवेशः । शारदः शरत्कालौनः ।

जलदेवता वरणलोकः । मितच्छदं पद्मम् । निवहः समूहः ।
भासमाने शोभमाने ।

समः अनिक्षोन्नतः यः अनेकप्रदेशः तच सच्चारौ भ्रमणशीलः ।

केलिसङ्गरः केलियुद्धम् ।

मङ्गरेचितः सङ्गवर्ज्जितः । मनोरमः आरवः शब्दः ।

मारवेदना कामजनितपौडा तदनभिज्ञः यः वैखानसः वान-
प्रस्थः तैः (तैन?) अवचितं गहौतं सारसवनं पद्मवनं यस्याः
सा तथा ।

सवनं यज्ञः तच इज्यमानः पूज्यमानः यः आदिपुरुषः
श्रीकृष्णः । प्रभासमूहवत् सिते शुक्रे ।

१ 'गौरवेश्विशेष' B. २ 'शारदविमलजलदे' B.

३ 'निष्पन्न(घस्स ?)' B. ४ 'शायि' B.

स्तुभप्रभासमूहसिते । हसितेश्वरशिरोवर्त्तशौत्युति-
केतकौकलिके । कलिके लिभवनभवनगरदा होङ्गुरथमी-
नलप्रभवारणे । वारणेन्द्रावगाह्मानघनरसे । नर-
'शेषुषौसमुदयागोचरहरमौलिमालतौमाला'भ्रमकरे ।
मकरेश्वरपृष्ठाधिष्ठायिचरणकिसलये^१ । सलयेन्द्रादि-
वृन्दारकवृन्दविधौयमानयज्ञे । नयज्ञेश्वरभार्गवाङ्गिरस-

हसितः उपहसितः सदृशौक्तः इति यावत् । शौत्युतिरेव
 केतकौकलिका इति रूपकम् ।

कलैः कलिनाङ्गो युगस्य यत् केलिभवनं विलामभन्दिरं भवः
 एव नगरं तस्य दाहे उङ्गुरः समर्थः धर्मः एव अनलः वक्त्रः
 तस्य प्रभवः उत्पन्निस्थानं एवंभूता चरणः दारभेदः ।

वारणेन्द्रः ऐरावणः । घनं निबिडं यत् रसम् ।

नराणां शेषुषौ तस्याः समुदयः । भ्रमकरः भार्गिजनकः ।
 पचाद्यच् ।

मकरेश्वरः मकरश्वेषः । चरणकिसलयः आङ्गिरपञ्चवः ।

सलयः सविनाशः । वृन्दारकाः देवाः । विधौयमानयज्ञे ।

नयज्ञाः नौतिविदः । भार्गवः शुक्रः । आङ्गिरमः वृहस्तिः ।
 वाङ्ग्नेषेति 'अचतुर—' ५ । ४ । ७७ इत्यच निपातितम् ।
 प्रभावः सहस्रम् ।

१ 'सेषुषौ (शेषुषौ)' B.

२ 'पृष्ठाधिष्ठायिचरणकिश्लये' B.

वाङ्मानमागोचरप्रभावे । १प्रभावेष्माघ्न्तरश्मिमण्डला-
स्थावनसुरत्तेऽ । सुरसेव्यमानसैकतसन्निधाने । निधा-
नेश्वरशैलशिरोविहितरङ्गे । तरङ्गेरितनौरजोदरकञ्ज-
गुञ्जञ्जमरे । २अमरेण्हरणप्रवीणामःसम्भारसम्भा-
विते । भावितेश्वरप्रलम्बजटाकलापे । कलापे-
श्लस्वर्वासिविलासिनौजनघनजघनावरुद्धमुग्धप्रवाहा-

प्रभावेष्म रोचिषां स्थानं यत् अघ्न्तरश्मिमण्डलं तदास्तावने
सेचने सु शोभनः रसः जलं यस्या: सा तथा ।

सुरैः सेव्यमानं सैकतं सकतामयः देशः तस्य सन्निधानं
निकटो यस्या: ।

निधानेश्वरशैलः कैलासः तस्य शिरसि घटङ्गे विहितः रङ्गः
खेळनं यथा सा तथा ।

तरङ्गैः ईरितः प्रेरितः ।

भ्रमरेणुः भ्रान्तिज्ञानमेव रेणुः धूलिः ।

भावितः प्राप्तः । प्रलम्बः लम्बमानः । कलापः समृहः ।

कलापेश्लः कलाकुशलः । स्वर्वासौ देवः । (अभ्वः शोभनः)
चिविष्टपविटपौ कल्पवृच्छः ।

१ ‘वेष्मामितश्मिः’ B. २ ‘सर्वे । सर्वेऽमान’ B.

३ ‘प्रवीणार्णःसम्भार’ B.

कष्टचिविष्टपविटपिप्रस्तुनधवलिते । बलितेजोहारि-
हरिवामपादपहारभदुरब्रह्माण्डमण्डपमध्यराजतैः-
कस्तम्भायमानमहाप्रवाहशोभितजगदौक्षिते । दीक्षि-
तेष्ठितलोकप्रदानपटुतटनिविष्टसन्तुष्टनैष्ठिकगोष्टौस्त-
वाविर्भावितवासवे । ३वासवेतसनिकुञ्जनिघलकिन्नर-
मिथुनोपगौयमाने । ४यमानेकमदविनाशनोऽुरतरवा-

बले असुरराजस्य तेजोहारौ यः हरिः । भिदुरः स्वयं
दौर्यमाणः । राजतः रजतस्वन्धौ यः एकस्तम्भः तद्वत् आचरन् ।
जगदौक्षिते जगद्विः वौक्षिते दृष्टे ।

दीक्षितानां चञ्चप्राप्तदीक्षाणां ईष्ठितलोकः स्वर्गादि तस्य
प्रदानं तत्र पटुः । वासवविशेषणम् । नैष्ठिकः निष्ठावान् सुनिजना-
दिरित्यर्थः । वासवः दून्द्रः ।

वासः वस्तिरूपः यः वेतसनिकुञ्जः वेचक्षताग्रहम् । उपगौय-
माने स्वयमाने ।

यमस्य अधिकमदः गर्वः । वारिधारां धारयतीति धारिणौ
अभः । (?) ततः पचाद्यच ।

१ ‘राजमानैकस्तम्भसमानमहा’ B.

२ ‘नैष्ठिकस्तवाविर्भूत’ B.

३ ‘वासवेदीवसनिकुञ्ज’ B.

४ ‘यमानेकपमद’ B.

रिधाराधारे^१ । राधारेवतौपतिसमाराधितकलिन्द-
कन्यापरिरमणावासहरिहरकायशोभे । यशोभेशप्र-
काशनाशितदुरितान्धकारविसरे । विसरेखायमान-
हरशिरश्चन्द्रचुम्बनपटुचटुलचक्रवाकचक्रवालवाचाल^२-
जलव्यतिकरोङ्गुतसगरपार्थिवकुले । बकुलेन्द्रद्रुमादि-
द्रुमच्छायानिषसकुरङ्गकुलकवलौक्रियमाणतौरकलमे ।
‘कलमेखलानिनादानुवादिराजहंसरसितोऽसितवि^३-

राधारेवतौपतौ कृष्णबलभद्रौ । कलिन्दकन्या यमुना तस्याः
परिरमणं आलिङ्गनम् ।

यशो यशः । भेशः चन्द्रः । दुरितमेव अन्धकारविसरः तमःपटलः ।
विसरेखायमाणः मृणालजतेव आचरन् । चटुलः चपलः ।
चक्रवालः समूहः । व्यतिकरः सम्पर्कः । मगरनामः पार्थिवस्थ-
राज्ञः । कुलं वंगः ।

इन्द्रद्रुमः वृक्षभेदः । कुरङ्गकुलं हरिणवृन्दं तेन कवलौक्रिय-
माणः यस्यमानः । कलमः धान्यभेदः ।

कलः अव्यक्तमधुरः । मेखला काञ्ची तस्याः निनादानुवादौ
शब्दानुकारौ । रसितं शब्दः । विपुलं महत् । पुलिनमेव जघनः
यस्याः इति । ‘गेषात् विभाषा’ ५ । ४ । १५४ इति कप् ।

१ ‘वारिधाराध(था)रे’ B. २ ‘चक्रवाके । चक्रवाल’ B.

३ ‘मेखलानिनादानुवादि’ A. C., ‘मेखलानिनादानुवादि’ B.

४ ‘रसितोऽसित’ B.

पुलपुलिनजघनके । घनकेतकीवनपवनान्दोलितनौ-
लोत्पलकुन्तले । कुन्तलेलिहानभौषणसमर। गीवसन्न-
रणप्रवीणहेवतनिपौतकुचकालगे । कलधेवालमज्जरी-
ग्रासलालसति मिनिकरविराजमानप्रवाहभूषितमदन-
दहनमस्ते^१ ।

नमस्ते महोमौजिताहौनभोगे
नभोगेयकोर्त्ते नमदिप्रसिद्धे ।
प्रसिद्धेऽस्तु गङ्गे मुदे तेऽनुधारा
बुधाराधिते दत्तसन्तानभोगे ॥ १ ॥

घनं निबिडम् । नौलोत्पलान्येव कुन्तलाः ।
कुन्ताः एव लेलिहानाः सर्पाः । देवत्रतः भीष्माः ।
कलं शोभनं श्रैवालम् । तिमिः जलजन्तुभेदः । मदनदहनः
शिवः । मस्तं मस्तकम् ।

अहौनः शेषनागः तस्य भोगः देहः । नभसि गेया कौर्त्तिर-
खेति । नमन्तः विप्राः सिद्धाश्च थच । मुदे हर्षाच ते तव
अनुधारा अस्तु । हे बुधाराधिते ! पण्डिताराधे ! । दत्तः सन्तानः
वंशः भोगः सुखं च यथा ॥

१ ‘मस्तके नमस्ते नमस्ते’ ।

२ ‘नेनुधारे’ B.

नभोगे 'खलाशौविषातङ्गवौशः
 कवौशस्तवेमं स्तवं व्याततान् ॥
 ततानन्तकौर्तिः कलाभाजनानां
 जनानां शिरोदाम देवेश्वरोपि ॥ २ ॥
 इत्यभिधाय विराम ॥

इति छत्रीयस्तवके गङ्गासुतिर्नाम द्वितीयं कुसुमम् ॥ २ ॥

नभसि गच्छतीति हे नभोगे ! खलाः एव आशौविषाः सप्त्वः
 तेभ्यः यः आतङ्गः भयं तत्र वौशः गस्तः । कवौशः कवौश्वरः ।
 व्याततान् विस्तारथामास ।

तता विस्तृता अनन्ता कौर्तिरस्येति । कलाभाजनानां कला-
 पाचाणां शिरोदाम श्रेष्ठः इत्यर्थः । देवेश्वरः इन्द्रः । अथ च
 देवेश्वरनामा कविः ।

इति छत्रीये द्वितीयं कुसुमम् ॥ २ ॥

---

१ 'खलाशौविषातङ्गनिश्चाङ्गवौशः' A. C.

२ 'छत्रीयकथास्तवके' B.

अथ विहितस्तवस्य भूमंजया पुरुहताज्ञयेवाहृतः
सविनयमुचितोपचितामेतां वाचमवौचाम् ॥ नमः
‘कमलाकामुकानुकारावतरणेभ्यः श्रीचरणेभ्यः । सम्प्रति
ग्रसादग्रासादतः १संसारगु(म ?)रमरौचिकावौचिका-
मृषातृषापगमभाजः २सुधासागरमध्यमध्यगमाम ।
शतर्हि वर्हिवाहनः कृतात्मसंवाहनः^३ ज्ञानदपेणः

भूमंजया भूमंजनया । पुरुहताज्ञया इव आहृताः इन्द्राज्ञयेव
आज्ञानिताः । उचितोपचितां उचिता योग्या उपचिता प्रमेय-
बङ्गला । उपचितोपचितेति पाठे उपचिता युजिता ।

कमलाकामुकः कृष्णः तद्वतारखरूपेभ्यः ।

प्रसादः प्रसञ्जता तस्य प्राप्नादः गृहम् । मरुः निर्जलस्थानम् ।
मरौचिकावौचिका मृगवणा । मृषा वृथा । तृषा पिपासा
तस्याः अपगमः क्षयः । अगाधमध्यं अतक्षस्पर्शमिः । अगमाम
प्राप्नास्म ।

सत्यज्ञादत्यन्तसुखावासौ दृद्धसम्बादमाह । एतर्हीत्यादि ।
एतर्हि एतादृशि काले । वर्हिवाहनः कार्निकेयः । कृतं आत्मनः
संवाहनं पृथुश्रूषा येन स तथा । ज्ञानसेव दपेणः अनुप्रकाशः

१ ‘कामुकावतरणेभ्यः’ B.

२ ‘गुरुमरौचिका’ B.

३ ‘सा(सी ?)द्युसागरमगाधमध्य’ B.

४ ‘कृतात्मसंवाहनः’ B., ‘कृतात्मसंवाहनज्ञान’ A. C.

हृतनिजार्पणः सद्यो याज्ञवल्क्यवाक्यमाशिष्ठिये
निःश्रेयसश्रेयस्मै । अधुना धुनाना पापानि सुरधुन्यं-
धनौत्तामयासौत् । अतोऽस्माकं न भविता भविता ।
४भगवन्भवन्मुखसुखावलोकनादुत्सारितातुच्छक्ष्यो-
च्छायनिकायस्य कायस्य फलमविकलमवापाम ।
भवानेको ५भवानेकोपपातकब्रातकलभक्तुलनिराकुल-

यस्य । हृतं निजस्य आत्मनः अर्पणं अर्थात् गुरौ याज्ञवल्क्ये येन
म तथा । आशिष्ठिये आश्रितवान् । निःश्रेयसश्रेये मोक्षात्मका-
नन्दसम्पदे । मत्सज्ञादत्यन्तदुःखधर्मसेन परमानन्दाधिगमो भवतीति
यदा ज्ञातवान् तदैव याज्ञवल्क्यादोष्यात्मवचनं (?) जयाह इत्यर्थः ।
विनयपुरः सरमाह । अधुनेति । धुनाना कर्ययन्तौ सुरधुनो
गङ्गा । अध्वनौततां पात्यभावम् ।

भविता संमारित्वम् । न भविता न भविष्यति ।

६उत्सारितः दूरीक्षतः । अतुच्छः महान् । उच्छ्रोच्छायनिकायः
दुःखोद्रेकसमूहः यस्य म तथा । अवापाम प्राप्ताः स्म ।

एकः श्रेष्ठः । भवान् एकः लभेकः । भवस्य संसारस्य अनेकं
बहुलम् । उपपातकं गोवधादि । ब्रातः समूहः । कलाभः

१ ‘वाक्येक्यमाशिष्ठिये तिःश्रेयसश्रेये’ B.

२ ‘सुरधुनौहात्म्य’ B. ३ ‘भविता भविता’ B.

४ ‘सुखावलोकनादनुकृत्यातिक्षिच्छ्रोच्छायनिकायस्य फल’ B.

५ ‘शतकलभक्तुलकवलनकठोर’ B.

कवलनकठोरकण्ठोरवः । भवदागमनप्रसङ्गो^१ गज्जा-
प्रवाह इवाच प्रायेण प्रावर्तत । युष्मद्विजयव्याजेन
राजौवजन्मा^२ सन्मार्गोपदेशायास्मै समाजिहौते स्म ।
उच्चिद्रश्वन्द्रो वाऽगत्य धरणीसरणीरम्भतसारणीभिर-
भिषिष्वेच^३ । किं बहुना । भवाहशां दर्शनमेव दारण-
दुरितदारणम्^४ । सम्मापणमेव निखिलोपनिषद्विषेव-
करिश्वावकः । निराकुलकवलनं अथेष्टयासः । कठोरः निष्टुराङ्गः ।
कण्ठोरवः मिहः ।

प्रायेण बाङ्गल्येन ।

विजयव्याजेन प्रस्थानच्छ्लेन । राजौवजन्मा ब्रह्मा । सन्मार्गस्य
सत्यथस्य । उपदेशाय प्रदर्शनाय । असौ प्रस्तुतदेशाय । प्रा (समा?)
जिहौते स्म प्रस्थितवान् ।

उच्चिद्रः उद्दितः । सरणौ पदवौ । अम्भतसारणीभिः पीयूष-
नाल्किकाभिः । सारणौ धरा वा । अभिषिञ्चति । ‘षिच्चिर-
चरणे’ इति । इदलत्वान्नुभु ।

उपनिषद् वेदभेदः ।

१ ‘प्रसङ्गाद्रङ्गप्रवाह इह प्रावर्तत’ B.

२ ‘राजवन्मानसंका(मा?)र्गोपदेशाय देशायास्मै’ (?) B.

३ ‘रभिषिञ्चति’ B., ‘रभिषिञ्च’ D.

४ ‘दारणम्’ B.

गम् । स्पर्श एव स्पर्शश्चलाभः । शुश्रूषैव ब्रह्मशुश्रूषा ।
 सन्निधानमेव^१ सन्निधानम् । समाराधनमेव धनम् ।
 तदद्य निरवद्य दिनम् । तिथिरतिथिः ‘अर्यान्मूर्हतः सम-
 पद्यत । मातापित्रोः पवित्रोऽन्यः प्रतिष्ठानिष्ठामवाप ।
 नित्यकृत्यानि॒ कृतकृत्यानि॑ । नित्याभ्युदयभाजो वयम् ।
 यद्यपि कृपासृतस्पृशा वृशा भृशं कृताः कृतार्थास्तथापि
 वाचालता वाचालताकाण्डमकाण्डं ताण्डवयति ।
 भगवन् ! परित्यागादक्षशक्तेशः कतमो देशः कृतः ।
 स्वच्छन्दमागच्छद्विरच्छधौमिः के के वाऽऽश्रमा गतश्रमा

तत् स्पर्शश्च अस्य स्पर्शेन सर्वे धातवः हिरण्यघतां प्रथान्ति ।
 तव शुश्रूषा सेवा ब्रह्मशुश्रूषा विधातुः निषेवणम्, वेद-
 अवणेच्छा वा ।

सन्निधानं सान्निध्यं, प्रशस्तधनं च ।
 अन्यः वंशः । प्रतिष्ठा महत्वं तस्य निष्ठा काष्ठा ।
 वाचालता सुखरता । वाचालताकाण्डं वालतानालम् ।
 ‘टापं चापि हलज्ञानां चुधा वाचा दिशा गिरा ।’ इति ।
 अकाण्डं अकस्मात् । ताण्डवयति नर्तयति ।
 अच्छधौमिः निर्मलज्ञानैः । विश्रमात् निवसनात् ।

१. ‘सन्निधानं स’ B.

२. ‘अर्यान्मूर्हतः स्त्रुमूर्हतेः’ B.

३. ‘कृतकृत्या नित्या’ B.

विश्रमादक्रियन्ते । क्वचिदुल्लाघापघनता घनतामात्-
नोति बहुश्रेयसाम्^१ । अत्र पविच्चरिचैरयं क्रियन्ति
दिनानि यावदावसथः सनाथः^२ क्रियते । क्रियन्त्य-
हानि^३ पुण्यहानिरहितैरिहातिवाहनौयानि मान-
नौयैः । क्व वा यियासाऽयासातिशयदायिनौ । भगवन्तः
क्रियन्तः औमतामन्तिके ज्ञानामृतस्तातकाः^४ प्रति-
निवसन्ति । निषिङ्गविहङ्गजनाधिकरणं किमधिकरणं

क्वचित् प्रश्ने । उल्लाघः निर्गतः गदात् । अपघनं अङ्गम् ।
घनतां नैविद्यम् ।

आवस्थः आवासः ।

अतिवाहनौयानि प्रापणौयानि ।

यियामा गमनेच्छा । आयासातिशयदायिनौ अतिशयखेद-
कारिणौ ।

ज्ञानं एव अमृतं जलं तेन स्वाताः एव स्वातकाः । स्वार्थ-
काः । स्वातकाः चित्तन्यस्वायिनः ब्रतिनः । तथा च—‘स्वातकस्वा-
मृतब्रतौ’ । कति क्रियन्तः । सन्तः साधवः ।

विरुद्धजनः नास्तिकलोकः । अधिकरणं अधिकारः, अधि-

१ ‘घनतामातनोति । अत्र’ B.

२ ‘सनाथौक्रियते’ B.

३ ‘क्रियन्त्यहानि वा पुण्य’ B.

४ ‘मृतस्वातकाः स्वातकाः कति प्रतिवसन्ति सद्विद्यौ’ B.

व्याख्याधते विख्यातख्यातिवादैः श्रीपादैः । कियत्सङ्घाः
सङ्घावन्नः श्रोत्रियाः श्रोतारः । प्रश्नस्तसमस्त-
पुस्तकसङ्गः होऽस्ति न समस्ति वा । सन्ध्यासात्मागेव
गेयचरितैरधिजगे खगेन्द्रवाहनावाहनाऽमलमतिभिः ।
उत सन्ध्यस्य 'गुणराशिभिः प्रथमाश्रमादेव देवता-
वतारैः सन्ध्यस्तम् । 'अथ' पृथुलश्रमाद्वितीयाश्रमात् ।
विश्वाभयदानदक्षदक्षिणहस्तानां सन्ध्यस्तानां काको-
दरनायकोदरसुपदामोदरदृढाश्चेषोऽल्लासितरमास्यानि

करणगन्यस्थ । ख्यातिवादैः ख्यातिपञ्चकवादिभिः । प्रसिद्धैर्वा ।
श्रीपादैः कृतसंक्षारैः ।

सङ्घावन्नः पण्डिताः । श्रोत्रियाः वेदज्ञुताः ।

न समस्ति न सन्ध्यकृ अस्ति ।
गेयचरितैः प्रश्नस्यचरितैः । अधिजगे पठितम् । खगेन्द्रवाहनः
क्षणाः । आवाहनं तस्यपर्यां ।

उत पञ्चान्तरे । सन्ध्यस्य सन्ध्यासं कृत्वा । प्रथमाश्रमात्
[बङ्गचर्यात्?] ।

द्वितीयाश्रमात् गार्हस्थात् । प्रभूतश्रमात् महाखेदात् ।

काकोदरः सर्पः तस्य नाथकः शेषनागः । उदरशब्देनाच

१ 'एष्यराशिभिः' B.

२ 'अथवा पृथुलश्रमाद्वितीय' B.

कति चातुर्मास्यानि । सम्यति निःप्रतिमपञ्जवज्ञात-
सुरगुरवः श्रीगुरवः कस्मिन्दुपवर्त्तने वर्तन्ते । कियतो
यतौश्वराणामजनि जनितः प्रभृति विमला वर्षमाला ।
अद्य वन्द्यपादानां साधुमाधुकरौ भिक्षा पौयूषकक्षाः-
मनूचानचयगृहेषु ग्रहीष्यति, किमु कस्यापि भाग्य-
भाजो भवने भवनेपथ्यभूताभिख्या^१ भविष्यत्ये-
कभिक्षा ।

गाच्चमाच्चसुपस्थितम् । रमा लक्ष्मीः, तस्याः आसं सुखम् । कति
कियत्परिमाणानि । चातुर्मास्यानि वार्षिकव्रतानि ।

उपवर्त्तने देशे । वर्तने जौवनोपाये ।

यतौश्वराणां सद्यास्त्रिएषानाम् । जनितः प्रभृति जन्मादितः ।
वर्षमाला वस्त्रशेषौ ।

प्रतिपद्मं मधुकराः इव प्रतिश्टहं ओचियाणां यतयः यां
कामयन्ते सा माधुकरौ भिक्षा । पौयूषकक्षां अमृतमाहृष्टम् ।
अनूचानाः साङ्गवेदाध्येतारः । भवने गृहे । भवनेपथ्यभूता
जगद्लङ्काररूपा । प्रभूताभिख्या प्रचुरा शोभा । ‘अभिख्या
नामशोभयोः’ । इत्यमरः । प्रभूता भक्तिपाठे एकभिक्षेति
विशेषणं भिक्षाधाः । एकं एकवारं भिक्षा याचनं यस्याः सा
तयेत्यर्थः ।

अन्यत्र, श्रौमनां^१ वेदान्ते वेदान्तेवासिप्रसिद्धिभिरेव
जनो भगवन्महिमानम् । मौमांसां^२ निस्सीमां साम्प्रतं
प्रतिपद्यामहे महेच्छानाम् । भवदुपन्यासाद्विहित-
कणादानुवादा अक्षपादानुवर्त्तिन्यो विद्याः प्रसिद्ध-
बौद्धप्रयुक्तकृतकर्कशशरे भ्यो न विभ्यतौत्यभ्यर्हिताः
प्रकाममामनन्ति । सङ्घे त्वसङ्घेयसङ्घावत्सङ्घे सुख-

वेदान्ते वेदान्तदर्शने । वेद जानाति । अन्तेवासिनां शिष्या-
णाग् । प्रसिद्धिभिः ।

मौमांसा जैमिनिसुनिप्रोक्तशास्त्रम् । निस्सीमां निरवधि-
भूताम् । साम्प्रतं इदानौम् । प्रतिपद्यामहे जानौमः ।

विहितः कणादस्य कणादसुनिप्रोक्तस्य वैशेषिकदर्शनस्य
अनुवादः अनुकारः याभिः ताः तथा । न्यायममानतन्त्रं वैशेषिक-
दर्शनमिति प्रसिद्धमेव । अक्षपादानुवर्त्तिन्यः विद्याः न्याय-
शास्त्राणि । न विभ्यति न अस्यन्ते इत्यतः कारणात्, अभ्यर्हिताः
पूजिताः । अर्थात्तचैव विद्याः जनाः यथेष्ट आमनन्ति सम्यक्
आमन्यन्ते ।

साङ्घे कपिलसुनिप्रोक्ते शास्त्रे । असङ्घेयानां सङ्घावतां

१ ‘श्रौमनो वेदान्ते वेदायन्ते वेदान्तेवासिप्रसिद्धेरेव’ B.

२ ‘मौमांसामसीमां’ B.   ३ ‘साङ्घेसङ्घेय’ B.

तथा लिख्यन्ते^१ लेखैरपि युष्मादृशः । आपातप्राज्ञल-
पातज्ञलज्ञधिरज्ञलिना कलितः कलितमोहरिभिः ।
गुणानां साहित्यं सांहित्यमादधाति धात्रतुल्यानाम् ।
तत्तद्रसप्रसवित्वं कवित्वं बिभर्ति कीर्तिमतामित्यनु-
शुश्रुम । अतएव युष्माभिरनुष्माभिषङ्गैः समं
सविस्मयाः समगंस्मृत्यभिहिते विहितयथोचितानु-
पण्डितानां, सञ्चाचार्यां सम्यक् कथने गणनायां वा । मुख्यतया
अष्टतया । लेखैः देवैरपि भवन्तः लिख्यन्ते ।

आपातप्राज्ञलः अविचारतः अगमः । पातज्ञलं ग्राम्यं
षष्ठं दर्शनं तदेव ज्ञधिः । कलितः गृहौतः । कलितमोहरा-
रिभिः । कलिजन्याज्ञानध्वंसकैः ।

सांहित्यं सञ्चाचार्याः । सांहित्यं काच्चादि ।

तत्तत् प्रसिद्धम् । रसप्रसवित्वं रसजनकत्वम् । कवित्वं
कर्त्तृं । बिभर्ति ।

जन्मा गर्वः, तस्मात् यत् अभिषङ्गः अभिभवः तद्रहितैः ।
समगंस्मृहि सञ्चाचार्याः स्म । विहितयथोचितानुवादे दत्तोन्नरानु-
रूपप्रयुक्तरे । सप्रसादे प्रसन्ने । प्रसादे सन्नामिनि । तदनु-

१ ‘लिख्यन्ते युष्मादृशः’ B.

२ ‘गुणशाहित्यं च सांहित्यं न दधाति’ B.

वाहे 'प्रदक्षिणाचरणप्रणामादिना सप्रसादे प्रसादे
तदनु तदनुज्ञया ततस्तौब्रमाव्राजिष्य ॥

इति 'हतौयस्त्वके भगवदैरणं नाम हतौयं कुसुमम् ॥ ३ ॥

तस्यानन्तरम् । तदनुज्ञया तस्याज्ञया । ततः तस्मात् स्थानात् ।
तौब्रं शौभ्रम् । आव्राजिस्त्र आगताः स्त्र ।

इति हतौये हतौयं कुसुमम् ॥ ३ ॥

१ 'प्रदक्षिणाचरणप्रणामादिना संप्रसादे तदनुज्ञया' B.
२ 'हतौयकथास्त्वके भगवदाभाषणं नाम' B.

अथ दश्मिणेन छोणौपतिमार्गं भार्गवमिव परशु-
भोज्ञासितम् । अस्तुतसम्भारमिव कुण्डलसज्जसौकम् ।
वशिष्ठमिव वशिष्ठेष्टम् । पराशरमिव पराशयज्ञम् ।
वेदव्यासमिव वेदव्यासक्तम् । ^१शुकमिवाशुकलितपर-
मार्थम् । दुर्वाससमिव दुर्वासनाशून्यम् । जमदग्नि-
मिवान्नमदग्नितेजसम् । ^२गर्गमिव भर्गभाजम् ।

दच्चिणेन छोणौपतिमार्गं राजवर्त्मना दच्चिणभागे ब्राह्मण-
सुपागस्य इदं अवादिष्म इत्यन्वयः । मार्गं इति 'एनपा द्वितीया'
२।३।३।१ इति द्वितीया । भार्गवं परशुरामम् । परेषां
शुभया उज्जासितम् । परशोः परश्वधस्य भा दीप्तिः तथा
उज्जासितं च ।

कुण्डलाभ्यां सन् लक्ष्मीः अस्य तं तथा । पक्षे कुण्डे लसन्तौ
लक्ष्मीः अस्य ।

वशिष्ठेष्टं जितेन्द्रियश्चेष्टम् । पराशयज्ञं परेषां अभिप्रायविदम् ।

वेदे व्यासकं अनुरक्तम् ।

आशु शौकं कलितपरमार्थं प्राप्नतच्चानम् ।

आनन्दग्नितेजसं आनन्दं नष्टौभृतं अश्वेरपि तेजः अतः तं
तथा ।

भर्गभाजं शिवभक्तम् ।

१ 'मिव(वा)शुकलित' B. २ 'दमदग्नितेजसम्' A.

३ 'भार्गवमिव' B.

कश्यपमिव वश्यपरमेन्द्रियवर्गम् । गौतममिव श्रौत-
मनप्रवर्त्तकम् । विश्वामिचमिव विश्वमिचम् । अचिमिव
सचिप्रवरम्^१ । क्रतुमिव क्रतुक्रियाकोविदम् । कुत्स-
मिव अकुत्सचरितम् । वत्समिव वत्सलम् । जावालि-
मिव जौवालिदयालुम् । चयौपथप्रथमपान्यम् । तर-
णायमानकरणारसनिर्यासपौयूषवर्षिभिर्दग्धलैरुदच्च-

वश्यपवनेन्द्रियं स्थाधीनप्राणचकुरादिकम् ।

श्रौतमतं वेदहितं कर्म तस्य प्रवर्त्तकम् ।

मचिप्रवरं श्रोत्रियश्चेष्टम् ।

क्रतुक्रियाकोविदं घज्ञक्रियाभिज्ञम् ।

अकुत्सं अनिन्द्यं चरितं चरितं यस्य तं तथा ।

वत्सलं दयालुम् ।

चयौपथः वेदमार्गः ।

तरणायमानः वर्द्धमानः करणारसनिर्यासः आनन्दाशुप्रवाहः
तदेव पौयूषं अस्तुतं तदर्षिभिः दृगच्छलैः अपाङ्गैः उदच्छयन्तं
उद्गमयन्तं चन्द्रचक्रवालं इन्दुविम्बम् ।

१ ‘वश्यपवनेन्द्रियम्’ B

२ ‘शैवमतप्रवर्त्तकम्’ B.

३ ‘सचिवरम्’ B.

यन्तमिव चन्द्रचक्रवालम् । ईषदुन्मिष्ठशनदौधितिच्छ-
लेन स्वच्छमाशयं प्रकाशयन्तम् । उपमठपठद्कुण्ठ-
करण्ठवैकुण्ठभक्तविरक्तप्रव्यक्तोक्तस्तुतसंसक्तचेतसमूर्झरेत-
समजिह्वां 'ब्रह्मानिष्ठं ब्राह्मणं सम्यगुपागम्य' एतद-
वादिष्म ॥

श्रीमन्नमस्कुमरं हे महेशमहसामचभवतां भवतां
विहिततौर्थसार्थसञ्चरणौ चरणौ । भवांश्च^१ चतुरान-
नोष्टनष्टश्रुतिः । पुरुषोक्तमोऽपि न मायावल्लभः ।

ईषत् अत्यं उन्मिष्ठलौ प्रभासमाना दशनदौधितिः दलच्छटा-
तच्छलेन अच्छं प्रुभं आशयं अन्तःकरणं प्रकाशयन्तम् ।

उपमठं मठशमौपे । अकुण्ठः अमन्दः । वैकुण्ठभक्ताः
वैष्णवाः । विरक्ताः निर्विल्लाः । सूक्तं शोभनं उक्तं स्तवादि ।
अर्जुरेतसं योगिनम् । अजिह्वा [ब्रह्म]निष्ठं अद्वैतपरम् ।

[महेशमहसां]महेशस्य महः येषां ते तथा । अचभवतां
पूज्यानाम् ।

चतुराननः धाता वक्ता च । न अष्टमस्त्रातकर्णः । अनष्टवेदश्च ।

पुरुषोक्तमः कृष्णः, पुरुषश्रेष्ठश्च । न मायावल्लभः न लक्ष्म्याः
प्रियः । न कपटप्रियश्च ।

१ 'मजिह्वब्रह्मनिष्ठं, टौकाकारसम्मतः पाठः ।

२ 'सुपगस्येदमवादिष्म' B.   ३ 'भवांश्चतुराननो' B.

‘गिरशोऽपि नास्थिरचितशोभः । ततो न कस्य न मस्यः ।
 भवतः कलानिधेरतुपाधिरियं चातुरौ, यज्ञतुरचन्द्र-
 कान्ताननांशुरोचितं वचनपौयूषं वर्षतौति निर-
 वद्यालापपद्मामनुसरामः । एकः सातिरेकविवेकः
 वेषां विदुषां परिषदि न गण्यसे पुण्यशेषुषोकः^१ ।

गिरौशः शिवः, गिरः वाष्णवः ईश्वरः ।

‘गिरशो गौरिशो वापि गिरौशश्च प्रकौर्त्तिः ।’

इति शब्दमहार्ष्णवः ।

नास्थिरचितशोभः न अस्त्वा कौक्सेन रचितशोभः । न
 अस्थिरा चिता शोभा अस्येति च ।

भवतः तत् । कलानिधिः चतुषष्टिकलानिवासस्य, अथ च
 चन्द्रस्य । अनुपाधिः नैसर्गिकी । चातुरौ चतुरता । इयं हि,
 चतरः दद्यः, यज्ञातुरो कर्त्तौ । चन्द्रकान्ताननस्वरोचितं चन्द्रवत्
 कान्तं अत् आननं तस्मात् स्वरणं निःमरणं तद्वितम् । अथ च
 चन्द्रकान्तः भूमिभेदः तदाननस्वरोचितम् । वचनपौयूषं वागस्त्रतं
 वर्षति । आलापपद्मां वाक्पदवैम् ।

सातिरेकः सातिश्वरः ।

परिषदि गोष्याम् ।

१ ‘गिरशोऽपि’ B.

२ ‘ननाऽतिसुरोचितं’ B.

३ ‘सेमुखीकः’ B.

‘आसौद्याम्भदीया दिव्यक्षा प्रेक्षावन्तं भगवन्तं प्रति
सम्प्रति^३ सा पूर्णा । न किमप्यपेक्ष्यमपेक्षते । यद्यन-
वद्यविद्याविद्युद्योतोद्योतितमेदिनौमण्डलानामवि-
कलां^४ कलां कलयामः कुशलतां कुशलतां दधतां
श्रीमताम् । तथापि सुदा सदाचारस्वच्छा पृच्छासौ
विधीयते^५ ‘भव्यमव्यवहितमव्याहतचित्तानाम् । कच्चि-
दाचारचातुरौतुलितविरलं^६ पुरुषरत्नानामियमेव नगरी
गरोद्यसौ, सदावदातभगवद्वस्थानात्^७ । उत कुतो-
प्यागतं वतंसभूतैर्भूतलक्ष्य । कियन्तः श्रीमतामि-

आदीया (?) अस्मदीया आद्या (?) । दिव्यक्षा दर्शनेच्छा ।
प्रति लक्षीकृत्य । पूर्णपूर्णा अतिशयेन पूर्णा ।

विद्या एव विद्युतः तस्याः उद्योतः प्रकाशः । अविकलां
अप्रतिहताम् । कुशलतां दर्भक्षताम् ।

पृच्छा प्रश्नः । भव्यं कुशलम् । अव्यवहितं व्यवधानशून्यम् ।
कच्चित् प्रश्ने । चिरत्रं पुरातनम् । पुरुषरत्नं पुरुषश्रेष्ठम् ।
वतंसभूतैः भूषणरूपैः ।

१ ‘अद्य यावच्मदीया दिव्यक्षा’ B.

२ ‘भवन्तं’ B.

३ ‘सम्प्रति पूर्णा पूर्णलापकमपेक्षते । यद्यप्यनवद्य’ B.

४ ‘मविकलं कलयामः कुशलतां दय(ध)तां’ B.

५ ‘मव्यवहितचित्तानां’ B.

६ ‘चिरत्रं’ D.

७ ‘भवद्वस्थाना’ B.

हायहारा ३धरायहाराः शालिशालिनः । कश्चिद्वि-
पश्चिद्वजमानो भवन्म नोचितो वर्तते कौर्तिमताम् ।
प्रतिग्रहं^१ प्रति ग्रहं जहति महति यत्के महितमहि-
मानः । यृह एव निगृहीतेन्द्रियग्रामैरव्यग्रमवस्थौयते ।
किं वा कापि कदापि ४गम्यतेऽनवगम्यतेजोभिः ।
कस्मिन्नप्यवसरे नरेश्वरावासं ५प्रति सम्प्रति याचा
क्रियते व्यक्तियते वा तत्सम्बन्धः । कति प्रतिदिनं
स्तानानि ६सम्भवन्ति शुभवन्ति । माध्यन्दिनं कर्म निर्मने

अथहाराः क्षचाणि । धरायहाराः पृथ्याः श्रेष्ठहारकृपाः
शालिशालिनः कलमादियुक्ताः ।

प्रतिग्रहं दानम् । प्रति लक्ष्मीश्वत्य । ग्रहं ग्रहणामक्रिम् ।
जहति त्यजन्ति । महितमहिमानः पूजितप्रभावाः ।

निगृहीतेन्द्रियग्रामैः जितेन्द्रियच्छैः ।

व्यक्तियते दूरीक्रियते । तत्सम्बन्धः नरेश्वरावास्याचासम्बन्धः ।

शुभवन्ति शुभयुक्तानि ।

१ ‘धरायहाराः’ B. २ ‘प्रतिग्रहं प्रतिग्रहं जहति यत्केन’ B.

३ ‘गम्यतेऽगम्य’ B.

४ ‘प्रति याचा’ B.

५ ‘भवन्ति’ B.

निर्ममेहितैः । भोजनमजनि रजनि[जानि] करनिकर^१-
निभशुभयशसाम् । उत^२ विच्छणानां श्लणादुपरि
परिस्थितिर्भविचौ भोजनस्य । ^३कस्मिन् वादिगिरि-
विदारणदारणकुलिशास्त्रे शास्त्रे मेदुरः स्फुरत्यादरो
दरोन्निद्रतामरसोदरसोदरनेचाणाम् । ^४कापि व्याक्रि-
यते व्याख्या । उत न व्याक्रियते किमपि । ^५प्रत्यह-
महं यथा भवद्वलोकनादामोदमासादयामो^६ दया-
मोदितमनोभिः सुमनोभिस्तथा विधेयम् । इत्य-

निर्ममे शतम् । निर्ममेहितैः निर्ममत्वचेष्टितैः ।

रजनिचरः चन्द्रः ।

भविचौ भविष्यति ।

कुलिशास्त्रे वच्रहपास्त्रे । मेदुरः खेहनिबद्धः । दरोन्निद्रं
ईषद्विकसितं तामरसं पञ्चं तस्य उदरपञ्चं अन्तःश्लापचौ तस्याः
सोदरं सदृशं नेत्रं थेषां तेषां तथा ।

व्याक्रियते वितन्यते ।

महं उत्सवम् । आवादयामः प्राप्नुमः । दयामोदितमनोभिः
क्षपाद्रुद्दद्यैः । सुमनोभिः पष्ठितैः । विधेयं करणीयम् ।

१ ‘रजनिजानिनिभशुभयशसाम्’ B.

२ ‘उत खचितक्षणादुपरि’ B.

३ ‘कस्मिन् कस्मिन् वादिगिरिविदारणदारण शास्त्रे’ B.

४ ‘कापि न व्याक्रियते व्याख्या’ B.

५ ‘प्रत्यहमिह’ B.

६ ‘दवलोकनामासादयामो’ B.

स्माकमाकर्णं कर्णरसायनं^१ वचनं तैरपि कपिल-
मुनिकल्पैरनल्पजलंधरधनिमधुरगम्भीरतारभारतौ^२-
प्रतिशब्दमुखरितमन्दि(न्द ?)रोदरमिदमुदौरथामासे ।
सुचिरमपरिचयवशादसाम्यतं^३ साम्यतपौर्वापर्यविपर्य-
योद्यादकस्माइस्माभिरधीयते । तच्च पवित्रगुणगणै-
दूषणगणप्रहणयहिलैर्वं भाव्यं^४ भावव्यज्जितमहित-
महिमभिर्महाशयैः । नयनयोरमितममृतद्रवं सवतः के
भवत्तः । अभिवादये^५ दयेन्द्रिरामन्दिरायमानहृदया-

कर्णरसायनं ओचायाचनम् । मन्दिरोदरं इति क्रिया-
विशेषणम् । उदौरथामासे उक्तम् ।

अमायतं अयोग्यम् ।

भावव्यज्जितमहितमहिमभिः स्त्रप्रकाशेनैव व्यक्तौष्टुतपूजितम्
महत्त्वैरित्यर्थः ।

अमितं अपरिमितम् ।

अभिवादये नमस्तरोमि । दयेन्द्रिरा दया एव इन्द्रिरा
लक्ष्मौः । अनूचाचितान् अग्नितान् ।

१ ‘रसायनं तैरपि’ B.

२ ‘रनल्पजलजलधर’ B.

३ ‘गम्भीरभारतौ’ B.

४ ‘इसाम्यतं पौर्वापर्य’ B.

५ ‘यत्किञ्चिदकस्मा’ B.

६ ‘दूषणगणप्रहणयहिलैर्वं’ B.

७ ‘भाव्यं जितमहिमभिः’ B.

८ ‘इयेन्द्रिरासनायमानहृद’ B.

रविन्द्रान्युष्माननूष्मायितान् । सम्यगागम्यता नितान्त-
पविचचरित्वैः । इषोपविश्यतां हश्यतां दधानैगुण-
निधानैः । सर्वतः शर्म 'स्वधर्मनिर्मलमनसां सुमनसाम् ।
कृतः कुतर्कमम्यर्करहितैरिहायातम् । 'गृहादिहागम्यते
रम्यते जोभिः श्रीमद्भिः, उत कुतश्चिदिपश्चिदरेण्टे-
न्यतः । अचागमनेनायं ग्रामो गुणग्रामोचितः^३ कदा विर-
चितः परिचितकलाकलापैर्मधुरालापैः । किं नाम नाम
निकामनिर्मलमतौनाम् । विद्वितविद्वज्जनवृजिन-
निर्वासः^४ क्व वासः कृतः कृतज्ञैः । अयं संवसथः सनाथः
कियन्ति वासराणि करणीयैः । किं किमधौतं
सुधौभिः । किं किञ्चन^५ पुस्तकमस्ति स्वस्तिमताम् ।

दृश्यतां मनोज्ञताम् ।

शर्म सुखम् ।

विपश्चिदरेण्टे पण्डितश्रेष्ठैः ।

नाम सम्भावनायाम् । नाम संज्ञा च ।

वृजिननिर्वासः पापनिराकरणम् ।

संवसथः वासः ।

३ 'स्वधर्मकर्मनिर्मलमनसां' B.

४ 'गृहादागम्यतेऽगम्यतेजोभिरुत' B.

५ 'ग्रामोपचितः' B. ४ 'निर्वासोऽद्य वासः क्व कृतः' B.

५ 'किं किं च' B.

निर्मिताभितखेदच्छेदः^१ को वेदः कोविदैः पद्यते ।
 का वा शाखा विशाखानुकल्पानाम् । को देशः पेशल-
 प्रकृतीनाम् । अदृष्टाः पोष्टाः कति सन्ति भवताम्^२ ।
 कति भार्या आर्याणाम् । एवहवः पुत्राः, किं द्विचा
 एव देवकल्पानाम् । कियत्यः कन्या विश्वाधिकन्याय-
 भाजाम् । जनयिच्चौजनकौ 'जनकौतुकदायिच्चितौ
 किमासाते, वसाते वा कौर्तिशेषपटं निष्कपटम् ।
 इयन्ति दिनानि यावदावयोः किमिति दर्शनजनिना-
 जनि । ^३'अयाचितं भृशं बलं शम्बलं किञ्चनाऽस्ति

शाखा वेदशाखा, काण्ड-कुथुमि-माध्यन्दिनाहि । विशाखः
 कार्त्तिकेयः । तदनुकल्पानां तत्सदृशानाम् ।

इौ वा चयो वा इति द्विचाः ।

जनयिच्चौजनकौ मातापितरौ । आसाते विद्येते । वशते
 परिदधाते वा । कौर्तिशेषः एव पटं ।

दर्शनजनिः दर्शनप्रसङ्गः ।

भृशं बलं महद्वलम्, तेजःस्त्रूपम् । किञ्चन किञ्चित् ।

१ 'मितकर्मच्छेदः को वेदः कोविदैः पद्यते' B.

२ 'भवतां शुभवताम्' B.

३ 'भवतः पुत्राः किं द्विचा एक एव वा देवकल्पः' B.

४ 'जनकौ कौतुकदायिच्चितौ किमावस्थे वसाते' B.

५ 'अयाचिनां भृशं' B.

नास्ति वा । कथं निर्वाहो हव्यवाहोपमतौत्रतेजसां
बोभवतौति भवभौतिजुषां विदुषाम् । नित्यं कर्म
हर्म्य एव निर्मीयते निर्मलमनोभिः । अथवा पुष्कल-
पुष्करे^१ पुष्करिणीतटे । यक्वारभावारः सारभूतः
प्रभूताज्यः प्राज्ञव्यज्ञनो भवति भवतां द्विर्वा । प्रथम
सन्तर्पितनभोजनं भोजनं कियत्यां वेलायां सम्यनौ-
पद्यते । अच मैत्रौ धाचौदिविषदां केन केन सम्म ।
समन्ततो विशदपदकदम्बवन्द्योपसंस्थातः संस्थातं श्रीमतां
श्रृतमेव स्वच्छन्दममन्दच्छन्दः^२ सन्दानितनितान्तकान्त-

बोभवतौति पुनः पुनः भवति । वः युशाकम् । भव-
भौतिजुषां संसारौति क्वाचा भयं आप्नुवताम् ।

पुष्कलपुष्करे बहुलपद्ययुक्ते ।

प्रभूताज्यः प्रचुररूपः । प्राज्ञव्यज्ञनः । भूरितेमनः । द्विर्वा
वारदयम् ।

नभोजनः देवजनः । सम्यनौपद्यते भृशं सम्बन्धो भवति ।

मैत्रौ मित्रता । धाचौदिविषदां ब्राह्मणानाम् । छन्दः
स्वग्धरादि, रञ्जुभेदश्च । सन्दानिता बद्वा । गौः वाणी, पशुश्च ।

१ ‘पुष्करेषु पुष्करिणीतटेषु’ B.

२ ‘सन्तर्पिते सन्तर्पिणां भोजनं’ B.

३ ‘सम्बन्धोपस्थृतं श्रीमतां’ B.

४ ‘च्छन्दःसम्यदातिपातिनितान्त’ B.

कविताकान्तारे गौशरति । आत्मकृतिः कृतिव
सापि^१ पद्यताम् । २ अव्यप्रसमयगुणयामैर्यामान्
गतमासौत् श्वमासौमन्तमणिभिः । अथवाऽचैवास्या
स्याधिकौर्त्तिभिः । कियन्ति तीर्थानि प्रज्ञाऽवज्ञात
गौर्बाणगुरुभिरभिवौक्षितानि । कियन्ति वाऽतिमां
पविचया याचया निर्देष्मैः सम्भावनौयानि । भवति
भक्तिः श्रौतकिरणाभरणे भृङ्गिणमवगणयति । किमु
कौस्तुभभूषणे^३ विभौषणं विशेषयति । सम्प्रति प्रति
भाजुषां जिगमिषेव^४ लक्ष्यते ५ बलवलक्ष्यशसाम्

आत्मकृतिः स्खकरणं, कविवादि ।

६ श्वमासौमन्तमणिभिः पृथ्याः भूषणरूपैः इत्यर्थः ।

अस्याच्य स्थितम् । स्याधिकौर्त्तिभिः अविज्ञष्टयश्चोभिः ।

अतिमां अतिशयम् ।

श्रौतकिरणाभरणे महादेवे । भृङ्गिणं भृङ्गरौटनामा
शिवानुचरम् । अवगणयति तिरस्करोति ।

विभौषणं राजसेश्वरम् । विशेषयति जयति । सदृशयतौरि
द्यावत् ।

बलवलक्ष्यं बलभद्रवत् प्रुक्तम् ।

१ ‘कापि’ B.

२ ‘अद्य य(?)य’ B.

३ ‘विभूषणे’ B.

४ ‘जिगमिषेव’ B.

५ ‘बलक्ष्यशसाम्’ B.

असमनीषितमखिलमेव सम्युर्णमासीत्यौर्णमासीहि-
मांशुमांसलकौर्त्तिमतां भवतामवलोकनेन, इति निः-
प्रतिममतिभिरभिहिते यथाप्रश्नं लोकोन्नरैन्नरैन्न-
मोद्याभिवाद्य च वाद्यवेष्टणाकाङ्क्षया निरगामि,
समागामिं च स्वामिसमौष्ठणप्रतिष्ठणविजृम्भमाण-
कल्याणभरैरसामिः ॥

इति वृत्तीयस्तवके विप्रमधारणं नाम चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

मनीषितं मनोरथः । मांमलः महान् । यथाप्रश्नं प्रश्नं अनति-
रुक्तम् । लोकोन्नरैः लोके प्रधानैः । उन्नरैः प्रतिवृचनैः । अनु-
मोद्य अनु पश्चात् भोदयित्वा । अभिवाद्य नमस्त्वय । वाद्यवेचणा-
काङ्क्षया वादिनः अवेचणवाच्छया । निरगामि निर्गतम् ।
समागामि सङ्गतं च ॥

इति श्रीसूर्यकविराजविरचिताद्यां बालबोधिकाद्यां कविकल्प-
लताटीकाद्यां वृत्तीये स्तवके चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

१ ‘भिवाद्य चेच्छणाका’ B.

२ ‘समागामि च’ A. C., ‘समागामि खा’ B.

३ ‘टतीये कथास्तवके ब्राह्मणभाषणं नाम चतुर्थं कुसुमं समाप-
मिति’ B.

भ

व

व

वे

अ

अथ खचित्कुवलयावल्लौमिति
 व्याजविजृम्भमाणप्रदाशपरभागं
 अमाणाः, कुचापि करकमलव
 कलग्रकलविलासधरपयोधरभर
 दीयः स्वेदच्छेदमेदखिनौरासमीर
 नेचपाचौकुर्वन्तः,^१ क्वापि कूपा
 पाचेभ्यः पावनजौवनदायिनो
 कुतश्चित्पार्वतैपतिपादपयोजपूज
 निर्वासिताऽशेषकल्पोपसर्गं दुः

च

च

का

च

वर्ष

खण्डं समृहः । परभागः अन्यतः ॥
 रुद्रः कमनीयः । मेदख्लौ महान् ।
 चपाचौकुर्वन्तः पश्यन्तः इत्यर्थः ।
 एवद्वाः, रञ्जुयुक्तेभ्यश्च । पाचेभ्यः
 नेभ्यश्च । पावनं पविचम् । जौवनं
 पयन्तः । पदपयोजं पदपद्मम् । अरि
 निराकृतः । कलुषं पापम् । उपसर्गः

१ ‘खण्डव्याजव्याजम्भमाण’ B.

२ ‘साकाङ्क(मौक्क)मौक्कमाणाः’ B.

३ ‘नीशसमीहित’ B.

४ ‘पूजनप्रयोजनशुद्धाभिजनजननिवार

अपरच च^१ भवद्वक्तुप्रतिभटहाटककपाटरचनास-
नाथं गोपुरं च परिच्छन्नः, अन्यच सुपर्वपर्वत-
गवेसवेद्धपानिभान् निभालयन्तः, इतरच जवविजित-
कुरज्ञान् तुरज्ञान् रज्ञगतान् नटानिव नृत्यतो वौद्ध्यं
वौद्धण्युगलं सफलयन्तः, 'कविद्वजवस्त्रिवेष्टनोऽस्त्रा-
स्तिभास्तुरज्ञमगमनानि भवनानि नयनमीनयो-
रानायतां^२ नयनः, कचन काञ्चनवर्णो कर्णान्तविभ्रा-

स्थानम् । प्रतिभटः समः । हाटकं सुवर्णम् । गोपुरं पुर-
द्वारम् । परिच्छन्नः पश्चन्तः । सुपर्वपर्वतः सुभेदः । गर्व-
सर्वद्वजः गर्वस्य सम्यक् उत्मूलकः । इभान् हास्तिनः । निभा-
लयन्तः पश्चन्तः, भाललोचने धन्तः (धन्तः?) । शुरज्ञाः हरिणभेदः ।
रज्ञः नृत्यस्थानं, युद्धं च । धजवस्त्री पताका तस्माः वेष्टनं
कथ्यन्म । उत्तासितः उत्तचित्पः । भास्त्रान् सूर्यः तस्य तुरज्ञः
वाहनः । भवनानि गृहाणि । नयनमीनयोः नयनमत्ययोः ।
आनायतां^३ जालताम् । नयनः प्रापयन्तः पश्चन्तः इत्यर्थः ।
काञ्चन काञ्चित् अनिर्वचनीयाम् इत्यर्थः । लोचनाङ्गलः अपाङ्गम् ।

१ 'अपरच या(भ)वद्वक्ता' B.

२ 'निरौक्त(व्य)' B.

३ 'कुञ्चनिर्वचनवस्त्रिवेष्टनोलायितभास्त्र' B.

४ 'मीनयो(ः)शाजीवनीयतां' B.

(आ?) न चारखो चनाच्चलां^१ चरणसिञ्चानमज्जुमज्जु
नाद(न)नेदीयसां हृदयमदयमपहरन्तौ^२ कामि
मश्चिलक्ष्मीकुर्वणाः, निर्वाणाय निर्वाणाङ्गारखा
द्राघयन्तः, वसुमतौसारं देवदारं समासाद्य^३ म
हन्तःकरणाः समवर्त्तिष्ठहि ॥ अनन्तरं निरन्तर
पक्रमन्तिष्ठक्रामदनेकसेवकनिकायकायसम्बन्धं सा
र्वन्धं परितः परिहरन्तः सन्तमसराशिनाशि प्रच-

मिञ्चानः शब्दायमानः । मञ्जौरः नूपुरम् । नेदीयसां अनि
स्थानाम् । अद्यं निर्द्यथं यथा स्यात् । अच्छिलक्ष्मीकुर्व
पश्यन्तः । निर्वाणाय सुक्षये । निर्वाणाङ्गारखाघवं निः
तानखलघुलम् । द्राघयन्तः दीर्घीकुर्वन्तः वर्द्धयन्तः इत्या
देवदारं राजदारम् । आसाद्य प्राप्य । माद्यहन्तःकरणाः ह
क्षानसाः । समवर्त्तिष्ठहि अभवाम ।

निरन्तरं निबिडं यथा भवति । अपक्रमं एकदैव । निः
मन्तः निर्गच्छन्तः । सेवकाः राजमृत्याः तेषां निकायः मम्
सर्वन्धं सद्यन्तं यथा स्यात् । परितः सर्वतः । मन्त-

१ ‘चरणसञ्चरणसि’ B.

२ ‘हृन्तौमच्छिलक्ष्मीकुर्वणाः’ B.

३ ‘दान्तकरणाः’ B.

४ ‘निरन्तरपक्रमपक्रामदनेक’ B.

५ ‘निर्वन्धं’ B.

६ ‘राशि[नाशि]प्रचमड’

मार्त्तांडमण्डलसम्यकाशसंकाशं ॥ देवसकाशमनायाम-
मायामिष्म ॥ हम्रति च न कं प्रति^१ प्रतिभावि-
भासितवद्वनो वाद्वै । आवर्जिताऽजर्जरकर्णकलशीका-
प्रेक्षावन्तः प्रतौष्ठन्ते ॥ चामदप्रच्छजिह्वाशुक्तिमुक्तां
वाचोयुक्तिमुक्तावल्लौम् । तदचिरस्य निरस्य गवेषेः
तस्य भगवतौ भारतौ कण्ठपौठाधिष्ठाचौ^२ निर्माय

सर्वतः व्यापि ध्वान्तम् । ‘अवसमन्वेष्यस्तस्मः’ (५।४।७८ ॥)
द्वित्यच्च समाप्तान्तः । मार्त्तांडः सूर्यः । सङ्काशं सदृशम् । देव-
काशं राजसान्तिष्ठम् । आयामिष्म आगताः स्म ।

अर्जर्जरः अभयः । प्रेक्षावन्तः पण्डिताः । अप्रङ्गः अनसाः ।
जङ्गैव शुक्तिः मुक्तास्तोटः ततः सुक्तां निःस्फूताम् ।
तत् तस्मात् । अचिरस्य अचिरेणैव । निरस्य विनाश्य ।
एतस्य वादिनः । निर्माय छत्रा । निर्मायं निष्कपटं यथा
स्थात् । उपास्य संसेव्य । द्विपास्यं गणेशम् । अध्यवस्थामि

१ ‘सप्तकाशकोशसंकाशं’ B.

२ ‘प्रति वचनकं प्रति प्रतिभाविभासितवद्वादि’ B.

३ ‘चाप्रच्छ’ B.

४ ‘विष्टायिनौ निर्मायमुपास्य’ B.

निर्मायमुपास्य च द्विपास्यमध्यवस्थामि पुरा पुराण
पुरुषोत्तमस्य^१ देवस्य विचित्रां स्तोत्रावलीम् ॥

इति 'हतौयस्तबके तडागादिवर्णनं नाम पञ्चमं कुसुमम् ॥

रचयिष्यामि । पुरा पूर्वम् । 'अध्यवस्थामि' इति पुराण
भविष्यति खट् ।

पुराणपुरुषोपमस्य हरिसदृशस्य । देवस्य राज्ञः ।

इति श्रीसूर्यकविराजविरचिताथां बालबोधिकाथां
हतौये पञ्चमं कुसुमम् ॥ ५ ॥

१ 'पुरुषोपमस्य' B.

२ 'इति हतौये कथास्तबके' B

इत्यादिवादिमान्त्र्याय वचांसुचार्य धैर्यवान् ।

प्रतीक्षेत विपक्षस्य भारतौ प्रातिकूलिकौम् ॥ १ ॥

ततः सरभसम्भारगम्भौरारभनिर्भराम् ।

विपक्षं क्षिप्रमाश्चिप्य वचसुचारथेदिमाम् ॥ २ ॥

यन्मथा मह दुर्बुद्धे ! वाग्युद्धं कर्तुमिच्छसि ।

तत्पञ्जः शृङ्गमुत्तुञ्जः भेरोरारोदुमिच्छसि ॥ ३ ॥

सुपसिंहसटाकष्टिमष्टापदपदच्छिदाम् ।

व्याघ्रं श्रीघ्रं समाग्रातुं शशकः सन्समैहसे ॥ ४ ॥

शुकशावः शशादस्य चच्चुं चुम्बितुमिच्छसि ।

सर्पं 'सदर्पमङ्गिभ्यां निष्पेषु दुष्ट ! वाञ्छसि ॥ ५ ॥

मण्डुकश्चण्डतां धत्से 'कुपिते(सो) नागसंसदि ।

श्रीखण्डखण्ड खण्डः 'सौरभ्यं तुच्छ सेवसे ॥ ॥

(१) प्रातिकूलिकौ अनन्तकूलाम् ।

(२) संरभः क्रोधः । चिप्रं श्रीघ्रम् ।

(३) सटाः कन्भरालोमानि । अष्टापदः शरभः ।

(४) शशादः श्वेनः । चच्चुः पचितुण्डम् ।

(५) श्रीखण्डः चन्दनः । सौरभ्यं मौगन्ध्यम् । खुषे प्रस्त्र-
वस्त्रि । रुषे क्रोधाय । 'निषेवसे' इति च पाठः ।

१ 'सदर्पमङ्गिभ्यां' B. २ 'खण्डनां' B.

३ 'कुपितो' B.

४ 'खसौरभ्यं ख्येषे रुषे' B. A.

सम्भवतु विषाणाभ्यां शक्तेभं वृषभेच्छसि ।

गिरिं पातयितुं दन्तौ दन्ताभ्यामभिवाच्छसि ॥ ७ ॥
दुर्बुद्धे ! स्पर्जसे कौटः^१ प्रकटं कैटभारिणा ।

आखुर्विदालदशनानुत्पाटयितुमिच्छसि ॥ ८ ॥
इदं पाषाणदलनमन्यस्यालेखदशनम् ।

वृगतृष्णामसि स्नानं कृष्णाहिसुखचुम्बनम् ॥ ९ ॥
तुलया तोलनं मेरोः करेण स्थगनं रवेः ।
खङ्गधारायसञ्चारः शिरसा गिरिभेदनम् ॥ १० ॥
नभसोऽङ्गुलिनिर्मानमथश्चणकचर्वणम् ।

अङ्गारप्रथनस्वापो मज्जथोऽयं त्वयेष्यते ॥ ११ ॥

(७) विषाणाभ्यां शृङ्गाभ्याम् । शक्तेभं ऐरावणम् ।

(८) कैटभारिणा विष्णुना । आश्रुः सूषिकः ।

(९) आलेख्यं चित्रम् । वृगतृष्णा मरीचिका । कृष्णाहिः
कालसर्पः ।

(१०) तुलया तुलादण्डेन । तोलनं परिमाणं उत्तोलनम् ।
स्थगनं आच्छादनम् ।

(११) मानं परिमाणम् । अदश्चणकः लौहकलायः^{*} । शयनं

१. 'कौट' B.

* 'चणको हरिमन्यकः' इत्यमरोक्तेः 'कलायः' इति कल्पनम-
युक्तम् । कलायस्तु लोकत्यात-मठरंवाचकस्तौनकाप्रपर्यायः । 'कला-
यस्तु सतौनकः' । 'हरेणरेणकौ' इत्यमरः ।